

Anna Viljanen

Vapaaehtoisturismin etiikka

*Sosiokulttuurinen analyysi
kansainvälisen vapaaehtoistyön
vaihtosuhtejärjestelmästä*

Tiivistelmä

Anna Viljanen

Vapaaehtoisturismin etiikka
– *Sosiokulttuurinen analyysi kansainvälisen vapaaehtoistyön vaihtosuhtejärjestelmästä*

Vapaaehtoisturismilla (volunteer tourism) viitataan uudentyyppiseen kansainvälisen vapaaehtoistyön muotoon, jota luonnehtivat matkailullinen elämyksellisyys, suhteellinen lyhytaikaisuus sekä usein myös kaupallisten toimijoiden mukanaolo. Vapaaehtoistyön tekemiseen osana matkaa, esimerkiksi lyhytaikaiseen avustustyöhön paikallisessa orpokodissa, on suhtauduttu lähinnä positiivisesti ja tutkimuksissa on korostettu sen ”vaihtoehtoisuutta” matkailun perinteisempiin muotoihin nähden. Toisaalta vapaaehtoisturismiin liittyy mahdollisuuksien lisäksi myös haasteita ja eettisiä pulmakohtia. Aiemmat tutkimukset keskittyvät yleensä vapaaehtoisturistin motivaatiolähtökohtien analysointiin. Omassa tutkielmassani analysoin vapaaehtoisturismin eri osapuolten (vapaaehtoisturisti, työn välittäjätaho, paikallinen kohdejärjestö) vuorovaikutussuhteita yhteisölliseltä näkökannalta sekä tuon esille näiden suhteiden eettisiä ongelmakohtia.

Tutkielmani on kontribuutio yhteiskuntateoreettiseen keskusteluun ja lähestymistavaltaan se edustaa matkailun kulttuurintutkimusta, lisäksi se tulee lähelle soveltavan etiikan tutkimusta. Tarkastelen työssäni vapaaehtoisturismin osapuolten *vaihtosuhtejärjestelmää* sosiokulttuurisista lähtökohdista käsin. Analysoin näiden suhteiden luonteenpiirteitä seuraavien käsitteiden kautta: antropologi Marcel Maussin *lahja*, filosofi Jacques Derridan *vieraanvaraisuus* sekä sosiologi Michel Maffesolin *uusyhteisö*. Teoreettisten analyysien tuloksena voidaan todeta, että kansainvälisessä vapaaehtoistyössä ei ole koskaan kyse yksisuuntaisesta altruismista, hyväntekeväisyydestä tai vieraanvaraisuudesta, vaan monitahoisesta ja vastavuoroisesta vaihtosuhtejärjestelmästä, jossa jokaisen osapuolen on saatava tietyt omat tavoitteensa täytetyiksi voidakseen sitoutua toimintaan. Osapuolten väliset konfliktitilanteet etäännyttävät heitä näistä ideaaleista. Eräänä ratkaisuvaihtoehtona olisi kehittää toimijoita sitovia eettisiä koodeja tai rajoituksia.

Avainsanat: vapaaehtoistyö, matkailun kulttuurintutkimus, etiikka, kansainvälisyys, vuorovaikutus, Mauss, Derrida, Maffesoli

Abstract

Anna Viljanen

*Ethics of volunteer tourism
– Sociocultural Analysis of the Exchange Relations
in International Volunteer Work*

Volunteer tourism refers to a new form of international volunteer work characterised by touristic experiences, relatively short-term commitments and often the presence of commercial actors. Doing volunteer work as a part of a holiday trip, such as short-term assisting in a local orphanage, has been seen in a positive way and research usually emphasize it as an “alternative” form of tourism. On the other hand, besides its possibilities, volunteer tourism brings up challenges and ethical questions. Previous research usually concentrate on analysing the motivational factors of a volunteer tourist. In my Masters thesis I analyse the reciprocal relations between the different actors of volunteer tourism (volunteer tourist, intermediary actors, local organisation) from a social point of view. I also discuss ethical questions concerning these relations.

The study is a contribution to socio-theoretical discussion and it represents cultural studies of tourism. It also comes close to the study of applied ethics. The research question is to examine the exchange system of volunteer tourism actors from a sociocultural viewpoint. I analyse the characteristics of these relations through the following theoretical concepts: the gift of Marcel Mauss, the hospitality of Jacques Derrida and the neo-tribe of Michel Maffesoli. The study suggests that international volunteer work is never just about one-sided altruism, charity or hospitality. It’s about many-sided and reciprocal system of exchange relations where all the actors have certain goals to fulfil to be able to commit to the action. Conflicts between the actors draw them away from these ideals. One solution would be to develop ethical codes or restrictions that bind the actors.

Key words: volunteer work, cultural studies of tourism, ethics, internationality, reciprocity, Mauss, Derrida, Maffesoli

Sisällys

1	JOHDANTO.....	6
1.1	Vapaaehtoisturismi tänään.....	6
1.2	Aiempi tutkimus.....	7
1.3	Tutkimustehtävä.....	9
1.4	Tutkijapositionista ja tutkimusmetodologiasta.....	10
1.5	Tutkielman kulku.....	12
2	MITÄ ON VAPAAEHTOISTURISMI?.....	13
2.1	Osa lomasta rannalla, osa avustustyössä.....	13
2.2	Vapaaehtoistyö valinnanmahdollisuutena.....	15
2.3	Vapaaehtoisturismi tutkimuskohteena.....	17
2.3.1	Vapaaehtoisturistin motivaatiolähtökohdat.....	18
2.3.2	Hyödyt paikallisyhteisölle.....	20
2.3.3	Aiempien tutkimusten painopisteestä.....	21
3	MATKAILUN ETIIKKA.....	23
3.1	Pohdintoja nykyajan etiikasta.....	24
3.2	Matkailun etiikka tutkimuskohteena.....	27
3.3	Vaihtoehtomatkailemisen luokittelun logiikasta.....	30
3.4	Vapaaehtoisturismin osapuolten vaihtosuhteet ja niihin liittyvät haasteet.....	33
4	PYYTEETÖNTÄ LAHJAA EI OLE.....	37
4.1	Anteliaisuuden ylistys: lahjojen vaihdon periaatteista Marcel Maussilla.....	38
4.2	Hyödyn tavoittelu ennen ja nyt.....	40
4.3	Hyväntekeväisyys haavoittaa: vaihdannan muodot vapaaehtoistyössä.....	42
5	ABSOLUUTTISEN VIERAANVARAISUUDEN MAHDOLLISUUDESTA.....	46
5.1	Etiikkaa vai politiikkaa: vieraanvaraisuuden käsitteestä Jacques Derridalla.....	46
5.2	Vieraan kohtaamisen tilanne matkailussa.....	48
5.3	Vapaaehtoisturisti paikallisyhteisössä: kuka määrittelee säännöt?.....	51
6	UUSYHTEISÖN HETKELLINEN KEVEYS.....	54
6.1	Postmodernit heimot: yhteisöllisyyden tyylistä Michel Maffesolilla.....	55
6.2	Turistien yhteisöt, kuluttajien yhteisöt - kansalaisten yhteisöt?.....	57
6.3	Järjestötyössä vieraalla maalla: yhteenkuuluvuutta globaalissa kontekstissa.....	59
7	YHTEENVETO.....	63
	Kirjallisuus.....	69

Kuvioluettelo

Kuvio 1. Sosiaalisen erottautumisen tavat matkailussa	32
Kuvio 2. Vapaaehtoisturismin vaihtosuhtejärjestelmä.....	34
Taulukko 1. Vapaaehtoisturismin osapuolet.....	9
Taulukko 2. Vieraan kohtaamisen näkökulmat matkailussa	49
Taulukko 3. Vierailijan tilanne.....	50
Taulukko 4. Lahja, vieraanvaraisuus ja uusyhteisö vapaaehtoisturismissa.....	63

1 JOHDANTO

Turistina oleminen on olennainen osa modernia kokemusmaailmaa. Vaikka länsimaisen yhteiskunnan onkin väitetty siirtyneen jo seuraavaan, jälki-moderniin vaiheeseen, matkailun merkitys vain kasvaa. Matkailu on yhä useammille ikäluokkaan katsomatta luonnollinen osa elämää työn, opiskelun ja muiden harrastusten ohella. Keskuudessamme kasvaa kuitenkin sukupolvi, jolle ulkomaanmatkat, vaihto-oppilasvuodet ja ulkomailla asuminen ovat tätäkin enemmän – ne ovat elämäntapa. Reissuun on päästävä.

Ainutlaatuisia elämyksiä, merkityksiä ja erilaisuutta janoavat nuoret kosmopoliitit hakeutuvat mielellään uusille vesille. Erityisesti reppumatkailussa (backpacking tourism) vaihtoehtojen etsiminen perinteiselle pakettimatkailulle on elinehto. Matkalta halutaan enemmän henkilökohtaisia merkityksiä ja osallisuuden tunnetta. Viime vuosina yhä useammat ovat yhdistäneet matkailuun kantaa ja vastuuta ottavan elementin vapaaehtoistyön muodossa. Ilmiössä nimeltä vapaaehtoisturismi huvi ja hyöty kohtaavat.

1.1 Vapaaehtoisturismi tänään

Ajatus vapaaehtoistoiminnan yhdistämisestä matkailuun ei ole uusi konsepti. Itse asiassa sen juuret löytyvät useamman tuhannen vuoden takaa eri kulttuureista ja uskonnoista ympäri maailmaa. Lähetystyöntekijät, kansanparantajat ja lääketieteen harjoittajat, merimiehet, tutkimusmatkailijat ja lukuisat muut ovat tarjoutuneet vapaaehtoistyöhön osana matkaansa.

*Mutta millaista onkaan nykyajan vapaaehtoisturismi?
(VolunTourism/A ei vl., suom. A. V.)*

Kansainväliseen vapaaehtois- ja auttamistyöhön on perinteisesti lähdetty kansalaisjärjestöjen kautta, jolloin kyseessä on ollut ensisijaisesti pitempiaikainen, kehitysyhteistyöhön liittyvä vapaaehtoistyön muoto. Viime aikoina rinnalle on tullut uudentyyppinen, kaupallisten matkatoimistojen harjoitta-

ma vapaaehtoistyön välitystoiminta, jossa asiakas voi kirjaimellisesti ostaa paikkansa vapaaehtoistyöprojektissa. Tällöin projektissa on mahdollista olla mukana lyhimmillään pari viikkoa ja vapaaehtoistyökohteita löytyy ympäri maailmaa ja kaikilta eri aloilta, merikilpikonnien suojelusta orpokodissa työskentelyyn. Erilaisten kansalaisjärjestöjen ja vapaaehtoismatkatoimistojen lisäksi vapaaehtoistyöhön voi hakeutua myös omatoimisesti etsimällä mieleisensä projektin joko ennen matkaa tai matkalla ollessaan. Kansainvälistä vapaaehtoistyötä, jota määrittävät matkailullinen elämyksellisyys, lyhytaikaisuus (vapaaehtoisuus kestää yleensä muutamasta viikosta muutamaan kuukauteen) sekä kaupallisuus (vapaaehtoisen on yleensä maksettava ruoka- ja asumiskulujensa lisäksi välityspalkkio), on alettu kutsua vapaaehtoisturismiksi (volunteer tourism / voluntourism / volunteer travel / volunteer vacation). Vapaaehtoisturismiin liittyy usein omatoiminen kohdealueella matkailu ja vapaaehtoisprojektissa toimiminen saattaakin olla vain yksi aktiviteetti matkan varrella.

Tarkkoja lukuja vapaaehtoisturistien määrästä ei ole saatavilla johtuen lähinnä ilmiön hajanaisuudesta. Ilmiö on kuitenkin selvässä kasvussa ja vapaaehtoistyön tekeminen kiinnostaa yhä useampaa matkailijaa. Vuonna 2006 Euromonitor International ennusti, että vapaaehtoisturismi tulee olemaan yksi nopeimmin kasvavista matkailusegmenteistä seuraavien kolmen tai neljän vuoden aikana. Samana vuonna Travel Industry Association of America (TIA) julkisti 1100 matkailijalle tehdyn kyselytutkimuksen tulokset, joiden mukaan 24 prosenttia vastaajista oli kiinnostuneita yhdistämään vapaaehtoistyön seuraavan vuoden matkasuunnitelmiinsa. (VolunTourism/B ei vl.) Vuonna 2007 CheapTickets.com:in 430:lle matkailijalle tekemä kysely osoitti seuraavaa: 48 prosenttia vastaajista oli kuullut vapaaehtoismatkailusta (volunteer vacation), 50 prosenttia olisi valmiita lähtemään matkalle pelkästään tehdäkseen vapaaehtoistyötä ja 55 prosenttia voisi harkita käyttävänsä pari päivää ennalta suunnitellusta lomamatkasta vapaaehtoistyöhön. Toisaalta vain 5 prosenttia vastaajista oli jo ottanut osaa vapaaehtoismatkalle. (CheapTickets ei vl.)

1.2 Aiempi tutkimus

Uusi käsite vapaaehtoisturismi viittaa kokonaisuudessaan melko järjestäytymättömään ja eriytyneeseen matkailun muotoon, eikä siitä ole kirjallisuudessa keskusteltu kuin vasta äskettäin (Mustonen 2005, 161). Englanninkielistä termiä *volunteer tourism* on tiettävästi ensimmäisenä käyttänyt ekoturismin tutkija Stephen Wearing (2001) samannimisessä teoksessaan. Hänen määritelmänsä mukaan *vapaaehtoisturisti* (volunteer tourist) on henkilö, ”joka erilaisista syistä johtuen tekee vapaaehtoistyötä järjestäy-

tyneellä tavalla ja ottaa osaa matkailuun, joka saattaa sisältää joidenkin yhteiskunnan ryhmien materiaalisesta köyhyyden vähentämistä, ympäristön tilan korjaamista, tai yhteiskunnan tai ympäristön aspektien tutkimusta” (suom. A. V.). Wearing keskittyy teoksessaan yksilön henkiseen kehittymiseen vapaaehtoisprosessissa ja uskoo vapaaehtoistyön tekemisen muuttavan turistin luonnetta pysyvästi parempaan suuntaan.

Taloussosiologi Pekka Mustonen (2005) puolestaan näkee vapaaehtoisurismien esimerkkinä postmodernista matkailun muodosta. Vapaaehtoisturismien määrittelyssään hän käyttää yhdistävänä tekijänä pyhiinvaelluksen käsitettä, joka edustaa todennäköisesti matkailun kaikkein vanhinta muotoa. Vapaaehtoisturisti näyttäytyy näin ollen postmodernina pyhiinvaeltajana. Mustosen havaintojen mukaan vapaaehtoisturistit korostavat henkisiä asioita ja haluavat tätä kautta olla vaihtoehtoisia ja erottautua turisteista todellisessa merkityksessä. Reppumatkailijoiden roolissa he haluavat päästä eroon massaturismin taakasta, ja vapaaehtoisten roolissa he vastaavasti haluavat erottautua tavallisista reppumatkailijoista, jollaisiksi myös he muuttuvat vapaaehtoisajan päätyttyä.

Sally Brown ja Alastair M. Morrison (2003, 74–77, Mustosen mukaan 2005, 164–165) näkevät vapaaehtoisturismien jopa lähtökohtana rauhalle. He katsovat vapaaehtoisturismien kasvun olevan seurausta siitä, että niin kutsutun massaturismin negatiiviset vaikutukset on yhä enenevässä määrin huomattu. Matkailun vaihtoehtoiset muodot, joihin myös vapaaehtoisturismi on liitetty, voidaan nähdä yleisenä protestina matkailun kaupallista tuotteistamista kohtaan (Mustonen 2005, 165).

Kuten edellisistä esimerkeistä käy ilmi, vapaaehtoisturismien ilmiönä on suhtauduttu lähinnä positiivisesti ja tutkimuksissa on korostettu sen ”vaihtoehtoisuutta” matkailun perinteisempiin muotoihin nähden. Vapaaehtoisturismi on nähty yhtenä ”ylevimmistä tavoista matkustaa” ja matkailun muotona sen on sanottu täyttävän kestävyysluokituksen osat alueet ja standardit (ks. Mustonen 2005, 164). Toisaalta vapaaehtoisturismien uutena ilmiönä liittyy mahdollisuuksien lisäksi myös haasteita ja eettisiä pulma-kohtia. Näitä ei ole aiemmissa tutkimuksissa käsitelty kovinkaan laajalti. Lisäksi aiemmat tutkimukset keskittyvät yleensä vapaaehtoisturistin motivaatiolähtökohtien analysointiin (esim. Wearing 2001; Brown & Morrison 2003; Brown & Lehto 2005; Mustonen 2005) ja vain sivuavat eri osapuolten vuorovaikutussuhteita (esim. McGehee & Andereck ei vl.). Käsillä olevassa pro gradu -tutkielmassani analysoinkin vapaaehtoisturismien eri osapuolten vuorovaikutussuhteita yhteisölliseltä näkökannalta sekä tuon esille näiden suhteiden eettisiä ongelmakohtia.

1.3 Tutkimustehtävä

Tutkielmani on kontribuutio yhteiskuntateoreettiseen keskusteluun ja lähestymistavaltaan se edustaa matkailun kulttuurintutkimusta. Lisäksi se tulee lähelle soveltavan etiikan tutkimusta, johon matkailun etiikan tutkimus kuuluu. Tutkimuksen yhteiskunnallisena tehtävänä on hahmottaa kokonaiskuvaa vapaaehtoisturismin etiikasta keskittyen erityisesti siihen, millaisia eettisiä kysymyksiä uudentyypisen vapaaehtoisturismin vuorovaikutussuhteisiin liittyy.

Tutkimustehtävänäni on tarkastella ja analysoida vapaaehtoisturismin osapuolten vaihtosuhtejärjestelmää sosiokulttuurisista lähtökohdista käsin. Millaiset ovat näiden suhteiden luonteenpiirteet, lähtökohdat ja eettiset ideaalit? Kuinka lähelle näitä ideaaleja voi käytännössä päästä? Olisiko vapaaehtoisturismin kehittämisessä ja koordinoinnissa mahdollista ottaa käyttöön rajoituksia tai eettisiä koodeja? Lähestyn näitä kysymyksiä kolmen teoreettisen käsitteen kautta, joita ovat: antropologi Marcel Maussin (1923/1990) *lahja*, filosofi Jacques Derridan (esim. 1999) *vieraanvaraisuus* sekä eri yhteiskuntatieteilijöiden, pääasiassa sosiologi Michel Maffesolin (1995; 1996) käsittelemä *uusyhteisö*. Soveltamalla näitä käsitteitä vapaaehtoisturismin osapuolten vuorovaikutussuhteisiin tuon uutta näkökulmaa vapaaehtoisturismin tieteelliseen tutkimukseen. Tutkimuksessa käyttöön ottamani termi *vaihtosuhte* on alkuaan ulkomaan kauppaan liittyvä taloudellinen käsite, mutta toimii tässä työssä sosiologisena metaforana kansainvälisen vapaaehtoistyön osapuolten välisille suhteille.

Vapaaehtoisturismin eri osapuolet jaan tutkielmassani taulukon 1 mukaisesti seuraaviin:

Taulukko 1. Vapaaehtoisturismin osapuolet

Toimija	Vapaaehtoisturisti	Työn välittäjätaho	Paikallinen kohdejärjestö tai yhteisö
Määritelmä	henkilö, joka matkustaa ulkomaille tekemään vapaaehtoistyötä osana matkaa tai matkan pääasiallisena tarkoituksena	kolmannen sektorin kansalaisjärjestö tai kaupallinen matkatoimisto, joka lähettää vapaaehtoistyöntekijöitä ulkomaille	paikallinen tahto, jolle vapaaehtoisturisti tekee vapaaehtoistyötä

Laajemmalla tasolla vapaaehtoisturismin vaikutuspiiriin kuuluvat lisäksi matkailun kehityssuunta ja yhteiskunta yleisemmin. Huomattava on myös, että osapuolten vuorovaikutussuhteet eivät sisällä ainoastaan näiden kolmen tahon välistä kommunikointia ja toimintaa, vaan myös samassa roo-

lissa olevien toimijoiden keskinäistä vuorovaikutusta. Vapaaehtoisturistit ovat esimerkiksi lähes aina tekemisissä toisten vapaaehtoisten kanssa. Lisäksi paikallisyhteisöön saattaa kuulua henkilöitä moneltakin yhteiskunnan osa-alueelta, joten yhtenäisestä ja yhtä mielistä edustavasta kokonaisuudesta ei voida paikallisen tahon kohdalla puhua.

Keskeinen argumenttini tässä tutkimuksessa on, että kansainvälisessä vapaaehtoistyössä kaikki osapuolet käyttävät toisiaan jollain tapaa hyväksi, ja tämä toisista hyötyminen on ilmiön kannalta oleellinen ja liikkeellepaneva voima. Kyse ei siis koskaan ole puhtaasti yksisuuntaisesta altruismista, hyväntekeväisyydestä tai vieraanvaraisuudesta, vaan monitahoisesta *vaihtosuhdejärjestelmästä*, jossa jokaisen osapuolen on saatava tietyt omat tavoitteensa täytetyiksi, jotta systeemi on mielekäs ja voi jatkua. Jos jokin osapuoli epäonnistuu täyttämään häneltä edellytetyt tehtävät tai täyttäne huonosti, vaikuttaa tämä myös muiden osapuolten antamisen ja sitoutumisen kykyyn ja tällä tavoin etäännyttää heitä vapaaehtoistyöhön liitettyistä eettisistä ideoista (altruismi, hyväntekeväisyys, vieraanvaraisuus).

1.4 Tutkijapositionista ja tutkimusmetodologiasta

Työskentelin keväällä 2006 kaksi kuukautta vapaaehtoisena Länsi-Intian maaseudulla. Vapaaehtoistyöpaikkani toimi henkisesti kehitysvammaisille aikuisille eli niin kutsutuille erityisaikuisille suunnattu hoitokoti, jossa itseni lisäksi asui ja työskenteli muutama muu nuori eurooppalainen sekä pari intialaista vapaaehtoista. Vaikka en vapaaehtoisajanani vielä tiennytkään kirjoittavani pro gradu -tutkielmaa vapaaehtoisturismista, havainnoin ja erittelin jo tuolloin näkemääni, kokemaani ja kuulemaani osin kriittiseltäkin kannalta. Tämä tutkielma onkin jatkoa vuonna 2007 kirjoittamalleni kandidaatintutkielmalle, jossa vertailin diskurssianalyysin keinoin kansalaisjärjestön ja matkatoimiston erilaisia puhetapoja liittyen kansainväliseen vapaaehtoistyöhön (ks. Viljanen ei vl.). Kysymyksiä herätti jo tuolloin muun muassa se, kuinka hyvin hetken mieloitteesta vapaaehtoistyöhön lähteneet turistit jaksavat sitoutua työhön, miten kaupallistuminen muuttaa vapaaehtoistyön luonnetta tai kuinka hyödyllistä viikon vapaaehtoistyö todella on paikallisen kohdejärjestön näkökulmasta.

Tutkielmassa ei analysoida empiiristä aineistoa, vaan kokonaiskäsitely empiirisestä todellisuudesta pohjautuu väljästi muiden tutkijoiden aineistoanalyysiin, lehtiartikkeleihin, järjestöjen ja vapaaehtoismatkatuimistojen nettisivuihin sekä tutkijan omiin kenttähavaintoihin. Nämä tietolähteet mainitaan tutkielmassa nimeltä ja luettelo niistä löytyy työn lopussa kohdassa ”Muut lähteet”.

Mustonen (2005, 161–162) huomauttaa, että matkailun muotona vapaaehtoisturismi on edelleen pienialaista, ja vapaaehtoiset saattavat saapua ja ottaa osaa projektiin etukäteen suunnittelematta, samalla tavoin kuin reppumatkailijat kierroksellaan. Mustosen mukaan perinteisistä modernin matkailun teorioista poikkeavaa ilmiötä on vaikea tutkia ulkopuolisena, ja vapaaehtoisturismin luonteenpiirteiden laaja-alaisuus on tutkijalle suuri haaste. Itse vastaan tähän haasteeseen nimenomaan teoreettisen keskustelun kautta: tarjoan vapaaehtoisturismin analysointiin teoreettista tutkimustietoa, jossa tutkija selkeästi paikantaa lähtökohtansa ja osallisuutensa käytännön ilmiöön.

Tutkijapositioni rakentuu sekä aiemman etnografisen havainnoinnin että teoreettisen analysoinnin varaan. On tärkeää huomata, että omat kokemukset ovat tutkimuksenteossa sekä rikas että vaarallinen tiedonlähde. Tutkijan osallisuus tutkittavassa ilmiössä nostaa esiin paitsi mahdollisuuksia rikkaaseen ja monipuoliseen analysointiin, myös haasteita vahvojen ennakkokäsitysten ja subjektiivisten olettamusten muodossa. Salo (2007, 229) muistuttaakin, että etnografiselle tutkimukselle tyypillinen yksiaäninen tutkijapuhuja on joutunut arvostelun kohteeksi. Tutkijan paikkaa suhteessa tutkittavana olevaan ilmiöön tai yhteisöön on kriittisesti käsitelty erityisesti feministisen tutkimuksen piirissä. Naisnäkökulman normit tutkimuskäytännöissä vaativat avointa lähtökohtien ilmaisemista: tutkijalla on tietoinen henkilökohtainen suhde tutkimukseen, eikä hän pyri kätkemään sitä (Rantalaiho 1984, 355).

Kun tutkija kuvaa sosiaalisia todellisuuksia, liittyy niihin yleensä myös epävarmuutta ja sattumanvaraisuutta. Tämän vuoksi yksiaäninen, epäsuora puhumisen asento ei tee oikeutta kulttuuristen muotojen monimuotoisuudelle, elämän eri vivahteille, eikä edes kirjoittajalle itselleen. Parhaimmillaan tutkija sisällyttää itsensä tekstiinsä ja kulkee sen mukana läpi tutkimusprosessin. (Salo 2007, 229.) Tavoitteenani tässä tutkimuksessa onkin ikään kuin kuljettaa omia muistojani teoreettisen argumentoinnin rinnalla, viemättä kuitenkaan liikaa tilaa itse keskustelulta. Tuon subjektiivisia kokemuksiani esille lukujen alussa olevissa lyhyissä tilannekuvauksissa, jotka on kirjoitettu jälkikäteen muistojen perusteella (viittaan näihin jatkossa ”A. V. ei vl.”). Paikoitellen kirjoitan auki melko kärjistettyjäkin kommentteja tai ajatuksia, joita itselläni oli ennen tutkimuksen aloittamista, ja joista monet ovat tutkimusprosessin myötä lieventyneet tai muuttuneet. Tämäntyyppisessä laadullisessa analyysissä ensisijaisena tavoitteena ei olekaan laaja yleistettävyyys, vaan kulttuurisen monimuotoisuuden kuvaus. Erityistapausten käsittely auttaa hahmottamaan kokonaiskuvaa tutkittavasta ilmiöstä sekä varautumaan mahdollisiin haasteisiin.

1.5 Tutkielman kulku

Aloitan tutkielmani kuvaamalla vapaaehtoisturismia ilmiönä, jonka jälkeen siirryn eteenpäin vapaaehtoisturismiin teoreettiseen hahmottamiseen. Käyn läpi aiempaa yhteiskuntatieteellistä keskustelua liittyen vapaaehtoistyöhön ja vapaaehtoisturismiin (luku 2). Teoreettinen viitekehys työlle rakentuu pohtimalla nykyajan etiikan luonnetta, eettisiä kysymyksiä matkailututkimuksessa sekä vaihtoehtomatkailemista (luku 3). Luvuissa 4–6 käsittelen ja sovellan vapaaehtoisturismiin kolmea eri teoreettista keskustelua: lahjateoriaa, vieraanvaraisuusteoriaa sekä uusyhteisöteoriaa. Näiden kolmen luvun kautta pyrin tarkastelemaan erilaisia vapaaehtoisturismiin vuorovaikutussuhteisiin liittyviä eettisiä kysymyksiä ja vastaamaan alkuperäiseen tutkimustehtävääni.

Yhteiskunnallisena ilmiönä vapaaehtoisturismi hakee vasta muotoaan, ja nimenomaan tästä syystä kehittävä keskustelu on paikallaan juuri nyt. Itse uskon, että vapaaehtoisturismiin mahdollisuuksien todellinen hyödyntäminen on mahdollista vasta silloin, kun siihen liittyviä eettisiä kysymyksiä on käsitelty kaikkien osallisten näkökulmasta. Tutkimukseni yhteiskunnallinen tavoite ei ole ainoastaan aloittaa tieteellistä keskustelua näistä kysymyksistä, vaan myös käytännön tasolla kannustaa vapaaehtoisturismiin eri osapuolia arvioimaan toimintaansa eettisistä lähtökohdista käsin. Yhteenvetossa (luku 7) arvoinkin tutkielman antia, sovellutusmahdollisuuksia sekä sitä, olisiko vapaaehtoisturismiin kehittämisessä ja koordinoimisessa mahdollista ottaa käyttöön rajoituksia tai toimijoita sitovia eettisiä koodeja.

2 MITÄ ON VAPAAEHTOISTURISMI?

Vietettyäni ensin puolitoista kuukautta kierrellen Intian länsi- ja eteläosissa sekä toiset puolitoista kuukautta tekemättä juuri mitään Goalla, päätin vaihtaa suuntaa ja etsiä itselleni vapaaehtoistyöpaikan. Muutaman sähköpostin jälkeen asia oli selvä ja minut toivotettu tervetulleeksi tekemään vapaaehtoistyötä henkisesti kehitysvammaisten aikuisten parissa. Mielessäni ei tuolloin käynyt ajatus, että sosiaalialalla täysin kokemattomana minulla kestäisi aikaa tottua työhön. Sieluni silmin näin kuitenkin jo, kuinka hyvältä tämä kokemus näyttäisi CV:ssä... (A. V. ei vl.)

Aloitan tutkimukseni selvittämällä vapaaehtoisturismia ilmiönä ja käsitteenä. Ensiksi kuvaan empiiristä ilmiötä esimerkkitapausten ja omien kokemusteni kautta. Tämän jälkeen esittelen vapaaehtoistyöstä käytyä teoreettista keskustelua, jonka jälkeen luon katsauksen siihen, miten itse vapaaehtoisturismia on tieteellisessä tutkimuksessa lähestytty. Viimeiseksi pohdin, mitä kysymyksiä vapaaehtoisturismin tutkimuksessa ei ole vielä laajemmalti käsitelty. Tätä kautta rakennan pohjaa omalle teoreettiselle viitekehyselleni ja argumentaatiolleni tässä työssä.

2.1 Osa lomasta rannalla, osa avustustyössä

Nykyelämä on kiireistä ja nopeatempoista. Samaan aikaan se on yhä enenevässä määrin globaalia. Uutiset kulkevat olohuoneisiimme ja mainosjulisteet iskevät vasten kasvojamme kaupungin ruuhkassa, kertoen elämästä toisaalla. Toiset viestit kertovat valkoisista hiekkarannoista, rikkaista kulttuureista ja muista kiehtovista matkailuvalteista, joita oman maamme rajojen ulkopuolelta löytyy. Toiset viestit kertovat tuhotuista metsistä, alistetuista kansoista ja muista epäoikeudenmukaisuuksista niissä samoissa maissa, jossa puuterirannatkin sijaitsevat. Auttaakseen toisella puolella maailmaa köyhyydestä, koulutuksen puutteesta tai ympäristötuhoista kärsiviä ihmisiä ei

globaalin kansalaisen enää tarvitse viettää kuukausia tai vuosia avustustehävissä. Yhä useammat liittävätkin vapaa-ajan matkaansa vapaaehtoistyön. Joillekin se tarkoittaa vain muutaman päivän roskien keräämistä rannalta, toisille pitkäkestoisempaa ja määrätietoisempaa avustustyötä orpokodissa tai kyläkoulussa.

Vaikka perinteisemmät kansainvälisen vapaaehtoistyön muodot jatkavat eloan pitkäkestoisempien kansalaisjärjestöprojektien ja lähetystyön muodossa, on alalle viime vuosina tullut useita uusia yrittäjiä. Uudentyyppisen vapaaehtoistyön eli vapaaehtoismatkojen välittäjät eivät suinkaan aina ole voittoa tavoittelemattomia kansalaisjärjestöjä, vaan osa toimii täysin kaupallisista lähtökohdista. Kaupallinen vapaaehtoistyön välitystoiminta on myös herättänyt kasvavaa kritiikkiä ja keskustelua vapaaehtoisturismien eettisyydestä (ks. esim. Crump ei vl.; Jelly ei vl.). Toisaalta esimerkiksi *i-to-i*, yksi tunnetuimmista vapaaehtoismatkatoimistoista, on vastannut tähän kritiikkiin ja selvittänyt lyhytkestoisten vapaaehtoismatkojen etuja perinteisempään vapaaehtoistyöhön nähden (ks. *i-to-i/A* ei vl.).

Vapaaehtoisturismille on tyypillistä, että vapaaehtoinen itse maksaa ruokansa ja majoituksensa oleskelunsa ajalta, myös kansalaisjärjestöjen tapauksessa. Joissain tapauksissa, kuten työskentelemässäni hoitokodissa, ruoka ja majoitus tarjotaan vapaaehtoiselle ilmaiseksi. Tällöin työ saattaa kuitenkin olla käytännössä 24 tuntia vuorokaudessa, sillä hoitokodissa asuessaan vapaaehtoinen on aina ”töissä”. Useimmissa tapauksissa työn välittäjätaho pyytää vapaaehtoiselta lisäksi paikan välittämisestä rahallisen palkkion, joka saattaa kaupallisten toimijoiden kohdalla nousta useisiin satoihin euroihin.

Vapaaehtoistyöhön ulkomaille lähdetään usein osana välivuotta tai saattivapaata. Suurin osa vapaaehtoisturisteista on parikymppisiä nuoria aikuisia, jotka pitävät taukoa opinnoistaan ja kiertävät maailmaa kokemuksien hankkien. Vapaaehtoistyöhön voi lähteä myös hiukan vanhempana keski-ikänsä kynnyksellä, jolloin aikaa on taas enemmän omien haaveiden ja tavoitteiden toteuttamiseen. Lisäksi vapaaehtoismatkoja järjestetään perheille, jolloin vanhemmat ja lapset yhdessä osallistuvat vapaaehtoiseen työhön osana lomamatkaansa.

Vapaaehtoistyötehtävät ja -paikat vaihtelevat. Suosituimpien joukossa ovat varmasti orpokodissa tai koulussa avustaminen/opettaminen sekä erilaiset ympäristöön liittyvät työt, kuten luonnonsuojelualueiden kunnossuus. Ennen ja/tai jälkeen vapaaehtoistyön on mahdollista matkustella, ja käytännössä lähes kaikki kansainväliset vapaaehtoistyöntekijät käyttävät tämän mahdollisuuden hyväkseen, riippumatta vapaaehtoistyön pituudesta tai luonteesta.

Esimerkkinä uudentyyppisestä vapaaehtoismatkasta ja siitä, mitä siihen sisältyy, voidaan ottaa seuraava *i-to-i*:n tarjoama matka. Kyseessä on neljän viikon vapaaehtoistyö Etelä-Afrikan Cape Townissa, jossa vapaaehtoisen

tehtävänä on auttaa paikallisia lapsia lukemaan englanniksi. Vapaaehtoisen vaatimuksena on osata puhua englantia, matkatoimisto tarjoaa ennen matkaa 40 tunnin pituisen verkkokurssin englannin opettamisesta. Matkan hinnaksi ilman lentoja, vakuutusta, viisumia, maan sisäisiä matkoja ja ruokaa tulee alennettuna noin 1650 euroa. Majoitus on yhdessä muiden vapaaehtoisten kanssa. Työtä tehdään maanantaista perjantaihin neljä tuntia päivässä, joten vapaa-aikaa riittää hyvin esimerkiksi lainelautailuun läheisellä rannalla. (i-to-i/B ei vl.) Merkityksellistä matkailua, epäilemättä, mutta kuka tästä hyötyy lopulta eniten – vapaaehtoinen, matkatoimisto vai paikallinen projekti?

2.2 Vapaaehtoistyö valinnanmahdollisuutena

Vapaaehtoisuus (volunteering, volunteerism) viittaa yksilön vapaasta tahdosta ja ilman palkkaa vastaan tarjoamaan apuun yleensä jonkin organisaation kautta. Vapaaehtoistyö (voluntary work) tarkoittaa tällöin yksilön aktiviteetteja ja panosta tässä prosessissa. Vapaaehtoisuutta voidaan analysimielessä lähestyä joko yksilön tai yhteisöllisyyden tasolla. Yhteisöllisyyden tasolla voidaan olla kiinnostuneita esimerkiksi vapaaehtoisaktiiviteeteista (volunteer activities) eli aktiviteetin muodoista, joita organisaatio tarjoaa. Vapaaehtoissektori (voluntary sector) viittaa yleisen ja yksityisen sektorin ulkopuoliseen, kolmanteen sektoriin. (Yeung 2004, 52.)

Perinteisesti on ajateltu, että vapaaehtoista työtä tehdään erityisen epäitsekkäistä syistä, problematisoimattomasta ”auttamisen halusta”, puhtaaseen altruismiin pohjautuen. Apua voidaan kuitenkin antaa myös itsekkäistä syistä, auttajan omien tarpeiden pohjalta. Tällaisia syitä voivat olla sosiaalinen arvostus, ajanviete, uusien ystävien saaminen tai etulyöntiasema työpaikan hankkimisessa. Oma hyöty voi olla pyyteettömäksi ajatellun toiminnan tietoinen tavoite tai tahaton sivutuote. (Leskinen 2003, 13.)

Nuoria suomalaisia vapaaehtoistyöntekijöitä tutkinut Jaana Lähteenmaa (1998, 151–152) on konstruoinut tätä ilmiötä kuvaamaan käsitteen *hedonistinen altruismi*. Hänen mukaansa postmodernia sosiaalisuutta koskevissa pohdinnoissa keskitytään usein nimenomaan sen hedonistisuuden, ihmisen omaa nautintoa tavoittelevaan käyttäytymiseen. Hedonismi ei kuitenkaan välttämättä merkitse egoismia, vaan nautintoa voi saada muustakin kuin narsistisesta kuluttamisesta. Yleishyödyllisen päämäärän eteen toimiminen voi tuottaa tekijälleen henkilökohtaista mielihyvää. Tällöin altruismista tulee hedonismin lähde.

Riitta Jallinoja (1991, Lähteenmaan mukaan 1998, 152) on korostanut, että postmodernille hedonistille voi käydä nautinnon lähteeksi periaatteessa mikä tahansa, myös traditionaalisenä pidetty ja velvollisuuksiin sitova toi-

mintu. Eri asia on kuitenkin se, kuinka kauan toiminnassa jaksetaan pysyä sen jälkeen, kun nautinnontavoittelua palveleva uutuudenviehätys on hiipunut. Lähteenmaa (1998, 152) toteaaakin, ettei hedonistinen altruismi nuorten vapaaehtoisten parissa vaikuta yllättävältä löydökseltä, vaan pikemminkin loogisesti ymmärrettävältä. Altruismi voi olla hedonismin lähde nykyään nimenomaan siksi, ettei se ole pakollista. Tutkitut nuoret toivat itsekin esiin sen, että vapaaehtoistyön tekeminen voidaan myös lopettaa siinä vaiheessa, kun se ei enää tunnu tyydyttävältä.

Edellisten ohella Aila-Leena Matthies (1999, 52–53) muistuttaa, että vapaaehtoissektorin motivaatiotutkimuksessa motiivit on perinteisesti jaettu yksilöllisiin (egoistisiin) ja yhteisöllisiin (altruistisiin), mutta tämä jako ei enää vastaa nykyistä tilannetta. Jälkimodernit motiivit voidaankin jakaa osuvammin ekonomisiin eli viisaisiin omien etujen toteuttamiseen, ja psykologisiin eli elämän mielekkyyteen, tarpeellisuuden ja arvostuksen tarpeisiin. Myös Marianne Nylundin (2000) väitöskirjatutkimuksessa suomalaisten vapaaehtoisten motiiveissa sekoittuvat yksilöllisyys ja altruistisuus, eikä jyrkkiä ääripäitä ole. Tällainen tilanne sopii niihin postmodernin teorioihin, joiden mukaan ihmiset eivät elä vain yhden eettisen perinteen tai ideologian varassa.

Vapaaehtoistyötä tutkineet Nylund ja Yeung (2005, 13–17) korostavatkin, että vapaaehtoistoiminta on jännittävä ja dynaaminen yhteiskunnan sara: se sekä seuraa yhteiskunnallisia trendejä ja murroksia että saa aikaan niitä itse. Vapaaehtoistoiminnan murros- ja muutosvoima piilee siinä, että se tarjoaa yksilöille ja yhteisöille merkityksiä ja merkityksellisyyttä sekä antamisen ja saamisen yllättäviä elämyksiä. Vapaaehtoistoiminta liittyykin keskeisiin ajankohtaisiin yhteiskuntapoliittisiin keskusteluihin. Näissä keskusteluissa nousevia teemoja ovat viime aikoina olleet hyvä elämä, altruismi, yhteisöllisyys sekä yksilön vapaan tahdon ja itsensä toteuttaminen nimenomaan sosiaalisissa sidoksissa.

Nylundin ja Yeungin (2005, 27–28) mukaan kansainvälisiä tulevaisuudennäkymiä vapaaehtoistoiminnassa ovat erityisesti episodisen ja lyhytaikaisen vapaaehtoisuuden nousu, yritysten vapaaehtoistoimintaprojektit, virtuaalivapaaehtoisuus ja ylikansallinen vapaaehtoisuus. Episodisen eli pätävä vapaaehtoisuuden lisääntyminen on selkeä, kansainvälisten empiiristen tutkimusten raportoima muutostrendi. Pätävä vapaaehtoisuutta ei kuitenkaan tulisi nähdä alempiarvoisena säännölliseen ja pitkäkestoiseen vapaaehtoisuuteen nähden. Episodinen vapaaehtoistyö ei myöskään ole vain myöhäismodernisaatioon kuuluva ilmiö, mistä esimerkkinä voidaan mainita jo talonpoikaiskulttuurin kyläelämään kuuluneet talkoot. (Nylund & Yeung 2005, 27–28.)

Yritysten vapaaehtoistoimintaprojekteilla tarkoitetaan puolestaan hankkeita, joissa työntekijät tarjoavat sosiaalista tukea ja/tai osallistuvat yhteisölliseen palvelutoimintaan työnantajinsa rohkaisemina ja tukemina.

Näissä projekteissa työntekijöiden taidot harjaantuvat monipuolisesti ja heidän asenteissaan ja käyttäytymisessään tapahtuu myönteisiä muutoksia. Vapaaehtoistyötä tekevät työntekijät edistävät luonnollisesti myös yrityksen positiivista mielikuvaa. Vaikka tällaiseen toimintaan voidaan ottaa kyyninen ja laskelmoiva kanta, tutkimuskirjallisuus puhuu sen puolesta, että kyseessä on pikemminkin molemminpuolinen voittotilanne. (Nylund & Yeung 2005, 28–29.)

Virtuaalivapaaehtoisuudessa osa toiminnasta tapahtuu internetin kautta. Keskeinen tulevaisuudensuunta vapaaehtoistoiminnassa on lisäksi kansainvälinen eli ylikansallinen vapaaehtoisuus (cross-national volunteering), joka on useimmiten episodista ja potentiaalisesti myös virtuaalista. Kansainvälisellä vapaaehtoisuudella tarkoitetaan ihmisten matkaamista maasta toiseen vapaaehtoistoimintaa varten. Tästä vapaaehtoistyön muodosta puhutaan myös turismivapaaehtoisuutena tai kuten tässä työssä, vapaaehtoisturismina. (Nylund & Yeung 2005, 29–30.)

Nylund ja Yeung (2005, 30) kommentoivat, että sinänsä vähättelevältä kuulostava käsite turismivapaaehtoisuus on sikäli mainio, että se tiivistää kansainvälisen vapaaehtoistoiminnan antamisen ja saamisen syklin. Ulkomaille vapaaehtoistyöhön lähtevä henkilö saa auttaessaan itselleen kieli- ja kulttuurikoulutusta sekä matkailun iloa. Kansainvälisen vapaaehtoistyön sisällöllinen suunta onkin enenevässä määrin keskittynyt juuri vasta-vooroiseen antamiseen.

2.3 Vapaaehtoisturismi tutkimuskohteena

Yksi ensimmäisistä ja toistaiseksi ehkä merkittävin vapaaehtoisturismia laajemmalti lähestynyt teoreetikko on ekoturismin asiantuntija Stephen Wearing, joka määrittelee teoksensa *Volunteer Tourism – Experiences that make a Difference* (2001) esittelyssä ilmiötä seuraavasti:

The term 'volunteer tourism' describes a field of tourism in which tourists volunteer in an organized way to undertake holidays that involve projects in the local community. Activities can vary across many areas, such as scientific research, conservation projects, medical assistance, economic and social development, and cultural restoration. (Wearing 2001.)

Taloussosiologi Pekka Mustosen (2005; 2006) mukaan uusi käsite vapaaehtoisturismi viittaa kokonaisuudessaan melko järjestäytymättömään ja eriytyneeseen matkailun muotoon, eikä siitä ole kirjallisuudessa keskusteltu kuin vasta äskettäin. Matkailun muotona se on edelleen pienialaista,

ja vapaaehtoiset saattavat saapua ja ottaa osaa projektiin myös etukäteen suunnittelematta, samalla tavoin kuin reppumatkailijat kierroksellaan. Perinteisistä modernin matkailun teorioista poikkeavaa ilmiötä on vaikea tutkia ulkopuolisena, ja vapaaehtoisturismin luonteenpiirteiden laaja-alaisuus on tutkijalle suuri haaste. Vapaaehtoisturismi on kuitenkin mahdollista nähdä yhtenä ylevimmistä tavoista matkustaa, ja matkailun muotona sen voi nähdä täyttävän kestävyuden lukuisat osa-alueet ja standardit. (Mustonen 2005, 161–164.) Brown ja Morrison (2003, Mustosen mukaan 2005, 164–165) näkevät vapaaehtoisturismin jopa lähtökohtana rauhalle. He katsovat vapaaehtoisturismin kasvun olevan seurausta siitä, että niin kutsutun massaturismin negatiiviset vaikutukset on yhä enenevässä määrin huomattu. Matkailun vaihtoehtoiset muodot, joihin myös vapaaehtoisturismi on liitetty, voidaan nähdä yleisenä protestina matkailun kaupallista tuotteistamista kohtaan.

2.3.1 Vapaaehtoisturistin motivaatiolähtökohdat

Wearing (2001, 8) toteaa matkailun sosiologien lähestyneen matkailijaa pääpiirteittäin kahdesta eri näkökulmasta: joko matkailu on nähty matkailijan keinona paeta arkielämää, tai se on nähty keinona itsensä kehittämiseen ja oman persoonan rikastamiseen uusien kokemusten kautta. Molemmat koskettavat matkailijan ”minä-kuvaa” tai ”itseä” (the self of the tourist). Toiset teoreetikot ovat omaksuneet pessimistisen näkökannan argumentoimalla, ettei mahdollisuutta pakoon ole, kun taas toiset ovat optimistisesti nähneet matkailijakokemuksen kaikkia hyödyttävänä. Wearing (2001, 9) näkee vapaaehtoisturismin mahdollisuutena henkilökohtaiseen oivaltamiseen ja ”itsen” muuttamiseen olettaen, että nämä matkailijassa tapahtuvat muutokset ovat luonteeltaan pysyvämpiä kuin tavallisen, lyhyen pakettimatkan aikana koetut elämykset. Hänen mukaansa vapaaehtoisturistit oppivat ja ovat tekemisissä enemmän paikallisen väestön ja kulttuurin kanssa, joten he luonnollisesti ”imevät” ja omaksuvat itseensä elementtejä tuosta ympäristöstä. Vapaaehtoisturismiin osallistumisella voi näin ollen olla merkittäviä vaikutuksia yksilön identiteettiin, luonteeseen ja elämäntapaan myös matkan jälkeen, toisin kuin perinteisessä matkailukirjallisuudessa on esitetty (Wearing 2001, 3).

Vapaaehtoisen roolissa ollessaan turisti ottaakin askeleen kauemmas tavallisesta matkailusta ja esiin astuu uusia elementtejä. Brown ja Morrison (2003) sekä Brown ja Lehto (2005) (molemmat Mustosen mukaan 2006, 65) ehdottavat, että vapaaehtoisturistit voidaan jakaa kahteen ryhmään seuraavasti:

- 1) *vapaaehtoistyöhön keskittyneet* (volunteer-minded) omistavat suurimman osan matkallaoloajastaan vapaaehtoisaktiiviteetteihin
- 2) *matkailuun keskittyneet* (vacation-minded) haluavat sisällyttää vapaaehtoistyön elementtejä osaksi matkaansa.

Vapaaehtoistyöhön keskittyneet vastaavat Mustosen (2005, 165) käsitettä *aito tai tarkoituksellinen vapaaehtoisturisti* (genuine or intentional volunteer tourist), joka eroaa motivaatiolähtökohdiltaan muista turisteista. Tällaisen turistin tärkein motivaatio matkustamiselle on altruistinen halu tehdä vapaaehtoistyötä; vapaaehtoisuus on siis koko toiminnan keskiössä. Matkailuun keskittyvän vapaaehtoisturismin taustalta voidaan puolestaan löytää seuraavat motivaatioulottuvuudet:

- paikalliseen kulttuuriin sisälle pääseminen keskeisenä tavoitteena, ts. korostetaan matkailijoille tyypillistä aitouden etsintää
- oman hyvän jakaminen muille, ts. altruismin piirteet
- mahdollisuus sosiaaliseen vuorovaikutukseen, ts. muiden samankaltaisesti ajattelevien turistien tapaaminen
- turistin perhesuhteisiin liittyvät syyt, ts. vapaaehtoistyö opettavaisena kokemuksena lapsille tai perheen sisäisen kiinteyden vahvistajana. (Soveltaen Brown & Lehto 2005, Mustosen mukaan 2006, 65–66.)

Mitä tulee postmodernin keskusteluun, Mustonen (2005, 166–167) kuvaillee postmodernia matkailua sulatusuuniksi, jossa esimodernit ja modernit matkailun tyypit kohtaavat ja muodostavat uusia tyyppisiä. Esimerkkinä postmodernista matkailun muodosta Mustonen käyttää vapaaehtoisturismia Intiassa. Vapaaehtoisturismin määrittelyssään hän käyttää yhdistävänä tekijänä pyhiinvaelluksen käsitettä, joka edustaa todennäköisesti matkailun kaikkein vanhinta muotoa. Vapaaehtoisturisti näyttäytyy näin ollen postmodernina pyhiinvaeltajana. Mustosen havaintojen mukaan vapaaehtoisturistit korostavat henkisiä asioita, ja haluavat tätä kautta olla vaihtoehtoisia ja erottautua turisteista todellisessa merkityksessä. Reppumatkailijoiden roolissa he haluavat päästä eroon massaturismin taakasta, ja vapaaehtoisten roolissa he vastaavasti haluavat erottautua tavallisista reppumatkailijoista, jollaisiksi myös he muuttuvat vapaaehtoisajan päätyttyä. Tämä yleistys on mielestäni siinä mielessä hyödyllinen, että sen avulla on mahdollista sijoittaa vapaaehtoisturismi jatkumolle traditionaalinen – moderni – postmoderni; samoin sen avulla on mahdollista selittää vapaaehtoisturismiinkin liittyvää anti-turistista asennetta.

2.3.2 Hyödyt paikallisyhteisölle

Suurin osa vapaaehtoisturismia koskevaa tutkimusta on keskittynyt vapaaehtoisturistiin ja jättänyt vähemmälle huomiolle paikallisyhteisön asukkaat, jotka toimivat vastaanottajana (host) vapaaehtoisille. Käytännön tasolla tiedetään, että vapaaehtoisturismista on hyötyä paikallisjärjestöille, mutta viime aikoihin asti tästä ei ole tehty empiiristä tutkimusta. Monet matkailuntutkijat ovat kyllä selvittäneet paikallisten asukkaiden suhtautumista massaturismiin yrittäen rakentaa yleisluontoisia väitteitä siitä, miten paikalliset suhtautuvat turismiin omassa yhteisössään. Paikallisten suhtautumista vapaaehtoisturismiin on tätä vastoin alettu tutkia vasta aivan äskettäin. (McGehee & Andereck ei vl.)

McGeheen ja Andereckin (ei vl.) tutkimuksen kohteena olleessa meksikolaisessa Tijuanan kaupungissa vapaaehtoisturismi on jo yleinen ilmiö. Tutkijat selvittivät kyselylomakkeen avulla paikallisten suhtautumista vapaaehtoisturismiin. Tutkimuksessa selvitettiin muun muassa sitä, millaisia vapaaehtoisaktiviteetteja paikalliset toivoisivat alueella järjestettävän sekä kysyttiin asukailta suoraan, kannattavatko he paikallisyhteisön mukanaoloa vapaaehtoisturismien suunnittelussa.

Tärkeä huomio on kuitenkin se, että useimmissa paikallisyhteisöissä ei ole vapaaehtoisturismia säätelevää politiikkaa tai säännöstöä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kuka tahansa siihen kykenevä voi tulla yhteisöön ja aloittaa siellä vapaaehtoisaktiviteettien järjestämisen. Monella tapaa tämä onkin yksi vapaaehtoisturismien hyvistä puolista: ihmiset, jotka haluavat saada aikaan muutosta, voivat vaivatta ja ilman byrokratiaa aloittaa toimintansa yhteisön hyväksi. Toisaalta tämä voi johtaa myös tilanteeseen, jossa ”oikea käsi ei tiedä, mitä vasen tekee”. (McGehee & Andereck ei vl.)

Omassa kandidaatintutkielmassani (ks. Viljanen ei vl.) esitinkin näkemystä siitä, että vapaaehtoistyön anti paikallisille riippuu hyvin pitkälti työn organisoinnin ja vuoropuhelun onnistumisesta sekä vapaaehtoisten itsensä sitoutumisesta työhön. Järjestöissä, joihin on vastaanotettu vapaaehtoisia jo kauan, osataan todennäköisesti parhaiten sovittaa yhteen vapaaehtoisen ja järjestön intressit nimenomaan järjestöä hyödyttävällä tavalla. Kaiken kaikkiaan vapaaehtoistyön paikallisille tuomat hyödyt ja haitat ovat tilannekohtaisia. Paikallisyhteisön omat motiivit voivat koostua muun muassa halusta saada projektiinsa ulkopuolista tietotaitoa, taloudellista tukea, lisää työvoimaa tai yksinkertaisesti mielenkiintoinen vieras oman kulttuurin ulkopuolelta.

Vaikka vapaaehtoisturismia on tutkittu useimmiten turistien omien sisäisten motivaatiolähtökohtien kautta, saattavat vapaaehtoisturismien kasvua edesauttaa myös ulkopuoliset tekijät, jotka eivät liity itse turistiin. Paikallisyhteisö saattaa esimerkiksi löytää ratkaisun työvoimapulaansa käyttämällä ulkomaalaisia vapaaehtoisia ennemminkin halpana työvoima-

na kuin näkemällä heidät turisteina (Lilach et al. 2003; Lyons 2003). Ajatus voi äkkiä ajateltuna tuntua vieraalta, mutta käytännössä ilmiö on todellisuutta. Vaikka halpa työvoima ei välttämättä ole pääasiallinen syy vapaaehtoisten värväämiseen, välillä kuitenkin käy niin, että vapaaehtoiset tekevät järjestöissä sellaisia töitä, joista järjestö selviäisi aivan hyvin ilman vapaaehtoisiakin. Harva paikallisjärjestö kieltäytyy ottamasta innokkaita vapaaehtoisturisteja töihin, vaikka heidän työnsä ei oikeastaan olisi tarvetta.

Viimeaikaisia tutkimuksia ovat edellä mainittujen lisäksi Stebbinsin ja Grahamin (2004) toimittama julkaisu *Volunteering as Leisure / Leisure as Volunteering: An International Assessment* sekä McGeheen ja Santosin (2005) artikkeli, jossa kirjoittajat soveltavat sosiaalisia liikkeitä koskevia teorioita vapaaehtoisturismin osallisiin. Tutkimuksen tulosten mukaan osallistuminen vapaaehtoisturismiin vaikuttaa positiivisesti vapaaehtoismatkan jälkeiseen aktiivisuuteen sosiaalisissa liikkeissä. Vapaaehtoisturismia on lisäksi pohdittu vuonna 2003 *Tourism Recreation Research* -julkaisun numerossa 28 (3), jonka artikkeleissa eri kirjoittajat esittelevät omia tutkimuksiaan (Lyons 2003; Lilach et al. 2003; Halpenny & Caissie 2003; Higgins-Desbiolles 2003; Ellis 2003; Uriely et al. 2003; Broad 2003; Brown & Morrison 2003).

2.3.3 Aiempien tutkimusten painopisteestä

Kuten edellä on jo tullut esille, vapaaehtoisturismin tieteellinen tutkimus on uusi mielenkiinnon kohde. Kansainvälistä vapaaehtoistyötä on tutkittu pääasiassa vapaaehtoisturistien näkökulmasta, vaikkakin myös paikallisyhteisöjen näkökulma on noussut tutkimuksissa esiin. Puhtaasti kaupallisten matkatoimistojen tulo alalle on kuitenkin niin uusi ilmiö, että kaupallisuuden ja kaupallistumisen merkitystä vapaaehtoistyölle ei ole juurikaan ehditty tutkimuksissa pohtia. Lehtiartikkeleissa ja muissa ei-tieteellisissä kirjoituksissa nämä kysymykset ovat tätä vastoin jo nousseet esille: ovatko kaupallisten matkatoimistojen hinnat liian korkeat, mistä tämä johtuu, saako vapaaehtoisturisteilla rahastaa ja mitkä ovat matkatoimiston motiivit? Käytännön havaintojen perusteella herää myös kysymys siitä, käyttävätkö paikalliset järjestöt vapaaehtoisturistien intoa hyväkseen ja toisinpäin, käyttävätkö turistit vapaaehtoistyön tekemistä lähinnä oman egonsa/statusensa kohottamiseen ja muista turisteista erottautumiseen?

Aiemmassa tutkimuksessa ei toisin sanoen ole vielä ehditty keskittyä eri osapuolten välisiin suhteisiin ja vapaaehtoisturismin eettisiin lähtökohtiin syvemmällä tasolla. Vapaaehtoisturismin näkeminen pelkästään positiivisessa valossa "ekomatkailuna" tai "vaihtoehtomatkailemisenä" ei tarjoa

mahdollisuuksia sen kriittiseen kehittämiseen ja ongelmakohtien ratkaisuun. Näin ollen omana tavoitteenani tässä työssä onkin nostaa tieteellisen keskustelun kentälle ne kysymykset, joita ei-tieteellisissä keskusteluissa on jo esitetty.

3 MATKAILUN ETIIKKA

Keskustelu kashmirilaisessa turistikaupassa Intian Goalla: kaksi pohjoismaalaista tyttöä kertoo, kuinka olivat juuri tulleet Keralaan osavaltiota, jossa olivat olleet paikallisessa järjestössä vapaaehtoistyössä. Työnantajan toimintatavat eivät kuitenkaan olleet tyttöjä miellyttäneet, joten he olivat pakanneet rinkkansa ja lähteneet ilman varoitusta tai edes lappua pöydällä. Kolmas pohjoismaalainen tyttö kysyy, eivätkö tytöt pelkää, että heidän intialainen työnantajansa ottaa heihin yhteyttä? ”Ei”, vastaavat tytöt, ”ei ne tiedä, missä me ollaan. Sitä paitsi me ollaan jatkamassa reissua eteenpäin pian.” Seuraa olankohautusta ja naurua, ja tytöt poistuvat kaupasta ravintolan suuntaan. (A. V. ei vl.)

Tässä osiossa keskustelen etiikasta eli hyvän elämän ja ihmisenä olemisen peruslähtökohdista. Etiikka filosofisena tieteenalana pohjautuu kreikan kielien sanaan *ethos*, joka tarkoittaa ”totuttua tapaa toimia” (”habitual mode of conduct”), ja sen keskeisenä tavoitteena on vastata kysymykseen ”mitä (yksilön/yhteisön) tulisi tehdä ollakseen hyvä?” (Fennell 2006, 54). Laajemmin etiikan voi määritellä niiksi *säännöiksi, standardeiksi ja periaatteiksi, jotka määrittelevät oikean, hyvän ja autenttisen toiminnan tietyn yhteisön tai ammattialan jäsenten keskuudessa* (Fennell & Malloy 2007, 99).

Matkailua yleensä lähestyn Jafarin (1977, 8, Holdenin mukaan 2005, 11) tavoin ”tutkimalla ihmistä, joka on muualla kuin omassa asuinympäristössään, sekä teollisuutta, joka vastaa hänen tarpeisiinsa, sekä näiden kahden aiheuttamia sosiokulttuurisia, taloudellisia ja fyysiseen ympäristöön kohdistuvia vaikutuksia”. Kaikki kansainvälisen vapaaehtoistyön toimijat eivät kuitenkaan itse määrittele toimintaansa matkailuksi, vaikka tässä tutkimuksessa myös heidän aktiviteettinsa lukeutuvat kategorian ”vapaaehtoisturismi” alle. Tarkempi lähestymistapani matkailuun rakentuukin kulttuurintutkimuksen kontekstissa: ”turistina oleminen” määrittyy tässä työssä laajaksi ja abstraktiksi mielentilaksi, jolla viitataan henkilön ”ulkopuolisuuteen” tietystä tilanteesta ja paikasta, sekä hänen suhteeseensa liittyen kohteena olevaan ”Toiseen”.

Aloitin pohtimalla ja analysoimalla nykyajan etiikan lähtökohtia ja ilmenemismuotoja. Keskeisenä kysymyksenä on aikalaisanalyttinen keskustelu postmodernista: mitä on tämä aika ja millaista on tämän ajan etiikka? Toisessa alaluvussa esittelen matkailun teoreetikoiden kasvavaa kiinnostusta matkailun eettisiin kysymyksiin liittyen. Tämän jälkeen pohdin vaihtoehtomatkailemisen määritelmiä, muotoja ja luokittelun logiikkaa. Luvun päättää synteesi eli oman teoreettisen viitekehitykseni muotoilu, jossa keskeisenä kysymyksenä ovat vapaaehtoisturismien osapuolten vaihtosuhteet ja niihin liittyvät haasteet.

3.1 Pohdintoja nykyajan etiikasta

Vaikka etiikan ja moraalien tutkimus on jatkunut länsimaisissa yhteiskunnissa jo 2500 vuoden ajan, ovat mahdollisuuden etiikan lähestymiseen nykyään samat kuin ne olivat alkuaikoina. Näitä mahdollisuuksia on pääpiirteittäin kolme: voimme pyrkiä ja etsiä joko lopputuloksia, keinoja ja/tai autenttisuutta. Moraalisiin lopputuloksiin pyrkiminen tarkoittaa tilannetta, jossa päätöksentekijä arvioi mahdollisia vaihtoehtoja ja valitsee sen, jolla on suurin potentiaali hyvään (eli onnellisuuteen). Moraalisiin keinoihin pyrkiminen tarkoittaa puolestaan keskittymistä sopivaan toimintatapaan ja lopputuloksen asettamista toissijaiseksi. Autenttisuuden etsintää ei tätä vastoin ole aina nähty moraalisenä pyrkimyksenä, mutta se on ollut tärkeä akateemisen mielenkiinnon kohde. (Fennell & Malloy 2007, 99.)

Suomessa käydäänkin runsaasti arvokeskustelua, jossa tutkijat ottavat kantaa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Aikalaiskriittisen pohdinnan kohteita voivat olla esimerkiksi aikakausien vaihtumiseen liittyvät murroskohdat, avoinna olevien vaihtoehtoisten toimintatapojen perusteet sekä mahdollisten valintojen kulttuuriset ja sosiaaliset vaikutukset. Koska kysymys on viime kädessä ihmisen olemisen ehdoista ja niitä koskevista normatiivisista arvioista, tätä kirjallisuuden lajia voidaan laajassa mielessä kutsua ”nykyajan etiikaksi”. (Niiniluoto & Sihvola 2005, 7.)

Yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa ei olla yksimielisiä siitä, onko niin kutsuttua postmodernia olemassa, eli onko yhteiskuntamme siirtynyt uudelle, uutta logiikkaa seuraavalle aikakaudelle, vai ovatko sosiaaliset muutokset vain modernin maailman luonnollista jatkumoa. Muutoksia sosiaalisessa todellisuudessa on kuitenkin tapahtunut: vapaaehtoistyön saamisessa merkityksissä ja muodoissa on eroja, jos verrataan nykytilannetta muutama vuosikymmenen takaiseen käsitykseen. Sosiologi Zygmunt Baumanin (1996, 191) sanoin ”postmoderni on osuva termi, koska se pakottaa kiinnittämään huomiota jatkuvuuteen ja epäjatkuvuuteen ja ymmärtämään, että ne ovat nykyisen yhteiskunnallisen tilanteen ja sitä edeltäneen, nykyisen

tilanteen synnyttäneen muodostuman välisen monimutkaisen suhteen kahdet eri kasvot”. Onko näissä muutoksissa kyse modernin hajoamisesta, postmodernista – vai kenties myöhäisestä modernista? Millaista on nykyajan etiikka ja millä tavalla se eroaa aiemmista eettisistä traditioista?

Kirjaimellisesti postmoderni viittaa johonkin modernin jälkeen tulevaan. Modernin projekti voidaan tulkita systeemiksi, joka pohjautuu seuraavanlaisiin ilmiöihin: teollistuminen ja uudet tuotantotavat, kaupungistuminen, kasvanut liikkuvuus, markkinat, yrittäjyys, luokkaerot, taloudellinen kasvu ja kehitys. Koko keskustelu postmodernista pohjautuu enemmän tai vähemmän siihen huomioon, että modernin luomat järjestelmät ja rakenteet on asetettu kyseenalaisiksi sen itsensä toimesta. Sosiaalisten rakenteiden murtuessa moderni rikkoo oman perustansa, ja seurauksena on legitimaatio-kriisi. Aiemmat jaottelevat elementit, kuten luokka ja kansakunta, ovat menettäneet merkitystään. Metanarratiivit eli kokonaisvaltaiset uskonnolliset, poliittiset ja tieteelliset selitykset maailmasta ovat kadottaneet uskottavuuttaan. Vapaus, vastuu ja epävarmuus muodostavat kolmion, jonka kaikki kulmat kiinnittyvät toisiinsa. Ei ole mahdollista nojata menneeseen, eikä tulevaisuudesta ole tietoa. Epävarmuuden kasvaessa joustavan toiminnan merkitys korostuu. (Mustonen 2006, 17–23.)

Bauman (1996, 192–197) kuvailee postmodernia täysin kehittyneeksi moderniksi, moderniksi itseään varten. Postmoderni on modernia, joka on onnistunut vapautumaan väärästä tietoisuudesta, tullut tietoiseksi itsestään. Postmoderni sosiaalinen tilanne on olennaisesti ja peruuttamattomasti epätasapainoinen; kaikki löydettävissä oleva järjestys on paikallista, äkillistä ja väliaikaista. Postmodernin sosiologinen teoria tulisi Baumanin mukaan rakentaa seuraaville käsitteille: sosiaalisuus (sociality), habitaatti (habitat), minän rakentaminen (self-construction) ja minän koostaminen (self-assembly). Modernissa yhteiskuntateoriassa näitä käsitteitä vastasivat yhteiskunnan, normatiivisen ryhmän, sosialisatian ja kontrollin käsitteet. (Bauman 1996, 192–197.)

Modernin instituutioiden heikentyessä postmodernin aikakauden toimijat ovat pakotettuja jatkuvasti tekemään valintoja erilaisten eettisten sääntöjen välillä. Nämä säännöt ovat tasavertaisesti perusteltavissa, joten moraalisiin kysymyksiin törmää koko ajan. Postmodernin keskustelussa ollaan yhtä mieltä siitä, että nykyajan maailmassa on suuri puute universaaleista, ihmisiä ohjaavista tapakoodeista. Toisaalta vapaus on suuresti kaivattu arvo, toisaalta äärimmäisiin arvoihin nojaaminen vähentää vapautta. Oikeiden valintojen ja itselleen sopivan elämäntyylin löytäminen epävarmassa postmodernissa maailmassa on vaikeaa. (Mustonen 2006, 29.) Postmodernin tilanteen eettinen paradoksi onkin siinä, että se palauttaa ihmisille tilaisuuden moraaliseen valintaan ja täyteen vastuuseen, mutta riittää heiltä samanaikaisesti universaalien ohjenuoran tarjoaman turvan. Moraali on näin ollen yksityistetty. (Bauman 1996, 43–44.)

Edellä esitellyt postmodernin eettisyyden piirteet voidaan tiivistää sosiologi Kaj Ilmosen (1998, 6–7) avulla seuraaviin ominaisuuksiin: 1) luottamuksen heikkeneminen moderniteetin perusinstituutioihin, 2) hämmennys sen suhteen, missä kulkee yksilöllisen vapauden ja julkisen kontrollin raja, sekä 3) useiden rinnakkaisten moraalikoodien läsnäolo, niiden keskinäinen yhteenkiertyminen ja sen seurauksena selkeiden tienviittojen puute.

Jos näin todella on, mikä avuksi postmodernin aiheuttamaan hämmennykseen eettisen vastuun ja sallivan vapauden välimaastossa? Filosof Charles Taylor (1989, 8, Ilmosen mukaan 1998, 11) lähtee siitä, että moraaliksi on kokonaispaketti. Se esittää ihanteen hyvästä, mutta vaatii myös uhrauksia sen puolesta. Ihanteita ja tekoja ei voida erottaa toisistaan, jos halutaan välttää fundamentalismin pakkopaita ja vastaavasti salliva äärirelativismi. Ilmonen tarkentaa asiaa toteamalla, että moraalikysymyksissä fundamentalismista tulee pelkkä hallinnan ja hyvien asioiden kieltämisen väline, äärirelativismi puolestaan tuottaa sumeilematonta ja muista piittaamatonta itsensä toteuttamista (ääri-liberalismia). Moraalin kahta puolta, ihanteita ja uhrauksia, ei näin ollen voida erottaa toisistaan.

Postmodernin suhteen herää epäily siitä, johtaako tämä muutos lopulta yksilöiden vastuuntunnon täydelliseen katoamiseen – tai, durkheimilaisittain anomiaan, kollektiiviseen passiivisuuteen ja välinpitämättömyyteen moraalinormien puutteessa. Postmodernia etiikkaa haastamaan onkin syntynyt myös vastakkaisia ajattelumalleja. *Uusyhteisöllinen* eli kommunitaristinen lähestymistapa reagoi siihen, että yhteiskunta on muuttumassa yhä yksilöllisempään suuntaan ja sosiaaliset normit ja yhteisöt ovat osin murtumassa (Uusitalo 2005, 83). Vastakohtana postmodernisteille yhteisöjen puolustajat korostavat kehityksen vaaroja: uhattuna eivät ole ainoastaan yhteiset tavoitteet ja yhteistoiminta vaan myös yksilöt, joille sosiaaliset muutokset aiheuttavat lisääntyvää yksinäisyyttä, irrallisuutta ja vieraantuneisuutta. (Uusitalo 2005, 83).

Nuoria vapaaehtoistyöntekijöitä tutkinut Jaana Lähteenmaa (1998) arvioikin väitteitä nykyajan nuorista ”minä-sukupolvena”, joka on ”itsekeskeistä eikä missään tapauksessa ainakaan uhrautuva”. Hän toteaa tutkimuksessaan, ettei niin kutsuttu velvoitemoraali ole suinkaan hävinnyt nuortenkaan parista, vaan sitä sovelletaan tilannekohtaisesti muun eettisen ajattelun rinnalla. Lähteenmaa suhtautuu varauksella muun muassa Baumanin (1993; 1996) edustamaan näkökantaan siitä, että universalistinen sääntöetiikka olisi tullut tiensä päähän.

3.2 Matkailun etiikka tutkimuskohteena

Kiinnostus matkailun eettisiä kysymyksiä kohtaan on kasvanut viimeisten vuosien aikana selvästi. Erilaisten ”eettisen matkailun” muotojen lisääntyminen ja etiikkaan liittyvän retoriikan käyttö käytännön tasolla on saanut myös matkailuntutkijat kiinnostumaan aiheesta tieteellisen keskustelun kautta. Ilmiöön onkin tieteellisessä keskustelussa yleisesti sekä matkailun sisällä erityisesti alettu viitata termillä ”käännös etiikkaan” (ks. esim. Smith & Duffy 2003, 3).

Tietyissä mielessä etiikka on, tai ainakin sen kuuluisi olla, aina mukana tieteessä, ja näin ollen siihen liittyviä kysymyksiä löytyy myös useimmista matkailua koskevista tutkimuksista. Aivan viime aikoihin saakka matkailun ja etiikan suhde on kuitenkin jäänyt vaille laajempaa teoreettista keskustelua. Ensimmäisten joukossa aihetta on lähestynyt Lea (1993) artikkelissaan, joka huomioi ”uudet sekulaarit ja uskonnolliset keskustelut, jotka tuovat esille huolen matkailuteollisuuden eettisyydestä”. Artikkelin luo katsauksen kasvavaan kirjallisuuteen liittyen ”vastuulliseen matkailuun” sekä matkailun etiikkaan. Yhteenvetona Lea esittää kolmiportaisen jaottelun seuraaviin osa-alueisiin: kolmannen maailman kehitysetiikka, matkailuteollisuuden etiikka sekä henkilökohtainen matkaetiikka. Tämä jaottelu on oman tutkielmani kohdalla sikäli oivallinen, että se on sovellettavissa omaan jaotteluuni liittyen vapaaehtoisturismin eri osapuoliin. Vapaaehtoisturisti vastaa siis omasta henkilökohtaisesta matkaetiikastaan, työn välittäjätahot vastaavat omalta osaltaan matkailuteollisuuden etiikasta, ja paikalliset kohdejärjestöt edustavat kolmannen maailman kehitysetiikkaan liittyviä tahoja. Toki huomioon on otettava se, ettei vapaaehtoisturismi suinkaan aina suuntaudu kolmannen maailman maihin, vaan vapaaehtoisturismia harjoitetaan myös esimerkiksi Euroopan rajojen sisällä.

Nykysosiologian klassikoista matkailua on pohtinut muun muassa Bauman (1993; 1996), jonka postmodernissa ei ole kyse vain ”iloisesta leikitelystä”. Hän korostaa vastuunottoa omasta välinpitämättömyydestä. Bauman (1996, 274–275) katsoo, että turisti ostaa vapauden moraalista velvollisuuksista etukäteen ja olettaa samalla, että tätä oikeutta suojellaan asianmukaisesti. Hän on fyysisesti lähellä paikallista väestöä, mutta pysyy henkisesti heistä etäällä. Tämän tilanteen houkutus piilee siinä, ettei fyysinen läheisyys karkaa kontrollista ja luiskahda moraalisen läheisyyden puolelle. Moraalisen velvollisuuden hylkäämisen turisti saa yleensä anteeksi toteamalla ”kaikkihan sitä tekevät”. Onko moraalilla tulevaisuutta maailmassa, jossa ”kaikki ovat turisteja”? ”Jotkut vastaavat kielteisesti”, toteaa Bauman, ”he kehottavat kaikkia liittymään iloitsevien joukkoon ja julistamaan *velvollisuuden jälkeisen ajan* koittamista”. Itsensä uhraaminen käy heidän mielestään tarpeettomaksi. Baumanin (1993; 1996) keskeisenä

ajatuksena on päinvastoin se, että nimenomaan opittu, ulkoapäin pakotettu velvoitemoraali on tullut tiensä päähän. Tämä ei suinkaan tarkoita moraalilin katoamista, vaan muuttumista, perustumista puhtaaseen ja spontaaniin empatian tunteeseen. Kaikkien ihmisten välisten suhteiden tulisi näin ollen perustua ajatukseen ”Toista varten olemisesta” (being for the Other), sen sijaan, että ”oltaisiin Toisen kanssa” (being with the Other).

Kuten jo aiemmin on tullut ilmi, kaikki eivät usko velvoitemoraalin kokonaan hävinneen. Ulkoapäin sanellusta, moraalisia suuntaviivoja antavasta ohjenuorasta hyvänä esimerkkinä toimivat monissa yrityksissä käyttöön otetut eettiset koodit. Matkailun eettisiä koodeja ovat yhdessä lähestyneet ekoturismin tutkija David A. Fennell ja soveltavan filosofian professori David C. Malloy (2007), joiden mukaan eettinen koodi on käytännöllisen filosofian pääasiallinen ilmaisumuoto. Pohjimmiltaan eettinen koodi on muodollinen, kirjoitettu väittämä, joka toimii viestinä organisaation sisäisille ja ulkoisille toimijoille kertoen siitä, miten organisaatio toivoo itsensä nähtävän, sekä oppaana työntekijöille määrittelemällä toivottavat käytöstavat. Fennellin ja Malloyn mukaan matkailun etiikka on yhä edelleen, vuosituhannen vaihteen jälkeen, kiinteästi linkittynyt eettisiin koodeihin. Käytännön tasolta löytyy kirjaimellisesti tuhansia eettisiä koodeja matkailuun ja ulkoilma-aktiviteetteihin liittyen. Ne on suunnattu paikallisyhteisöille, hallituksille, palveluntarjoajille, itsenäisille yrityksille sekä turisteille ympäri maailmaa. (Fennell & Malloy 16–21.)

Eettisiin koodeihin liittyen herää kuitenkin väistämättä kysymys siitä, kuinka hyödyllisiä nämä koodit todella ovat ja millä perusteilla niihin sitoudutaan (tai jätetään sitoutumatta). Fennell ja Malloy (2007) ovatkin pyrkineet vastaamaan tähän kritiikkiin ja osoittamaan koodien käyttöarvon. Oleellista on se, mistä lähtökohdista niitä lähestytään. Koska yksilön toiminta on seurausta siitä, mitä hän arvostaa, kirjoittajat lähestyvät arvoja ja identifioivat neljä eri arvostuksen tasoa. Alin arvostuksen taso perustuu *tunteeseen* eli mieltymykseen (”arvostan jotain, koska pidän siitä”) ja toinen *konsensukseen* (”arvostan jotain, koska kaikki muutkin tekevät niin”). Kolmas perustuu *seurauksiin* (”arvostan jotain, koska näen sen positiiviset vaikutukset”) ja viimeinen eli ylin taso *periaatteeseen* (”arvostan jotain, koska se sopii yhteen omien henkilökohtaisten arvojeni kanssa”). Fennellin ja Malloyn mukaan kaikkein monimutkaisin ja ehkä väärinymmärrettyin arvostuksen taso on periaatteen taso. Tämä periaate ei tule muilta ihmisiltä, vaan se saavutetaan omien kokemusten, matkojen, koulutuksen ja yksilön oman tahdon kautta. Tällöin eettistä koodia ei hyväksytä ja seurata vain ulkoisesti, vaan pikemminkin se sopii yhteen sen kanssa, mikä on jo määriteltä moraalisesti arvokkaaksi. Näin ollen koodin noudattaminen ei riipu tilanteesta, vaan se on universaali ja muuttumaton. (Fennell & Malloy 2007, 121–123.)

Matkailukehityksen etiikasta keskustelevat puolestaan sosiologi Mick Smith ja politiikantutkija Rosaleen Duffy (2003). He puolustavat eettisten arvojen merkitystä niitä epäilyjä vastaan, joita modernin yhteiskunnan taloudellisiin arvoihin keskittyminen tuo mukanaan. Erityisesti kaksi moraalisen skeptisismien muotoa, amoralismi ja moraalisubjektivismi, esittävät haasteen etiikan vakavissaan ottavia kohtaan. Kirjoittajat argumentoivatkin näitä moraalisen skeptisismien muotoja vastaan ja korostavat, etteivät eettiset kysymykset ole supistettavissa pelkästään taloudellisiin intresseihin. Heidän mukaansa eettiset arvot ovat yhä edelleen elintärkeä osa paitsi jokapäiväistä elämäämme, myös kulttuureja yleisesti. (Smith & Duffy 2003, 18–30.)

Smith ja Duffy (2003) käsittelevät myös matkailua koskettavaa moraalirelativismien ongelmaa: kuinka on mahdollista tehdä eettisiä arvioita oikeasta ja väärästä maailmassa, jossa erilaiset moraaliset arvostukset eroavat toisistaan niin paljon? Moraalirelativismi ideologiana rakentuu tiivistetysti seuraavien perusolettamusten varaan: moraalisen ja kulttuurisen vaihtelevuuden fakta, etiikan ja yhteiskunnan vastavuoroinen suhde, arvioinnin sosiaalinen suhteellisuus, objektiivisuuden kritiikki, henkilökohtaisen joustavuuden tärkeys, sekä eettisten arviointien tasavertaisuus. Matkailun suhteen moraalirelativistin johtopäätökset näyttävät ensi alkuun harvinaisen selviltä: matkakohteinamme olevien kulttuurien uskomukset ja arvot saattavat erota paljonkin omistamme, mutta ne ovat silti yhtä valideja. Kirjoittajien mukaan asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Erilaiset kulttuurit eivät juuri koskaan elä täysin eristyksissä toisistaan, joten niitä ei myöskään voida kohdella yhtenäisinä ja eristäytyneinä kokonaisuuksina. Lisäksi vaikka matkailija olisikin valmis joustamaan ja sopeutumaan toisen kulttuurin arvoihin, tämä ei ole mahdollista silloin, kun nämä arvot ovat ristiriidassa matkailijan omien perusarvojen (core beliefs) kanssa. Esimerkkinä Smith ja Duffy mainitsevat kasvissyöjät, jotka usein kohtaavat monitahoisia eettisiä pulmatilanteita matkaillessaan kehitysmaissa. Paikallisessa kulttuurissa tarjotun lihan syömättä jättäminen saattaa esimerkiksi olla suuri loukkaus, eikä kasvisruokaa välttämättä ole edes saatavilla. Tulisiko kasvissyöjän tällöin tehdä kompromissi ja uhrata omat syvälle juurtuneet arvonsa syömällä lihaa? (Smith & Duffy 2003, 34–37.)

Hieman toisenlaista näkökantaa matkailun etiikkaan liittyen edustaa Jim Butcher (2003) matkailun moralisoinnin kritiikillään. Butcherin näkökannalta vallallaan oleva matkailun moralisoinnin trendi rajoittaa matkailijoiden kykyä nauttia lomastaan ja vapaa-ajastaan. Hän kritisoi käsityksiä siitä, että pakettimatkailun kasvu olisi ollut tuhoisaa tai että luontomatkat olisi jollain tapaa ”eettistä”.

Butcherin (2003, 1–2) mukaan nykyajan massaturismi kohtaa uudentyyppistä herjausta tahoilta, joita näyttää yhdistävän vain heidän vihansa pakettimatkailijoita kohtaan. Ekoturismi, kestävä matkailu, vihreä matkai-

lu, vaihtoehtoinen matkailu ja viime aikoina yhteisöllinen matkailu näyttävät moraalisesti ylempiarvoisina vaihtoehtoina pakettimatkailulle. Näistä ”uuden matkailun” muodoista Butcher käyttää termiä ”*New Moral Tourism*”. Hänen mukaansa nämä ”ylystetyt vaihtoehdot” ovat kuitenkin itse sen saman kritiikin kohteena, joita ne esittävät massaturismia kohtaan.

Butcher pyrkii näyttämään, millaisia negatiivisia vaikutuksia tällä ”uudella moraalisella turismilla” on paitsi matkailijoihin itseensä, myös kohteena oleviin paikallisyhteisöihin. Käsitys henkilökohtaisesta vapaudesta on pitkään yhdistetty nimenomaan matkailuun. Butcherin mukaan juuri tämä vapaus miellyttää itseään on useimpien matkailun kriitikoiden kohteena, vaikka tämä vapaus itsessään on se ominaisuus, joka tekee matkailusta matkailemisen arvoista. Erilaisten käyttäytymiskoodien lisääntyminen matkailussa sitä vastoin heikentää tätä vapautta. Hedonismista, joka aiemmin oli matkailussa hyve, on tullutkin uhka. (Butcher 2003, 2–3, 63–67.)

Butcherin mukaan matkailun moralisoinnilla on merkittäviä vaikutuksia myös siihen, miten kehitys itsessään nähdään kolmannen maailman maisissa. Hän argumentoi, että erilaisten luontomatkailemisen muotojen edistäminen kestävän kehityksen nimissä heikentää mahdollisuuksia köyhyyden ja epätasa-arvoisuuden vähentämiseen kehitysmaissa. Kun paikallistaloudet laitetaan vain ”vahtimaan” omaa luonnonympäristöään luontomatkailemisen nimissä, vähentää se niiden mahdollisuuksia taloudelliseen muutokseen ja kehitykseen. Köyhyyttä kannattava turismi (pro-poor tourism) ei vapauta ihmisiä ympäristönsä rajoituksista, vaan se rakentuu näille rajoituksille ja näin ollen ylläpitää niitä. Butcherin näkökannalta ekoturismissa ei kuitenkaan ole mitään vikaa silloin, kun sitä käytetään taloudellisesti tehokkaana tapana hankkia rahaa. (Butcher 2003, 3, 128–129.)

3.3 Vaihtoehtomatkailemisen luokittelun logiikasta

John Urry (1990, 4) mukaan turistina oleminen on olennainen osa modernia kokemusmaailmaa. Matkailematta jättäminen on verrattavissa siihen, ettei omista autoa tai mukavaa taloa. Modernissa yhteiskunnassa matkailu on statuksen merkki, ja sen on myös ajateltu olevan tarpeellista terveydelle. Toinen matkailun teoreetikko Dean MacCannell (1999, 9–10) kuitenkin ilmaisee ongelman ytimen seuraavasti: turistit inhoavat turisteja. Hän kärjistää ilmiön toteamalla, että Jumala on kuollut, mutta ihmisen tarve esiintyä pyhempänä kuin kanssaihmisensä elää edelleen. Tämä uskonnollinen impulssi mennä muiden ihmisten ohitse tai edelle löytyy paitsi työetiikastamme, myös joistain vapaa-ajan toiminnoistamme. Matkailemisen ”turistinen kritiikki” perustuu siis haluun olla parempi kuin ”pelkät” turistit ja näin ollen saada yhteiskunnallista ja kulttuurista arvostusta. MacCannell katsoo, että

kaikki matkailijat kaipaavat tätä syvempää kietoutumista yhteiskuntaan ja kulttuuriin ainakin jollain tasolla. Se on heidän matkailumotivaationsa peruskomponentti.

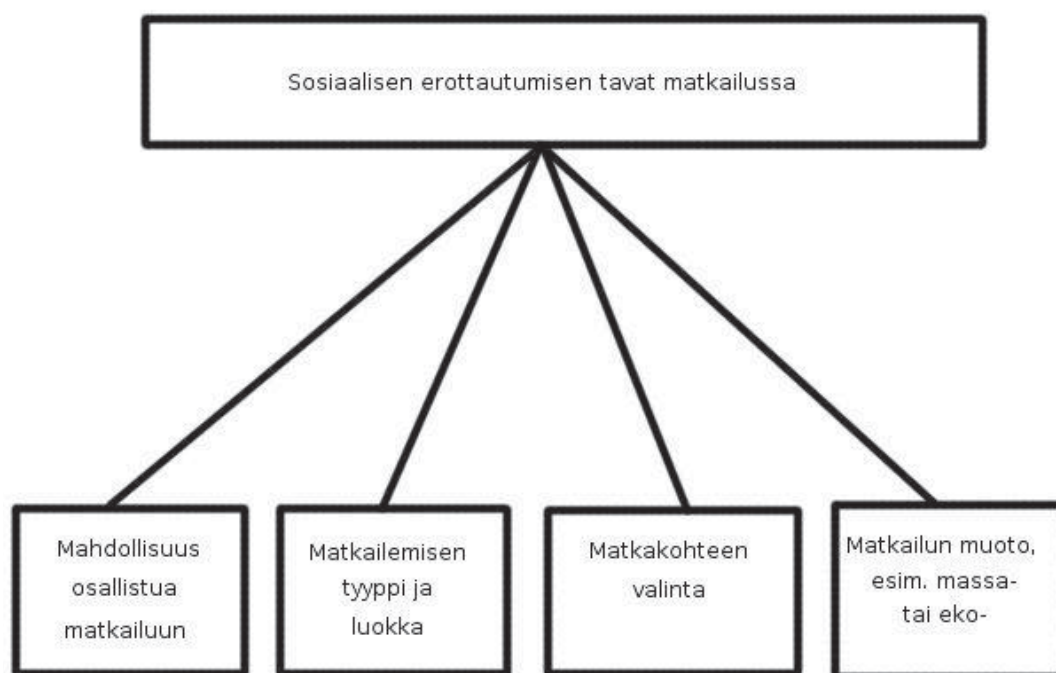
Anti-turismilla tarkoitan MacCannellin käsityksen mukaisesti matkailun sisäistä ilmiötä, jossa matkailijat haluavat erottautua toisista matkailijoista, tehdä eron itsensä ja ”turistien” välille ja osoittaa olevansa muuta kuin ”massaa”. Anti-turismi näin ajateltuna on kuitenkin erittäin ongelmallista. Esimerkiksi Butcherin (2003) edellä käsitelty provokatiivinen ja laaja kritiikki matkailun moralisoimista kohtaan liittyy yhteen kaikki ”uudet” ja ”vaihtoehtoiksi” nimitetyt matkailun muodot ja väittää, että tämä ”New Moral Tourism” ei ole muuta kuin pyrkimys paeta omaa syyllisyydentunnetta. Myös Munt (1994, Mustosen mukaan 2006, 51) kirjoittaa ego-turisteista, jotka pyrkivät tietyn tyyliiseen matkailutapaan, joka heijastaa heidän haluaan ”vaihtoehtoiseen” ja näin ollen kasvattaa kulttuurista pääomaa.

Vapaaehtoisturismi on sekä käytännön tasolla että tieteellisessä tutkimuksessa nähty useimmiten vaihtoehtomatkailemista, ekomatkailemista tai todellisena kestävä matkailun muotona. Useimmiten vapaaehtoisturistit ovat suhteellisen nuoria ja hyvin koulutettuja länsimaalaisia, jotka haluavat saada matkaltaan irti enemmän ja antaa panoksensa vierailemansa paikallisyhteisön kehitykseen. Mustonen (2005, 160) luokittelee vapaaehtoisturismin olevan lähellä modernia reppumatkailemista, mutta motivaatiolähtökohdiltaan se on selvästi oma, erillinen ilmiönsä matkailun sisällä.

Reppumatkailemisen käytännön diskursseissa korostetaan usein, että ”todelliset” reppumatkailijat matkustavat omatoimisesti, vähällä budjetilla ja paikallista kulttuuria kunnioittaen, usein pidemmän aikaa ja ilman tarkkoja matkasuunnitelmia. Eroa pyritään tällöin tekemään erityisesti perinteisempään pakettimatkailemista nähden, ja monessa mielessä reppumatkailemisen ideaali vastaakin anti-turismin ideaalia. Kuitenkin esimerkiksi Kontogeorgopoulos (2003, 181, Mustosen mukaan 2006, 63) väittää reppumatkailijoiden itse asiassa olevan kaikkein vähiten kunnioitusta osoittavia turisteja. Tyypillisesti he pysyvät omissa reppumatkailijoiden ghetoissaan, joista on tullut näyttämöitä kulttuuriselle yhteentörmäykselle vieraiden ja paikallisten ymmärtäessään toisiaan väärin. Samalla tavoin kuin perinteisten pakettimatkailijoiden on sanottu elävän ympäristökuplassa, reppumatkailijat vastaavasti muodostavat omia kulttuurisia kupliaan, jotka ovat hyvin samankaltaisia kaikkialla maailmassa. Myös Cohen (2004, 46–47, Mustosen mukaan 2006, 63) toteaa harvojen reppumatkailijoiden itse asiassa matkustavan yleisten reppumatkailemisen ulkopuolella. Tästä näkökulmasta katsottuna matkailun uusia massoja, toisin sanoen uudenlaista massaturismia, voidaan parhaiten kuvailla käyttäen reppumatkailemista esimerkkinä (Mustonen 2006, 63).

Matkailuntutkijoiden tekemät luokittelut ”perinteiseen massamatkailemista” ja erilaisiin ”vaihtoehtomatkailemista” muotoihin ovatkin pohjimmiltaan

moderniin yhteiskuntaan perustuvia jaotteluja. Ajatus siitä, että matkailemalla ja erilaisia matkailun tyylejä valitsemalla voi sosiaalisesti erottautua muista, juontaa juurensa erilaisten yhteiskuntaluokkien välisistä eroista. Esimerkiksi MacCannell edellä katsoo, että halu sosiaaliseen erottautumiseen on käytännössä jokaisen matkailijan motivaation peruslähtökohta. Erilaiset vaihtoehtomatkailemisen muodot ovat tästä näkökulmasta katsottuna yrityksiä muista matkailijoista erottautumiseen. Matkailun kautta ilmevät sosiaalisen erottautumisen erilaiset tavat on tiivistetty kuvioon 1.

(Holden 2005, 53)

Kuvio 1. Sosiaalisen erottautumisen tavat matkailussa

Modernin matkailun syntyaikoina mahdollisuuden erottautumiseen tarjosi käytännössä rahan, joilla oli varaa matkustaa, matkustivat. Kun matkailusta tuli laajempien kansankerrostumien vapaa-ajan huvia, jälleen kerran ne, joilla oli enemmän rahaa, pystyivät matkustamaan muualle kuin ”rahaanomaisiin” massamatkakohteisiin ja säilyttämään statuksensa. (Ks. esim. Urry 1990, 16.) Nykyisin matkailu on länsimaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa mahdollista kuitenkin melkein jokaiselle, ja pakettimatkaileminen on jo levinnyt kaikille mantereille. Enää mahdollisuutta sosiaaliseen erottautumiseen ei välttämättä haetakaan rahan ja kalliiden matkojen kautta, vaan yhä useammin matkailutyylillä ja ”eksoottinen” matkakohdevalinta merkitsevät enemmän. Ratkaisevaa ei siis enää olekaan taloudellinen pääoma, vaan kulttuurinen: omatoiminen reppumatka Mongolian aroille kuulostaa erikoisemmalta ja herättää kuulijassa enemmän kiinnostusta ja ihailua kuin

kahden viikon pakettimatka Thaimaahan. Tämä siitä huolimatta, että matkoihin käytetty rahamäärä olisi sama.

Vaihtoehtomatkailemisen ongelma piilee kuitenkin lopulta siinä, että kysynnän kasvaessa yhä useammalle matka-aktiiviteetille ja matkatoimistolle on annettu vaihtoehtoisuuteen viittaava nimi, vaikka toiminnan sisältö ei kestävyden ihanteita täyttäisikään. Ilmiötä on arkipuheessa kutsuttu myös ”viherpesuksi”. Esimerkkinä voidaan mainita erilaiset ”ekomatkat”, joissa ekologista on lähinnä vain nimi, sekä edellä keskusteltu reppumatkaileminen, jonka käytännön ilmenemismuodot ovat paikoitellen erittäin kaukana paikallista kulttuuria ja väestöä kunnioittavasta matkattavuudesta. Sama haaste kohtaa nyt myös uutta matkailun muotoa, vapaaehtoisturismia. Kun monet muut erottautumiseen pyrkivät matkailun muodot ovat jo ajautuneet inflaatioon ja kärsivät (katu)uskottavuuden puutteesta, vapaaehtoisturismi tarjoaa uuden ja kiinnostavan vaihtoehdon. Vaikka postmodernin keskustelussa onkin esitetty, että pyrkimys sosiaaliseen erottautumiseen on jäämässä matkailusta pois ja korvautumassa ”post-turismilla” (Feifer 1985, Urryn mukaan 1990), en itse kuitenkaan pysty täysin yhtymään tähän väitteeseen. Vaikka osa turisteista olisikin vaihtanut erottautumisen halun post-turistiseen asenteeseen, joka on itsetietoisesta roolieritymisestä ulkopuolelle ja jossa voi taas rehellisesti tunnustaa olevansa ”massa”, saattaa tämä asenne hyvinkin osoittautua vain marginaalisen etujoukon tiedostamiskyvyksi.

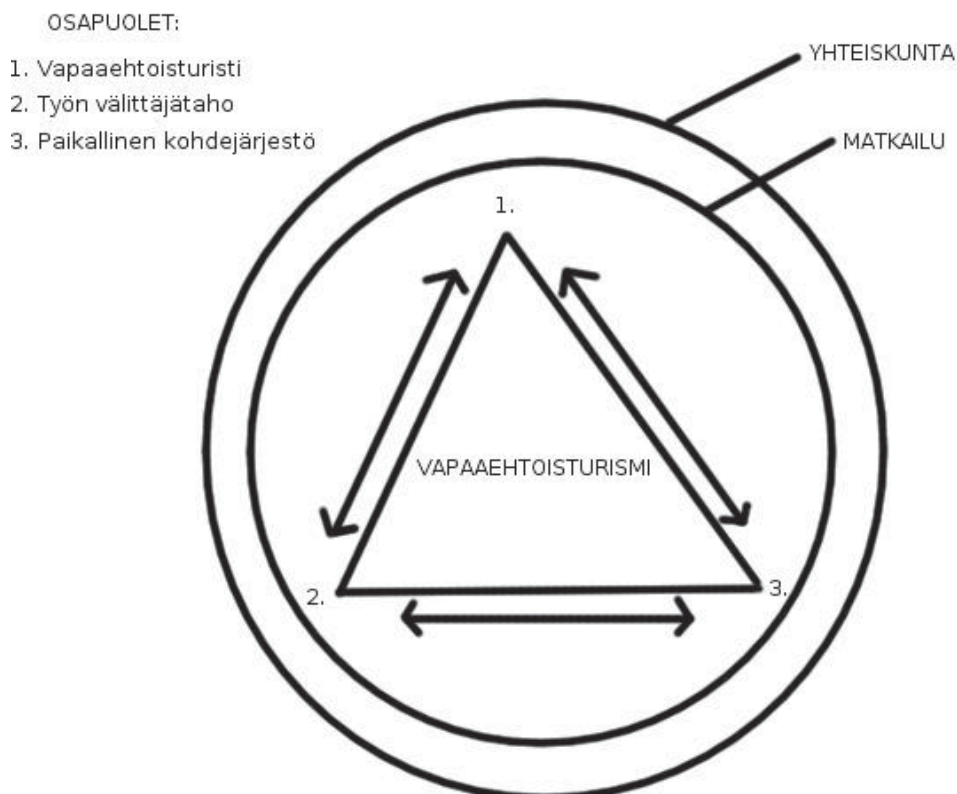
3.4 Vapaaehtoisturismin osapuolten vaihtosuhteet ja niihin liittyvät haasteet

Ennen kuin siirryn tutkielmani toiseen osaan eli kolmen valitsemani käsitteen tarkempaan analyysiin, muotoilen ja esittelen oman teoreettisen viitekehitykseni eli oman argumentaationi perustan. Tarkoitukseni on tässä yhteydessä rakentaa synteisiä edellä keskustelluiden asioiden ja oman jaotteluni välille. Oman jaotteluni mukaan vapaaehtoisturismiin voidaan ottaa osaa jollain seuraavista tavoista:

- itsenäisesti, eli turisti etsii vapaaehtoistyökohteensa itse joko ennen matkaa tai matkalla ollessaan
- erilaisten järjestöjen tai voittoa tuottamattomien vapaaehtoishajelmien kautta, jolloin vapaaehtoisten valinnassa käytetään yleensä jonkinlaista karsintaa
- matkatoimiston välityksellä, jolloin turisti maksamalla ostaa oikeutensa tehdä haluamaansa vapaaehtoistyötä haluamassaan kohteessa.

Nämä kolme muotoa eroavat toisistaan joiltain osin. Itsenäinen vapaaehtoisturisti sopii vapaaehtoistyönsä kestosta, luonteesta ja tarkoituksesta suoraan vastapuolen eli vastaanottavan organisaation kanssa, eikä hänellä näin ollen ole taustatukenaan mitään vakiintunutta instituutiota. Kaksi jälkimmäistä vaihtoehtoa tarjoaa vapaaehtoiselle sitä vastoin järjestön tai matkatoimiston turvan, samoin työn luonne ja kesto määritellään näiden välikäsien kautta. Kansalaisjärjestöjen kautta tehtävä vapaaehtoistyö on yleensä pitkäkestoista, puolesta vuodesta eteenpäin, kun taas matkatoimiston välityksellä on mahdollista tehdä vapaaehtoistyötä lyhimmillään parin viikon ajan.

Vapaaehtoisturismin osapuolet jakautuvat tutkielmassani seuraaviin: vapaaehtoisturistiin, työn välittäjätahoon sekä paikallisyhteisöön. Tämän tutkimuksen mielenkiinnon kohteena ovat nimenomaan näiden osapuolten vaihtosuhteet sekä osapuolten vuorovaikutussuhteisiin liittyvät eettiset kysymykset. Kuten jo johdannossa argumentoin, uskon näiden suhteiden muodostavan vastavuoroisen vaihtosuhdejärjestelmän, jossa jokainen osapuoli sekä antaa että saa ja samalla vaikuttaa muiden osapuolten sitoutumiskykyyn. Tämä järjestelmä ja sen toimijat on havainnollistettu ja tiivistetty kuvioon 2.

Kuvio 2. Vapaaehtoisturismin vaihtosuhdejärjestelmä

Näissä vuorovaikutussuhteissa jokainen osapuoli sekä hyötyy että joutuu antamaan jotain. Jokainen osapuoli on lisäksi potentiaalinen toisen osapuolten hyväksikäyttäjä, etenkin jos vapaaehtoistyön välitystoimintaa ei valvota ja toimijoiden intressit perustuvat lyhytaikaiseen oman hyödyn tavoitteluun. *Valitsemani teoreettinen viitekehys pyrkii keskitien löytämiseen niiden näkemysten välillä, jotka joko ylistävät vapaaehtoisturismia kestävän matkailun ideaalityypiksi tai toisaalta näkevät kaikkien vaihtoehtomatkaailun muotojen kumpuavan turistin omasta egoismista, moralisista ja erottautumisenhalusta.* Vapaaehtoisturismin vaihtosuhteissa saavat hyödyt ja potentiaaliset käytännön ongelmat tiivistän yhteenvedona seuraaviin:

Suhde 1–2: Ulkomaille vapaaehtoistyöhön lähtevä vapaaehtoisturisti hyötyy työn välittäjätahosta, joka etsii vapaaehtoiskohteen ja hoitaa yhteydet paikallisjärjestöön sekä antaa tukea, ohjausta ja koulutusta ennen lähtöä ja vapaaehtoisaikana. Joissain tapauksissa välittäjätaho organisoii vapaaehtoiselle kokonaisen paketin lentoineen, majoituksineen ja paikallisine tukihenkilöineen. Työn välittäjätaho puolestaan hyötyy vapaaehtoisesta joko taloudellisesti matkatoimiston tapauksessa tai kansalaisjärjestön tapauksessa se saa aktiivisen/asioita ajavan jäsenen, joka voi palattuaan esimerkiksi kouluttaa seuraavia lähtijöitä. Potentiaalisena ongelmakohtana esiin nousee tilanne, jossa matkatoimisto käyttää hyväkseen turistin intoa vapaaehtoistyöhön ja rahastaa paikan välittämisestä suuria summia. Lisäksi on myös mahdollista, että kansalaisjärjestö käyttää vapaaehtoista hyväkseen ajaakseen omaa ideologiaansa kehitysmaissa. Toisaalta myös vapaaehtoinen voi aiheuttaa ongelmia työn välittäjätaholle esimerkiksi käyttäytymällä huonosti tai epärehellisesti vapaaehtoisaikanaan, jolloin työn välittäjä joutuu osaltaan vastaamaan paikallisjärjestölle aiheutuneesta harmista.

Suhde 1–3: Vapaaehtoisturisti hyötyy paikallisjärjestöstä usein monellakin tapaa: hän saa arvokasta kansainvälistä työkokemusta, kielitaitoa, elämyksiä, jännitystä elämään, merkityksellisyyden tunnetta, hyvää mieltä, uusia ystäviä ja mahdollisesti jopa syvemmän sysäyksen muuttaa oman elämänsä suuntaa ja omia arvojaan kotiin palattuaan. Paikallisjärjestö puolestaan saa ilmaista työvoimaa, tietotaitoa ja uusia ajatuksia sekä mielenkiintoisen ulkomaisen vieraan. Vapaaehtoinen saattaa toisaalta käyttää hyväkseen paikallisjärjestön tarjoamaa mahdollisuutta vain oman egonsa ja/tai statuksensa vahvistamiseen, oman työuransa edistämiseen tai eksoottisten ja erikoisten matkakokemusten hankkimiseen. Paikallisjärjestön kohdalla potentiaalinen ongelma liittyy vapaaehtoisen käyttämiseen halpamyövoimana, jolloin esimerkiksi aiemmin järjestöön palkattuja paikallisia työntekijöitä saatetaan irtisanoa ja teettää heidän työnsä kansainvälisillä turisteilla. Lisäksi huonosti koulutettu tai kokematon vapaaehtoinen saattaa olla suoranainen este tai hidaste paikallisjärjestössä.

Suhde 2–3: Työn välittäjätaho hyötyy taloudellisesti (matkatoimisto) tai saa tietoa ja kokemusta (kansalaisjärjestö) lähettämällä vapaaehtoisen ulkomaiseen järjestöön töihin. Paikallinen tahto puolestaan hyötyy koulutetusta, sopivasta ja työhön ohjatusta vapaaehtoisesta, jonka se saa työn välittäjätahon kautta. Ongelmana esiin nousee tilanne, jossa työn välittäjä käyttää myös paikallisjärjestöä rahastuksen välineenä välittämättä itse avustustyöstä tai sen luonteen muuttumisesta prosessin kuluessa. Tällöin välittäjätaho saattaa lähettää järjestöön esimerkiksi huonon ja epäsopivan vapaaehtoisen. Toisaalta erityisesti kehitysmaiden paikallisjärjestöt saattavat myös odottaa liikaa länsimaisilta yhteistyökumppaneiltaan ja yrittää omalta osaltaan hyötyä taloudellisesti enemmän kuin on mahdollista. Aiemmin paikallisin voimin toiminut avustustyö saattaa myös muuttaa luonnettaan järjestön aloittaessa yhteistyön kaupallisten matkatoimistojen kanssa: järjestö saattaa alkaa välittää yhä enemmän turistin tyytyväisyydestä ja jättää vähemmälle huomiolle paikallisyhteisön todelliset tarpeet.

Edellä luetellut esimerkkikysymykset pohjautuvat omiin havaintoihini sekä aiempaan vapaaehtoisturismia koskevaan keskusteluun. Näiden suhteiden luonteenpiirteitä ja lähtökohtia käsittelen syvemmin ja tarkemmin seuraavissa kolmessa luvussa. Millaiseksi muotoutuu altruismin ja antamisen merkitys uudenaikaisessa vapaaehtoisturismissa? Millaisille perusteille vapaaehtoisturistin ja paikallisjärjestön ”guest–host” -suhde rakentuu? Entäpä millaisia uusyhteisöjä ja ihmisten välisiä yhteenliittymiä vapaaehtoisturismin prosesseissa syntyy?

4 PYYTEETÖNTÄ LAHJAA EI OLE

Köyhissä maaseutukylissäkin lahjoja annetaan ja saadaan, erityisesti juhlissa. Ja uskokaa, juhlia on paljon: syntymäpäivät, uskonnolliset juhlapäivät, uuden vapaaehtoisen saapuminen, vanhan vapaaehtoisen läksiäiset, uuden talon avajaiset, paikalliset häät ja niin edelleen. Minä ja sveitsiläinen tyttö saimme läksiäislahjana käsintehdyt korurasiat, paikallisiin häihin vapaaehtoiset veivät lahjanaan rahaa kirjekuoressa (tapana on tällä tavalla auttaa nuortaparia alkuun), ja hoitokodissa vierailevat sukulaiset toivat aina kaupungista mukanaan viinirypäleitä, vesimeloneja tai muuta hoitokodissa harvinaista herkkua. Ehdottomasti tärkein lahja, jonka vapaaehtoinen pystyi antamaan, oli hänen kärsivällinen ja uupumaton työpanoksensa. (A. V. ei vl.)

Tärkein tavaroiden vaihdannan muoto on kaikissa kulttuureissa aina ollut pakollisten ja vastavuoroisten lahjojen kehä (Douglas 1999, 8). Päällisin puolin nämä lahjat näyttävät vapaaehtoisilta, mutta todellisuudessa niitä annetaan ja maksetaan takaisin velvollisuudesta. Suoritteiden periaatteellinen vapaaehtoisuus saa ne näyttämään eduntavoittelusta vapailta, vaikka todellisuudessa niihin sisältyy velvoitteita ja taka-ajatuksia tulevasta toiminnasta vaihtokumppaneiden välillä. Suoritteet on verhottu anteliaan lahjan muotoon, mutta tämän epätodellisen pinnan alta, sosiaalisen formalismin ja teeskentelyn seasta, löytyy vastavuoroiseen velvollisuuteen ja taloudelliseen etuun tähtäävä tarkoitus. Tähän tiivistyy Marcel Maussin (1923/1999, 27–28) lahjateorian keskeinen väite. Tässä luvussa keskustelen hänen sekä muutaman muun samaa teemaa pohtineen ajattelijan kanssa siitä, mille perusteille sosiaalisen elämämme vastavuoroinen antaminen rakentuu.

4.1 Anteliaisuuden ylistys: lahjojen vaihdon periaatteista Marcel Maussilla

Klassisessa tutkimuksessaan ranskalainen sosiologi ja antropologi Marcel Mauss (1923/ 1999) tarkastelee lahjojen vaihtamista yleisinhimillisenä ilmiönä. Mauss oli ranskalaisen sosiologian perustajan Émile Durkheimin sisarenpoika, tähtioppilas ja työtoveri, joka kehitti tämän ajatuksia ominakeisesti uusiin suuntiin. Tutkielma lahjasta (*l'Essai sur le don*, 1923) on hänen kuuluisin teoksensa.

Teoksen englanninkieliseen käännökseen kirjoittamassaan esipuheessa Mary Douglas (1990/1999) keskustelee esimerkkinä nykyajan hyväntekeväisyydestä ja siitä, miten Maussin tutkimus kyseistä ilmiötä selittää. Douglasin mukaan hyväntekeväisyys on tarkoitettu pyyteettömäksi lahjaksi, vapaaehtoiseksi ja yksipuoliseksi resurssien luovuttamiseksi. Kuitenkin vaikka hyväntekeväisyyttä ylistetään kristilliseksi hyveeksi (itse kommentoin tähän, että se kuuluu myös muihin uskontoihin), tiedetään sen haavoittavan. Hyväntekeväisyysjärjestöissä työskentelevät joutuvat huomamaan, ettei saaja aina pidä antajasta, oli tämä miten sydämellinen tahansa. Maussin tutkimus selittää kiitollisuuden puutteen sillä, että säätiöiden ei tulisi sekoittaa lahjoituksiaan pyyteettömiin lahjoihin. (Douglas 1999, 7.)

Itse asiassa koko ajatus perustuu väärinymmärrykseen: pyyteettömiä lahjoja ei ylipäänsä pitäisi olla olemassa. Niiden ongelmana on antajan pyrkimys vapautua saajan antamista vastalahjoista. Vastavuoroisuudesta kieltäytyminen sulkee antamisen kaikkien keskinäisten siteiden ulkopuolelle, ja juuri tämä on Maussin mukaan pyyteettömyyden ongelma. Lahja, joka ei vahvista solidaarisuutta, on paradoksi. (Douglas 1999, 7.)

Miten Mauss on sitten päätenyt tähän johtopäätökseen? Miten lahjojen vaihdannan kierto näyttäytyy tutkimuksen kohteena olleissa arkaaisissa eli esimoderneissa yhteiskunnissa? Tutkimuksessaan Mauss vertailee ensin lahjajärjestelmää Amerikan intiaanien, oseanialaisten, eskimoiden ja Australian metsästäjien parissa ja siirtyy sitten muinaisten oikeusjärjestelmien eli roomalaisen, germaanisen ja klassisen hinduoikeuden tuottamiin aineistoihin (Douglas 1999, 10). Keskeiseksi käsitteeksi analyysissä nousee sana ”potlach”, jolla Mauss (1999, 33) tarkoittaa sellaisia instituutioita, joille keskeistä ovat *tyypiltään kilpailulliset totaaliset suoritteet*. Hän kuitenkin huomauttaa, että tällaisia instituutioita esiintyy lähinnä vain Luoteis-Amerikassa sekä muutamissa melanesialaisissa ja papualaisissa yhteisöissä. Kaikkialla muualla näyttäisi vallinneen niin kutsuttu ”yksinkertaisemmän totaalisen suoritteen muunnelma”.

Mauss (1999, 87) itse selvittää näiden kahden lahjanvaihtoinstituution eroa ja omia tutkimustuloksiaan seuraavasti: ”aineiston määrä, laajuus ja merkitys oikeuttavat muodostamaan käsityksen yhteiskuntamuodosta, jon-

ka on täytynyt kattaa suuri osa ihmiskuntaa pitkän siirtymävaiheen aikana ja joka on säilynyt kuvaamieni kansojen parissa tähän päivään asti. Voidaan päätellä, että *lahjanvaihdannan periaate on tyypillinen yhteiskunnille, jotka ovat ohittaneet* (klaanien ja klaanien tai sukujen ja sukujen välisen) ”*totaalisen suoritteiden vaiheen, mutta jotka eivät vielä ole saavuttaneet puhtaan yksilöllisten sopimusten, rahamarkkinoiden, todellisen myymisen, ja erityisesti määritettyjen hintojen sekä punnittujen ja lyötyjen rahojen vaihetta.*”

Arkaaisissa yhteisöissä totaaliset sosiaaliset ilmiöt ilmaisevat kerralla sekä uskonnollisia, oikeudellisia, moraalisia ja taloudellisia instituutioita. Totaalisten suoritteiden järjestelmässä ei olekaan kyse meille tutusta yksinkertaisesta, yksilöiden välillä tapahtuvasta tavaroiden vaihdosta, vaan ryhmät tekevät sopimuksia ja vaihtokauppoja yksilöiden sijaan. Sopimuksia allekirjoitetaan siis klaanien, heimojen tai sukujen asettuessa toisiaan vastaan joko ryhminä tai päälliköiden toimiessa edusmiehinä. Lisäksi varallisuus ja taloudellista arvoa sisältävät esineet muodostavat vain pienen osan vaihdon kohteista: ennen kaikkea vaihdetaan suosionosoituksia, viihdykkeitä, rituaaleja, sotilaallista apua, naisia, lapsia, tansseja ja juhlia. Suoritteet ja vastasuoritteet ovatkin erilaisten velvollisuuksien tarkasti säätelemiä toimintoja, joiden laiminlyömisestä voidaan rangaista yksityisellä tai julkisella sodankäynnillä. (Mauss 1999, 28–31.)

Mielenkiintoinen vertailukohta tähän voidaan löytää saamelaistutkija Anni-Siiri Länsmanin (2004) tutkimuksen kohteena olleista saamelaisten väärtisuhteista, joiden puitteissa kumpikin osapuoli hyödynsi toista perinteisessä vuorovaikutussuhteessa. *Väärti*, saameksi *verdde*, voi olla esimerkiksi pitkäaikainen tuttava tai kaveri, jonka luona oleskellaan, kun vierailaan hänen asuinseudullaan ja päinvastoin, tai henkilö, johon jollakin on jatkuva, vastavuoroiseen lahjanantoon perustuva (väärti)suhde. Länsmanin mukaan samanlaisia väärtisuhteita voi nykyään nähdä niissä kontakteissa, joita Lapissa syntyy suomalaisten matkailijoiden ja saamelaisten välillä. (Länsman 2004, 11.)

Lahjateoria onkin monipuolisuudessaan kiehtova, ja Mauss pohtii jonkin verran myös oman aikansa ranskalaista yhteiskuntaa ja siinä ilmevä vaihdantaa. Oleellinen kysymys koskee kuitenkin sitä, miten hänen ajattelunsa olisi sovellettavissa nyky-yhteiskuntaan. Vaikka Maussin työ onkin merkinnyt suurta muutosta ja käännettä antropologian tieteenalalla, hänen argumentointinsa rakentuu kuitenkin pohjimmiltaan ”kuolemassa olevien” yhteisöjärjestelmien analyysille. Mitä sanottavaa tällä teoreetisoinnilla voisi olla nyky-yhteiskunnan analysointiin yleisemmin tai kansainvälisen vapaaehtoistyön luonteenpiirteiden määrittelyyn erityisemmin?

4.2 Hyödyn tavoittelu ennen ja nyt

Holger Weissin (ei vl.) arvion mukaan Maussin teos oli niin alkuperäisenä julkaisuaikanaan kuin tänäänkin ajankohtainen puheenvuoro keskusteluun talouden moraalista. Jakke Holvas (2000) näkee sen johdatuksena ei-taloudelliseen etiikkaan, jota hän kutsuu *radikaaliksi vaihdoksi*. Douglas (1999, 17) tiivistää asian toteamalla, että Mauss selvitti mekanismin, jonka avulla henkilökohtaiset edut yhdistyvät sosiaalisesti järjestelmäksi ilman, että se perustuu vaihdantaan markkinoilla. ”Tämä merkitsi valtavaa kehitystä verrattuna Durkheimin käsityksiin kollektiivisiin representaatioihin perustuvasta solidaarisuudesta”, Douglas toteaa. Käytännössä lahja korvaa markkinat niin kauan kun niitä ei ole olemassa. Yhteistä on kuitenkin se, että markkinoiden tavoin lahja tarjoaa jokaiselle yksilölle henkilökohtaisia ylläkkeitä, jotta kukin osallistuisi vaihdannan kiertoon. (Douglas 1999, 17.)

Miten nykyinen, taloudellisen hyödyn tavoitteluun perustuva toiminta sitten eroaa lahjan vaihtoon perustuvasta talousjärjestelmästä? Mikä on talouden luonne ja merkitys sosiaalkulttuuriselta näkökannalta katsottuna? Onko enää olemassa antamista ja lahjoja nykyisen markkinatalouden ulkopuolella? Kaiken kaikkiaan, onko Maussin analysoima ”totaalinen järjestelmä” millään tavalla verrattavissa nykyiseen, pirstaleiseen sosiaaliin todellisuuteen?

”Laajentakaamme siis tarkastelua nykyhetkeen”, Mauss toteaa. Vasta omat länsimaiset yhteiskuntamme ovat aivan hiljattain tehneet ihmisestä ”taloudellisen eläimen”. Huomattavaa osaa moraalistamme ja elämästämme leimaa kuitenkin edelleen sama lahjojen ilmapiiri, jossa velvollisuus ja vapaaehtoisuus sekoittuvat. Kaikkea toimintaamme ei määritellä vielä ostamisen ja myymisen käsitteillä, vaan esineillä on yhä tunnearvoa. Moraalimme ei ole läpikotaisin kaupallistunut: vastalahjan laiminlyönti alentaa edelleen vastaanottajaa, kutsu täytyy aina palauttaa, aivan kuten kohteliaisuuskin. (Mauss 1999, 112, 127.)

Hyödyn tavoittelu onkin esimoderneissa yhteisöissä erilaista, sillä taloudellinen etu kietoutuu totaalisen järjestelmän puitteissa monitahoiseksi sekamelskaksi yhdessä kunnian, uskonnon ja moraalin kanssa. Modernissa yhteiskunnassa nämä toiminnot ovat eriytyneet omiksi osaluokiksi. Moraali, uskonto ja kunniakäsitys on ajettu yhteiskunnan reunamille, sivuosaan näytelmässä, jossa markkinatalous ja hyödyn teoria ovat pääosassa. Toisaalta tälle kehitykselle on syntynyt myös vastareaktioita. Postmodernissa sosiaalisuudessa saa taas vapaasti ”lumoutua uudelleen”, kuten Maffesoli (1995) asian ilmaisee. Samaan aikaan uusyhteisöllisyyden poliittis-uskonnollisen näkökannan edustajat (kommunitaristit) vannovat moraalinormien paluun nimeen (ks. esim. Frohnen 1996).

Löytyisikö arkaisten yhteisöjen ja nykyisen, postmoderniksi väitetyn todellisuuden väliltä sittenkin yhteinen kiinnekohta? Mauss (1999, 128–129) esittää mielenkiintoisen vertauksen Koraaniin ja tarkemmin sanottuna suuraan numero 64, ”Kilpailun suura”:

15. Omaisuuksenne ja lapsenne ovat teille koettelemus, mutta Jumalan luona odottaa mahtava palkka.
16. Pelätkää Jumalaa niin paljon kuin voitte ja kuunnelkaa, totelkaa ja jakakaa omaisuuttanne; se on hyväksi teille itsellenne. Ne menestyvät, joita on varjeltu saituudelta.
17. Jos annatte Jumalalle hyvän lainan, Hän maksaa sen teille kaksinkertaisena takaisin ja antaa teille anteeksi. Jumala on Kiitollinen, Lempeä.
18. Hän tuntee salaisuudet, Hän on Mahtava, Viisas.

(Suom. Hämeen-Anttila 1995.)

”Korvatkaa Jumalan nimi yhteiskunnan tai ammattiryhmän nimellä, tai jos olette uskonnollisia, yhdistäkää nämä kolme. Korvatkaa almujen käsite yhteistoiminnan, toisia varten annetun työn tai suoritteen käsitteellä”, kehottaa Mauss (1999, 128–129). Käytännön esimerkkinä tämä vertaus onkin nerokas. Sen avulla sosiaalisen elämämme vaikeaselkoiset prosessit ja vastavuoroiset velvollisuudet avautuvat mielenkiintoiseen suuntaan: ”jos annatte yhteiskunnalle/Jumalalle hyvän lainan, maksaa se/Hän vaivanne teille kaksinkertaisena takaisin”. Väitänkin, että ihmisen perimmäistä luonteenlaatua leimaa edelleen uskonnollisuus. Ihmiset elävät uskontoa yhä todeksi käytännön toiminnassa, mutta tämä ”uskonto” voi olla mikä tahansa aate, ideologia, ryhmä, henkilö, elämäntapa, harrastus tai kiinnostuksen kohde. Sekularisoituneessa sosiaalisuudessa perinteisen, järjestäytyneen uskonnon korvaa usein aatteen tai elämäntavan puolesta taisteleminen, puhuminen ja toimiminen. Tällöin esimerkiksi ympäristönsuojelusta tulee uskonto, ilmastonmuutosta vastaan taistelemisesta tulee uskonto, tieteen tekemisestä tulee uskonto. Toimija edistää näin ollen hyväksi tai totuudeksi määrittelemäänsä periaatetta uhraamalla omaa aikaansa, vaivaansa ja rahaansa kollektiivisen (ja samalla egoistisen) tavoitteen hyväksi.

Miten tämä liittyy Maussiin? Lahjan antaminen (esimerkiksi ympäristöteko tai kansainvälinen vapaaehtoistyö) vahvistaa globaalia solidaarisuutta, lähentää globaalien kuvitteellisten vaihtosuhdejärjestelmien osapuolia. Eli lähdetään kehitysmaahan auttamaan paikallista yhteisöä (tai ostetaan heille järjestön kautta vuohi tai lehmä), ja vastalahjana odotetaan myös heidän osallistuvan meidän määrittelemämme hyvän edistämiseen – oli se sitten ilmastonmuutoksen torjuminen tai demokratian rakentaminen. Maussin (1999, 43) mukaanhan lahjoja annetaan sekä ihmisille

että jumalille. Esimerkiksi hindulaisiin Veda-teksteihin kuuluu periaate, jonka mukaan uhri on lahja, joka pakottaa jumaluuden vastavuoroisuuteen: annan, että voit antaa (Douglas 1999, 11). Ehkä vastalahja eli palkkio nykyisestä ympäristöteosta tulee vasta seuraavalle sukupolvelle, mutta toisaalta uskonnossakin se tulee usein vasta seuraavassa elämässä tai tuonpuoleisessa. ”Lahjoita jumalille, jotta he voivat lahjoittaa sinulle” eli lahjoita ympäristölle tai globaalille yhteisölle, jotta se voi lahjoittaa paremman elämän sinun lapsillesi.

4.3 Hyväntekeväisyys haavoittaa: vaihdamme muodot vapaaehtoistyössä

Lawrence C. Becker (1986, 4) puolustaa teoksessaan *Reciprocity* vastavuoroisuuden konseptia, joka tiivistyy seuraaviin periaatteisiin: 1. Meidän tulisi vastata hyvään hyvällä, määrällisesti yhtä paljon kuin saamme. 2. Meidän tulisi vastustaa pahaa, mutta ei tehdä pahaa takaisin. 3. Meidän tulisi korjata se haitta, vaiva tai vika, jonka aiheutamme. 4. Lisäksi meidän tulisi olla halukkaita/taipuvaisia tekemään nämä asiat moraalisen velvoitteen pohjalta. Becker lisäksi aiheellisesti huomauttaa, että me olemme velvollisia vastaamaan kaikkeen hyvään, jonka *saamme*, ei ainoastaan siihen hyvään, jonka hyväksymme tai otamme vastaan. Vastavuoroisuuden velvoite tekee siis vastavuoroisuudesta pakollista, ja näitä velvoitteita maksetaan takaisin yleensä takautuvasti.

Vapaaehtoisturismien ja kansainvälisen vapaaehtoistyön juuret löytyvät nimenomaan länsimaista kehitysmaihin suuntautuvasta kehitysavusta (ks. Viljanen ei vl.). Hyväntekeväisyys vapaaehtoisturismien kontekstissa suuntautuu siis korostetun yksipuolisesti yhteen suuntaan: vapaaehtoisturisti, jolla on aikaa ja rahaa, matkustaa ulkomaille tekemään palkatonta työtä yhteisössä, jonka elinolosuhteet ovat yleensä selvästi heikommat kuin vapaaehtoisen itsensä. Vaikka olen jo huomauttanut aiemmin, että vapaaehtoisturismia harjoitetaan myös esimerkiksi Euroopan rajojen sisällä, suurin osa uudentyyppisestä vapaaehtoisturismista näyttää silti suuntautuvan ”eksootisiin” kohteisiin Aasiassa, Etelä-Amerikassa tai Afrikassa. Millaisen tilanteen tai millaiset valtasuhteet tämän tyyppinen hyväntekeväisyys aiheuttaa lahjan antajan ja saajan – eli vapaaehtoisen ja paikallisyhteisön – välille?

Mauss (1999) pohtiikin lyhyesti myös almujen käsitettä ja toteaa, että almut ovat toisaalta lahjoihin ja rikkauteen liittyvän moraalien ja toisaalta uhraamisen aatteen hedelmiä. Lahjan vastaanottaminen merkitsee aina myös sitoutumista: vastaanottaja saa lahjan ”niskoilleen”. Hyväntekeväisyys haavoittaa edelleen kohdettaan, ja kaikki moraaliset ponnistelumme näyttävät pyrkivän tukahduttamaan rikkaan almujenjakajan alitajuista ja

loukkaavan ylivallan. (Mauss 1999, 47, 80, 112.) Hyväntekeväisyyden ja almujen suhteen on kuitenkin tehtävä selkeä ero kahden lahjatulkinnan suhteen, muistuttaa Holvas (2000). Joko lahjaa ajatellaan toisiinsa sidottujen (pakanallisten) olioiden vaihtona, kuten Mauss tekee, tai sitä ajatellaan (kristillisellä tavalla) puhtaana ja yksisuuntaisena eleenä. Holvaksen mukaan kristillinen lahja ilmaisee solidaarisuutta vapauttamalla siteistä, kun taas arkaainen lahja ilmaisee radikaalia solidaarisuutta vahvistamalla siteitä. (Holvas 2000, 120.) Vapaaehtoisturismin käytännöissä ajattelutavat elävät toistaiseksi rinta rinnan: yksisuuntaisen solidaarisuuden ohella vapaaehtoistyö tunnustetaan enenevässä määrin vastavuoroiseksi vaihtokaupaksi.

Lahjoja vaihdetaan siis myös vapaaehtoisturismissa. Lahjoja antaa ennen kaikkea turisti, saajana on ennen kaikkea vapaaehtoistyön kohdejärjestö. Tilanne ei ole tasapuolinen, vaan valtaa on tässä suhteessa enemmän turistilla, joka *tekee päätöksen* tulla kohdejärjestöön töihin. Kohdejärjestöllä ja paikallisella väestöllä ei yleensä ole valtaa puuttua siihen, milloin vapaaehtoinen haluaa vapaaehtoistyöhön tulla tai milloin hän haluaa sen jättää. Tällainen tilanne koskettaa erityisesti itsenäistä vapaaehtoisturistia, joka etsii vapaaehtoistyökohteensa itse ja on näin ollen myös itse vastuussa omasta sitoutumisestaan. Paikallisen järjestön on usein tyydyttävä siihen, mitä sille tarjotaan: vapaaehtoinen saattaa haluta ”shoppailla” järjestöjen välillä ja vaihtaa parempaan tai työhön petyttyään lyhentää vapaaehtoisaikinsa kestoa minimiin.

Käytännön esimerkin ”almujenjakajan ylivallasta” antaa Weiss (ei vl.), joka kertoo tarinan ghanalaisesta isännästä, joka jakoi korttelinsa köyhille lapsille ilmaiseksi ruokaa eli jakoi ruokaa vapaaehtoisena hyväntekeväisyytenä. Mies kertoi myöhemmin, että hän antoi kyseisen lahjan, jotta Jumala soisi hänelle onnea ja myötävaikutusta. ”Tapaus oli kuin otettu Maussin kirjasta”, Weiss toteaa, ”paitsi että Maussilta jää pohtimatta se, etteivät korttelin pojat voineet olla varmoja siitä, milloin isäntäni tarjoaisi heille seuraavan aterian, ja se, etteivät he voineet vaatia häntä tekemään niin”. Almujenannon vastavuoroisuuden ongelma piilee sen yksisuuntaisuudessa: antaja tarvitsee vastaanottajan, jotta hän nukkuisi yönsä rauhallisesti, eli almuja jaetaan antajan oman menestyksen vuoksi, eikä siksi, että vastaanottajan huolet poistuisivat. (Weiss ei vl.)

Ehkä näin on toisinaan myös vapaaehtoisturismin laita: eksotiseen ja halpaan maahan matkustanut turisti ymmärtää tilanteen epätasapuolisuuden, lähtee vapaaehtoistyöhön orpokotiin pariksi viikoksi (tai päiväksi), ja tämän jälkeen nukkuu taas yönsä hyvin. Matkatoimistot ovat löytäneet markkinaraon kansainvälisten turistien syyllisyydentunteesta ja myyvät tähän lääkettä nimeltä vapaaehtoismatka, voisi kynnikkokin epäillä. Vapaaehtoisturistin lähdettyä paikallisyhteisö jää tosin oman onnensa nojaan, joten täysi riippuvuus ulkomaisista vapaaehtoisista olisi sille

kohtalokas. Hoitokodissa, jossa itse työskentelin, oli syksystä kevääseen eli matkailusesongin aikaan parhaimmillaan töissä lähes kymmenen vapaaehtoista. Kysyin hoitokodin johtajalta, miten he oikein pärjäävät sadekaute-na eli kesäaikaan, jolloin vapaaehtoisia ei välttämättä ole yhtään. ”Hyvin”, hän vastasi, ”silloin erilaiset aktiviteetit jäävät tietenkin vähemmälle, mutta peruselämä kulkee hoitokodissa eteenpäin ilman vapaaehtoisiaakin”.

Voidaankin helposti olla sitä mieltä, että nykyinen vapaaehtoisturismi on periaatteiltaan ja lähtökohdiltaan kaukana arkaaisten klaanien välisestä vaihdannasta ja totaalisesta järjestelmästä. Vapaaehtoisturisti tulee paikallisyhteisöön kaukaa, ulkopuolelta, ja toimii oman kulttuurinsa periaattein ensisijaisesti yksilönä. Myöskään paikallisyhteisö ei enää ole yhtenäinen kokonaisuus tai heimo. Arkaaisten heimojen välisessä lahjojen vaihdossa kyse on ennen kaikkea kunniaista, *yhteisön ja heimon kunniaista*. Tällaista kokonaisvaltaista kunnia-aktiivisuutta ei enää ole. Jos yksilö, esimerkiksi vapaaehtoisturisti, pettää vaihdannan toisen osapuolen eli paikallisjärjestön, ei tästä seuraa enää heimosotia ja -vihamielisyyttä tai kunnian/kasvojen menetyksiä. Ei ainakaan länsimaisesta kulttuurista tulleen vapaaehtoisturistin näkökulmasta, jolle tällainen ajatusmaailma on vieras. Postmoderni vaeltaja on tottunut jättämään sen, mikä ei enää häntä miellytä, ja jatkamaan matkaa mielenkiintoisempia seikkailuja kohti. Sitoutuminen on vaikeaa, eikä sitoutumattomuus ole enää kunnianloukkaus tai synti, vaan yksilön vapaus ja oikeus. Kunniaista kilpaillaan korkeintaan enää vapaaehtoisturistien kesken: kuka näyttää kaikkein ”vastuullisimpana”, ”vaihtoehtoisimpana” tai seikkailuhenkisenä matkailijana? Kuka on ”todellinen travelleri”, kuka ei?

Voisiko syy tähän olla, että nykyisessä markkinataloudessa ei enää tunneta ei-kaupallista antamista ja sitoutumista missään muodossa? Onko lahja enää lahja, jos sen luonne on muuttunut ja kaupallistunut? Kansainvälinen vapaaehtoistyöhän pohjautuu ennen kaikkea vapaaehtoisuuteen. Jos vapaaehtoistyötä ”myydään” matkatoimiston toimesta eli mahdollisuutta lahjan antamiseen myydään talouden kontekstissa, voidaanko enää edes käyttää termiä vapaaehtoistyö? Eikö tällöin ole kyse nimenomaan matka-aktiiviteetista? Onkin täysin aiheellista pohtia sitä, eläkö kolonialismin perintö ja idea edelleen paitsi kolmannen maailman maihin suuntautuvassa lomamatkailussa, myös kansainvälisessä vapaaehtoistyössä.

Yhteenvetona edellä käydystä keskustelusta voidaan todeta seuraavaa: lahjojen antaminen vapaaehtoisturismin kontekstissa voi parhaimmillaan tiivistää globaalia solidaarisuuden tunnetta, avata länsimaisen kulttuuri-hegemonian ja länsimaisten matkailijoiden silmiä muulle maailmalle ja tätä kautta tehdä matkailusta vähemmän riistävää. Toisaalta tämä lahjojen antaminen voi myös pitää yllä käynnissä olevaa hyväksikäyttöä, jonka muoto vain on muuttunut ja joka on saanut uuden, silotellumman ulkokuoren. Väitän siis, että kaikkein ”tarkoituksellisimmankin” vapaaehtoisturistin oman itsensä uhraaminen ja näennäinen altruismi pohjautuvat kuitenkin

lopulta omien tavoitteiden toteuttamiseen – joko tietoisesti tai tiedostamatta. Kaikkein lähimmäksi ”puhdasta” altruismia päästään ehkä sellaisessa kontekstissa, jossa toimijan motiivit tehdä hyvää pohjautuvat uskonnollisiin periaatteisiin ja palkkiota hyvistä teoista ei edes toivota tässä elämässä, vaan mahdollisesti vasta tuonpuoleisessa tai seuraavassa elämässä. Tällaiset motiivit lahjan antamiseen ja muiden auttamiseen voivat olla niin vahvat, että toimija jatkaa hyvän tekemistä huolimatta kohtaamistaan vaikeuksista, kiitollisuuden puutteesta tai muiden ihmisten epäilyistä. Maussin mukaan tällainen ”pyyteettömyys” ei kuitenkaan palvele tarkoitustaan. Annettu lahja velvoittaa yhä vastavuoroisuuteen, ja tällä periaatteella on käytännön funktionsa. Lähteenmaan (1998) tutkimustulokset osoittavatkin, että äiti Teresan esimerkin kaltaiseen totaaliseen uhrautumiseen eivät nykyajan nuoret vapaaehtoistyöntekijät ole valmiita. Vapaaehtoistyöstä pitää saada jotain myös itselle.

5 ABSOLUUTTISEN VIERAANVARAISUUDEN MAHDOLLISUUDESTA

Hoitokodin vapaaehtoisten palkkana on täysihoito. Intian maaseudulla se tarkoittaa hyttysverkolla suojattua kovaa sänkyä sekä riisistä ja kasviksista koostuvaa ruokavaliota. Kaupanpäälle tulee myös ”varaäiti”, hoitokodin johtaja, joka jaksaa jatkuvasti huolehtia ja kysellä vapaaehtoisten terveydentilasta. Tosin ”varaäidin” alaisena olevien ”lasten” on myös ymmärrettävä ja sopeuduttava siihen, että talossa eletään hänen säännöillään. (A. V. ei vl.)

Vieraanvaraisuus on ilmiö, joka epäonnistuessaankin nostaa esiin ikuisen kysymyksen siitä, kuinka meidän tulisi ottaa vastaan muukalainen, matkailija, toinen (Molz & Gibson 2007, 1). Edellisessä luvussa keskustelin lahjojen antamisesta ja vastaanottamisesta eli ennen kaikkea vapaaehtoisturistin roolista ja näkökulmasta. Tässä luvussa siirryn lähemmäksi paikallisjärjestön näkökulmaa keskustelun aiheen ollessa vieraanvaraisuus, matkailuteollisuudelle niin tärkeä ja oleellinen elementti. Mitä tällä käsitteellä oikein tarkoitetaan? Miten se ilmenee käytännössä? Ranskalaisen filosofi Jacques Derridan lisäksi äänessä on muutama muu keskustelukumppani, ja keskeisenä aiheena on vierailijan ja vastaanottajan (guest – host) tilanne. Mitkä ovat vieraanvaraisuuden periaatteet Derridan teoretisoinnissa, millainen on sen muoto matkailussa, ja millaisia (väli)muotoja siitä syntyy vapaaehtoisturismin kontekstissa?

5.1 Etiikkaa vai politiikkaa: vieraanvaraisuuden käsitteestä Jacques Derridalla

Heti kun vieraanvaraisuuden ele tarjotaan velvollisuudesta, siitä tulee ennemminkin poliittista kuin eettistä. Eettinen vie-

raanvaraisuus on "vieraanvaraisuutta vailla ehtoja". (Derrida 1994, 65, Gibsonin mukaan 2003, 377, suom. A. V.)

Ranskalainen Jacques Derrida (1930–2004) on epäilemättä yksi tunnetuimmista nykyajan filosofiista. Hänet tunnetaan erityisesti dekonstruktio-
nismista, aiemmista ranskalaisen filosofian suuntauksista eroavan strategian kehittäjänä. Viimeisinä vuosinaan Derrida keskittyi yhä enemmän erilaisten "mahdollinen – mahdoton -paradoksien" ("possible–impossible -aporias") analysointiin, joista esimerkkeinä (lahjan) antamisen, vieraanvaraisuuden, anteeksiantamisen ja suremisen käsitteet. Derrida argumentoi, että näiden tilanteiden mahdollisuuden ehto on samalla, ja välittömästi, niiden mahdottomuuden ehto. (The Internet Encyclopedia of Philosophy ei vl.)

Derridan teoretisoinnissa vieraanvaraisuus jakautuu kahteen "vastakkaiseen" käsitteeseen: ehdottomaan vieraanvaraisuuteen ja vieraanvaraisuuteen taloutena (hospitality-as-economy), eli absoluuttiseen vieraanvaraisuuteen ja ehdolliseen, päättyvään vieraanvaraisuuteen. Absoluuttinen vieraanvaraisuus on lain, vastavuoroisen vaihdon ja velvollisuuden sekä velan ja talouden ulkopuolella. Näin ollen jos lahjan antamiseen, ystävyuden eleeseen tai vieraanvaraisuuden osoittamiseen liittyy velvoite vastapalveluksesta, jokainen niistä lakkaa olemasta ja ne muuttuvat vaihdon objekteiksi ja siirtyvät talouden piiriin. Heti kun vieraan (guest) on annettava jotain vastaanottajalle (host), vieraanvaraisuudesta tulee ehdollista, rajallista ja päättyvää vieraanvaraisuutta. (Gibson 2003, 376; Veijola ei vl.)

Derridan ajattelussa vastakkain ovat siis ehdoton vieraanvaraisuuden *etiikka* (an ethics as hospitality) ja päättyvä, ehdollinen vieraanvaraisuuden *politiikka* (Derrida 1999, 19; Gibson 2003, 374). Vieraanvaraisuuden etiikka eli "vieraanvaraisuuden laki" pakottaa "toivottamaan tervetulleeksi kenet tahansa, *kenet tahansa* toisen, tarkastamatta häntä rajalla", kun taas vieraanvaraisuuden politiikka eli "vieraanvaraisuuden lait" ovat poliittisia kansallisvaltion lakeja (Derrida 1997, 8, Gibsonin mukaan 2003, 374).

Absoluuttinen vieraanvaraisuus onkin periaatteessa mahdotonta, sillä se murentaa kansan tai valtion perustan, joka rakentuu rajojen pystytyksen varaan. Se edellyttäisi valtiolta anteliaisuutta, joka läpäisisi kaikki valtion rajat. (Gibson 2003, 374–375.) Kansakunnan osoittama vieraanvaraisuus muukalaisille, kuten turvapaikanhakijoille kulttuurintutkija Sarah Gibsonin (2003) tutkimuksessa, onkin Derridan näkökulmasta vieraanvaraisuuden politiikkaa. Tämä vieraanvaraisuus olettaa, että on olemassa "guest–host"-suhde, jossa kansakunta toimii "talona" tai "kotina" eli paikkana, jossa tämä suhde voi toteutua. Kansakunnalla on tällöin, kodin tavoin, rajat "kodikkaan tilan" ympärillä. (Veijola ei vl.) Voidakseen tarjota vieraanvaraisuutta tai anteliaisuutta, vastaanottajan (host) on paradoksaalisesti toivotettava vierailleen: "ole kuin kotonasi, kunhan kunnioitat minun kotini 'kotona-olemista'" (Derrida 2000, 14, Gibsonin mukaan 2003, 376).

Vastaanottaja (host) on siis toimija, jolla on valtaa antaa jotain vieraalle samalla kun itse pysyy johdossa ja kontrolloi tilannetta. Vastaanottajan on toisin sanoen oltava talon, valtion tai kansakunnan johdossa voidakseen olla vieraanvarainen. Vieraanvaraisuus edellyttää sekä valtaa että kontrollia vieraiden yli. Jos vieraat ottaisivat talon haltuunsa väkivalloin, vastaanottaja ei enää voisi olla vieraanvarainen menetettyään tilanteen kontrollin. (The Internet Encyclopedia of Philosophy ei vl.; Gibson 2003, 376.)

Kysymys herääkin, onko absoluuttinen vieraanvaraisuus mahdollista missään tilanteessa? Jotta vieraanvaraisuus ei olisi rituaalista, poliittista tai velvollisuudesta tapahtuvaa, vieraan saapumisen tulisi olla *yllätys* (Veijola ei vl.). Derrida kutsuukin odottamatonta, kutsumatonta ja tervetulleeksi toivotettavaa (yllätys)vierasta nimellä *arrivant*, jonka paradigmaattinen hahmo tarjoaa mahdollisuuden absoluuttiselle vieraanvaraisuudelle. Arrivant ei ole matkailija, emigrantti, poliittinen pakolainen, maahanmuuttaja, opiskelija, tutkija, diplomaatti, turisti – ei mikään kynnyksen ylittäjä kahden paikan välillä. Hän ei ole edes guest-vieras eli kutsuttu vieras, vaan hän yllättää hostin, joka ei vielä edes tiedä olevansa host. Absoluuttinen vieraanvaraisuus ei sisällä kutsua, velvollisuutta tai hintaa. (Gibson 2003, 377; Veijola ei vl.)

Absoluuttisen vieraanvaraisuuden riskinä ja samalla ehtona on kuitenkin oman tilan hallinnan menetys: hostin on oltava valmis luovuttamaan oman talonsa, tilansa tai kansakuntansa hallinta tuntemattomalle vieraalle. Derridan mukaan vieraanvaraisuuden rajoitteena on juuri hostin samautuminen kotinsa kanssa: voidakseen selkeästi identifioitua kotiin, tällä kodilla on oltava päätyvät, turvatut rajat. (Gibson 2003, 378.) Näin ollen kyseessä onkin paradoksi mahdollisen ja mahdottoman, ehdollisen ja ehdottoman välillä.

5.2 Vieraan kohtaamisen tilanne matkailussa

Matkailun kulttuurintutkija ja sosiologi Soile Veijolan (ei vl.) mukaan vieraan kohtaamisen tilanne on yhteinen kiinnostuksen kohde etiikassa ja matkailussa. Luonteeltaan tämä kohtaaminen on perustavanlaatuinen eettinen tilanne, sillä se nostaa esille painavia kysymyksiä toiseudesta ja toisen ihmisen kohtaamisesta. Onko kohtaaminen autenttinen eettisessä mielessä vai onko siinä kysymys Toisen esineellistämisestä? Toisin sanoen, suojeleeko kohtaaminen toisen ihmisen ainutkertaisuutta, toiseutta ja erilaisuutta, vai johtaako se toisen määrittelyyn, eksotisointiin ja hyväksikäyttöön? (Veijola ei vl.) Vieraan kohtaamisen mahdolliset näkökulmat matkailussa on tiivistetty taulukkoon 2.

Taulukko 2. Vieraan kohtaamisen näkökulmat matkailussa (Veijola ei vl.)

Vastaanottaja HOST	universaali vieraanvaraisuus	elämysten myyminen
Vierailija GUEST	erilaisuuden kunnioittaminen	elämysten ostaminen
Vieraiden kohtaaminen HOST - GUEST	dialogi	toisen hyväksikäyttö

Vieraanvaraisuuden metaforaa käytetään myös matkailun diskursseissa, joissa viitataan ”vieraanvaraisuusteollisuuteen” (hospitality industry) osana palvelutaloutta (Gibson 2003, 380). Kuten edellinen taulukko osoittaa, vieraanvaraisuus matkailun kontekstissa näyttäytyy usein nimenomaan taloudellisena toimintana eli ”taloudellisena vieraanvaraisuutena”. Kyse on tällöin elämysten myymisen ja ostamisen prosesseista, joissa myyjänä toimii vastaanottaja ja ostajana vierailija. Matkailuntutkimuksessa onkin viime vuosina korostettu yhä enemmän niin kutsutun elämystalouden merkitystä ja kasvua.

Veijola (ei vl.) mainitsee hotellin esimerkkinä vieraanvaraisuuden käytöstä matkailussa: hotelli ei kutsu ketään, vaan markkinoi itseään. Hotellin asiakkailleen tarjoama vieraanvaraisuus on luonteeltaan ehdollista, taloudellista ja näin ollen rajallista. Markkinahintaa vastaan se tarjoaa vieraanvaraisuuden eleitä, esityksiä ja sanastoa sekä fyysisiä, sosiaalisia ja emotionaalisia palveluja tai mukavuuksia. Veijolan mukaan hotelli tuo taloudellisten vaihtosuhteiden ulkopuolella olevat sosiaaliset arvot (ystävyyden, lahja, rakkaus ja nykyään ennen kaikkea elämys) taloudellisen vaihton piiriin, ikään kuin nämä arvot voitaisiin sekä sisäistää että ulkoistaa jaettavaksi todellisuudeksi. (Veijola ei vl.)

Mireille Rosello (2001, Veijolan mukaan ei vl.) toteaa tämälntyyppisen kaupallisen vieraanvaraisuuden ”matkivan” vieraanvaraisuutta: se ”imitoi anteliaisuuden eleitä oikeuttaakseen paremmin hyödykkeiden vaihton; se viettelee asiakkaansa juuri sillä hetkellä, kun se saa heidät unohtamaan, että he maksavat saamastaan huomiosta” (Rosello 2001, 34). Tämän tapahtuman onnistuminen, toisin sanoen asiakkaan eli matkailijan ”vietteleminen” oikeaan aikaan ja oikealla tavalla, on matkailuteollisuudessa keskeinen ja oleellinen kiinnostuksen kohde. Paitsi hotelleissa ja muissa majoitusmuodoissa, myös kaikissa muissa matkailijoille suunnatuissa aktiviteetti- tai palvelutilanteissa tyytyväinen asiakas on se, joka unohtaa maksavansa palvelusta/esityksestä/elämyksestä ja tuntee itsensä jollain tapaa erityislaatuiseksi.

Mielenkiintoisen vertailukohdan vieraanvaraisuuden kulttuurihistoriaan tarjoaa Helmuth Berking (1999, Veijolan mukaan ei vl.) teoksessaan *Sociology of Giving*. Berkingin mukaan vieraanvaraisuus on ”ihmiskunnan

historiassa merkittävin keksintö”, sillä se kesytti vieraan saapumisen uhkaavuuden ja antoi samalla hostille vallan määrittellä ”vieraan tilanne” (the guest situation). Arkaaisissa yhteisöissä vieras/vierailija (stranger) oli paikallisen yhteisön symbolisen ja moraalisen järjestyksen vastakohta eli toisin sanoen uhka. Ratkaisuksi tarjoutui tilanteen nurinpäin kääntö: muukalaisesta tehtiin tilapäinen kunniavieras eli jäsen yhteisön moraalisisessa keskuksessa. Kunniavieraalle esitettiin rituaalisen etäisyyden ja juhlan avulla yhteisön ihannekuva itsestään. Vieraanvaraisuus olikin arkaaisen yhteisön keino pysyä entisellään ja olla ottamatta muukalaista pysyväksi jäsenekseen tai liian lähelle. (Veijola ei vl.)

Yhteenvedon tässä ja edellisessä alaluvussa keskustelluista vieraanvaraisuuden erilaisista muodoista ja periaatteista esittelee taulukko 3.

Taulukko 3. Vierailijan tilanne (The Guest Situation)

TURVAPAikka	ABSOLUUTTINEN VIERAANVARAISUUS	HOTELLI
etiikka/politiikka	etiikka	talous
lahja/oikeudet	anteliaisuuden ele kotona/kaikkiällä	kaupallinen vieraanvaraisuus
kutsu	saapuminen yllättäen	markkinointi
päättävä, ehdollinen vieraanvaraisuus	loputon, ehdoton vieraanvaraisuus	voittoa tuottava vieraanvaraisuus
pakolainen (asylum seeker, refugee)	yllätysvieras (arrivant)	turisti (experience seeker)
parasiitti	hyväntekeväisyys	pakolaiset työntekijöinä

(Veijola ei vl.)

Vieraanvaraisuuden politiikasta esimerkkinä toimii pakolaisille turvapaikan tarjoava kansallisvaltio lakeineen, vieraanvaraisuuden etiikasta puolestaan harvinainen, mutta periaatteessa mahdollinen yllätysvieraalle tarjottu ehdoton hyväntekeväisyys, ja vieraanvaraisuuden taloudesta edellä keskusteltu hotelli asiakkaineen. Tässä alaluvussa keskustelukumppaninani toiminut Soile Veijola (ei vl.) tiivistääkin matkailijan etiikan seuraaviin kolmeen diskurssiin:

- Etiikan diskurssi: sovellet hyvän elämän periaatteita jokaiseen turistiseen kohtaamiseen
- Poliitiikan diskurssi: noudatetaan kansallisvaltion tai muun poliittisen ryhmän ideologiaa
- Riiston diskurssi: matkustat sinne, minne halvimalla (tai kalleimmalla) pääset ja hyödynnät saatavilla olevia elämästuotteita.

Näiden lähestymistapojen asettumista osaksi vapaaehtoisturismia pohdin seuraavaksi.

5.3 Vapaaehtoisturisti paikallisyhteisössä: kuka määrittelee säännöt?

Vapaaehtoisturistin ja paikallisyhteisön suhdetta vapaaehtoisturismissa on mielenkiintoista pohtia käyttäen ajattelun apuna Derridan jakoa absoluuttiseen ja ehdolliseen vieraanvaraisuuteen. Huomioon on otettava ensinnäkin se, että vapaaehtoisturisti yleensä maksaa omasta majoituksestaan ja ruuastaan ja monissa tapauksissa itse asiassa asuu vapaaehtoistyöpaikan ulkopuolella. Tällaisessa tapauksessa ulkopuolinen majoituspaikka tarjoaa vapaaehtoisturistille ”vieraanvaraisuuden eleitä” maksua vastaan, aivan kuten edellä keskustellussa hotelliesimerkissä. Toiseksi on huomattava, että vapaaehtoistyössä vapaaehtoinen aina antaa jotain eli oman työnoksansa paikallisjärjestölle, ja tässä mielessä heidän välillään osoitettua vieraanvaraisuutta voidaan pitää ehdollisena. Jos vapaaehtoinen yhtäkkiä lopettaisi työnteon ja siirtyisi ”lomalle” eli tavallisen turistin rooliin, miten paikallisjärjestö tähän suhtautuisi? Toisaalta, jos vapaaehtoinen kokisi, ettei vapaaehtoistyöpaikka vastaa hänen toiveitaan millään tavalla eli se ei tarjoa hänen toivomiaan elämyksiä/kokemuksia, millainen olisi hänen motivaationsa jatkaa työntekoa?

Vapaaehtoisturismia mainostetaan ”merkityksellisenä matkailuna”. Äkkiä ajateltuna tämä matkailun muoto tarjoaakin täysin uudentyyppisiä aktiviteetteja, joissa sekä turisti että paikallisyhteisö voivat hyötyä ja oppia toisiltaan. Mikä olisikaan ”kestävämpää” tai ”merkityksellisempää” matkailukehityksen kannalta kuin se, että turistit ja paikalliset yhdessä tekevät yleishyödyllistä työtä rinta rinnan paikallisen alueen ja yhteisön hyväksi? Tilanne näyttäisi olevan tasapuolinen ja tasavertainen, mutta sitä se ei kuitenkaan ole. Turisti (tai ”matkailija” tai ”travelleri”) on kuitenkin turisti: hän käyttää rahaa matkustaakseen ulkomaille ja vastavuoroisesti odottaa saavansa rahalleen vastinetta. Tämä vastine voi vapaaehtoisturismin tapauksessa näyttää paljon altruistisemmalta tai eettisemmältä kuin perinteisessä rantalomailussa, mutta oleellista on, että vapaaehtoisturistikin odottaa saavansa jotain itselleen. Nimenomaan tätä tarvetta ja halua työn välittäjätaho käyttää hyväkseen markkinoidessaan potentiaaliselle asiakkaalle vapaaehtoismatkoja.

Paikallisyhteisönkin on ainakin jollain tavalla pyrittävä vastaamaan vapaaehtoisturistin odotuksiin. Paikallisjärjestössä ollessaan vapaaehtoinen saattaa saada erityiskohtelua esimerkiksi ruuan, juhlien tai käytäytymissääntöjen suhteen, koska hän on turisti ja useimmiten länsi-

maalainen. Kiehtova vertauskohta tähän voidaan löytää vieraan tilanteesta arkaaisissa yhteisöissä (ks. Berking 1999), jossa muukalaiselle esitettiin rituaalisesti yhteisön ihannekuva itsestään, jotta häntä ei tarvitsisi pysyvästi ottaa yhteisön jäseneksi. Vapaaehtoinen saattaa siis olla eräänlainen ”kutsumaton vieras” (arrivant) silloin, kun paikallisjärjestö ei ole hotellin tavoin järjestelmällisesti markkinoinut itseään, vaan vapaaehtoinen on itsenäisesti saapunut yhteisöön. Tätä tapahtuu esimerkiksi Intiassa, jota voidaan pitää eräänlaisena vapaaehtoisturismien ihannemaana niille, jotka haluavat etsiä vapaaehtoistyökohteensa itsenäisesti paikan päällä. Intiasta vapaaehtoistyön kohdemaana on keskustellut itseni lisäksi esimerkiksi Mustonen (2005; 2006).

Derrida kuitenkin edellä siteeratussa lausunnossaan toteaa, että vastaanottajan (host) on edellytettävä vieraaltaan käytöstä, joka sopii yhteen vastaanottajan kodin ”kotona-olemisen” kanssa. Tarjotakseen vieraanvaraisuuden eleitä vastaanottajan on siis pidettävä tilanne kontrollissa eli eräällä tavalla pidettävä vierailija hallinnassa. Vapaaehtoistyötä ei voida rakentaa pelkästään turistien mieltymysten ympärille, jos sen halutaan todellisuudessa palvelevan tarkoitustaan eli paikallisalueen mahdollisimman kestävästä kehityksestä. Vapaaehtoisturistin tarkoituksena ei suinkaan ole elää ”parasiittina” paikallisyhteisössä (ks. Gibson 2003, 379), sillä jälkimmäisen tarjoama vieraanvaraisuus muuttuisi tällöin ”tuottamattomaksi vieraanvaraisuudeksi” (Derrida 2002, 100, Gibsonin mukaan 2003, 379). Tällaisessa tapauksessa paikallisjärjestön halu ja kyky sitoutua vieraanvaraisuuden tarjoamiseen on ymmärrettävästi heikko.

Paikallisjärjestö on siis lopulta se taho, jonka kodin ”kotona-olemista” sekä vapaaehtoisturistin että työn välittäjätahon tulisi kunnioittaa voidakseen tehdä menestyksekkäästi yhteistyötä keskenään. Ristiriitoja syntyy kuitenkin silloin, kun paikallisjärjestön toimintatavat tai arvot eroavat vapaaehtoisturistin perusarvoista (core beliefs). Vaikka moraalirelativistina itsensä näkevä vapaaehtoinen olisikin avoimin mielin liikkeellä, ei hänkään voi hyväksyä ja sopeutua aivan mihin tahansa toimintaan kulttuurisen kunnioituksen ja suhteellisuuden nimissä. Tällaisessa tapauksessa puolestaan vapaaehtoisturistin sitoutumiskyky on koetuksella, ja työn jatkamista parempana vaihtoehtona voi näyttäytyä sen kesken jättäminen.

Vapaaehtoinen on kuitenkin siinä mielessä erityislaatuisessa asemassa, että hän ei ole riippuvainen paikallisjärjestöstä majoituksensa ja ruokailunsa suhteen: hän voi lähteä ja ostaa majapaikan muualta. Veijolan (ei vl.) mukaan sama tilanne näkyy siinä, miten riittävän varakas nainenkin voi rahalla ostaa vapauden matkustaa ja liikkua riippumatta omassa tai paikallisessa kulttuurissa vallitsevista moraalisisista esteistä. Hän ei toisin sanoen ole paikallisen kulttuurin ”pyhän” eli moraalisesti sitovan armoilla, vaan voi mennä hotelliin. Kiinnostava pohdinnan aihe olisikin jatkossa se, kuinka pitkälle kansainvälinen vapaaehtoistyö ja kaupallinen vieraanvaraisuus su-

lautuvat toisiinsa uudentyyppisessä vapaaehtoisturismissa. Kuinka paljon kaupallisten toimijoiden mukanaolo vaikuttaa vapaaehtoisturistin menemisen ja tulemisen vapauteen? Voihan olla, että elämyksestä matkatoimistolle maksaminen myös sitouttaa vapaaehtoista toimintaan paremmin kuin omatoiminen vapaaehtoistyöpaikan hankkiminen.

Yhteenvetona tässä luvussa keskustellusta voidaan todeta seuraavaa: absoluuttisen vieraanvaraisuuden mahdollisuutta vapaaehtoisturismissa rajoittaa se, että vapaaehtoinen yleensä maksaa saamastaan elämyksestä, majoituksesta ja ruuastaan. Tällöin osoitetussa vieraanvaraisuudessa on ennemminkin kyse ehdollisesta ja taloudellisesta vieraanvaraisuudesta, vieraanvaraisuudesta palvelutaloutena. Vapaaehtoisturistin saapuminen paikallisjärjestykseen täysin yllättäen ilman ennakkoon sovittua aikataulua on käytännössä erittäin harvinainen, ellei jopa mahdoton tilanne. Lisäksi vaikka vapaaehtoinen saapuisikin ilman ennakkosopimuksia, hän on kuitenkin vapaaehtoisena velvollinen tekemään työtä paikallisen tahon hyväksi. Näin ollen täysin ehdottomasta, talouden ja vaihdon ulkopuolella olevasta toiminnasta ei vapaaehtoisturismin kohdalla voida puhua. Kaiken kaikkiaan kansainvälisessä vapaaehtoistyössä on aina kysymys taloudellisesta toiminnasta muodossa tai toisessa: joko kyseessä on arkaaisen yhteisön systeemiä muistuttava vaihtotalous, tai sitten selkeämmin rahalliseen vaihdantaan perustuva elämysten myyminen ja ostaminen matkatoimiston välityksellä. Kuten edellä käyty keskustelu osoittaa, on universaalilla vieraanvaraisuudella ehtonsa ja erilaisuuden kunnioittamisellakin rajansa.

6 UUSYHTEISÖN HETKELLINEN KEVEYS

Olen lähdössä, tiiviit hetket hoitokodin yhteisön jäsenenä vaihtuvat taas vapauteen. Lähdön hetkellä huonotkin kokemukset saavat kultareunukset. Huomaan, miten lyhyessä ajassa ihmisiin kiintyy ja tuntee yhteenkuuluvuutta. Tajuan, miten vain toinen vapaaehtoinen ymmärtää toista vapaaehtoista. Koko vapaaehtoisaaikaa luonnehtiikin tiivis "heimotunne" ja/tai kuulumisen tunne. Sitten, lähdön jälkeen, se katoaa tuuleen ja lähes unohtuu. (A. V. ei vl.)

Yhteisö on ihmisryhmä, jonka jäsenet tuntevat yhteenkuuluvuutta ja jotka jakavat jonkin yhteisen tehtävän, päämäärän tai tarkoituksen. Yhteisöön kuulumisen eli yhteisöllisyys on yleensä vapaaehtoista. Yhteisöllisyys on kuitenkin muuttunut: isojen yhteisten asioiden ja liikkeiden tilalle on tullut entistä enemmän erilaisia ihmisten välisiä eläviä ja muuntuvia rihmastoja. Yhteisöllisyys onkin yhä useammin hetkellistä sitoutumista asiaan tai toimintaan samanhenkisten ihmisten kanssa. (Kumpulainen 2004, 9, 16.)

Entisaikaan yhteisöllisyyttä luonnehti vaihdon ja vastavuoroisuuden laki. "Vanhan yhteisöllisyyden" kylkeen on syntynyt uudenlaista yhteisöllisyyttä, jota luonnehtivat kevyt sitoutuneisuus, vapaaehtoisuus, hengenheimolaisuus, ei-paikallisuus, perinteiden haastaminen, lyhytjänteisyys ja välittömän hyödyn tavoittelu. Nykyiselle yhteisöllisyydelle ja kansalais-toiminnalle luonteenomaista onkin asiakeskeisyys ja projektiluontoisuus. Jäseneksi liitytään silloin, kun yhteisön tavoitteet ja toimintamuodot määrittävät ja vahvistavat toimijan identiteettiä. (Kumpulainen 2004, 18–20.)

Uusyhteisökeskustelu on kokonaisuudessaan laaja ja osin ristiriitainenkin. Yhteisöllisyyden paluu eli uudentyypisen yhteisöllisyyden nousu on usein nähty vastareaktiona postmodernin päämäärättömyydelle ja irrallisuudelle (ks. esim. Uusitalo 2005). Toisaalta uutta yhteisöllisyyttä on selitetty myös postmodernismin itsensä sisältä nousevaksi ilmiöksi. Jälkimmäistä näkökantaa edustaa ranskalainen sosiologi Michel Maffesoli (1993/1995; 1988/1996), jonka termiä "postmodernit heimot" on käytetty kuvailemaan nykyajalle tyypillisiä harrastus-, elämäntapa- ja elämäntyyliyhteisöjä sekä niihin kuulumisen logiikkaa. Tässä luvussa keskustelen

Maffesolin ja muutaman muun yhteisöjä pohtineen ajattelijan kanssa tästä sosiologialle keskeisestä käsitteestä. Eriytyinen huomio kiinnittyy turistien ja kuluttajien yhteisöihin ja tätä kautta kuluttaja-(maailman)kansalaisten yhteisöllisyyteen kansainvälisen vapaaehtoistyön kontekstissa.

6.1 Postmodernit heimot: yhteisöllisyyden tyylistä Michel Maffesolilla

Ranskalainen nykysosiologi Michel Maffesoli on jatkanut durkheimilaisista yhteisöllisyyden tutkimuksen perinnettä ja on siksi ollut mielenkiintoa herättänyt teoreetikko postmodernin kulttuurintutkijoiden, sosiologien ja kulttuuriantropologien keskuudessa. Hän on professori Ranskassa Sorbonnen yliopistossa. ”Michel Maffesoli on postmodernisti”, kirjoittaa sosiologi Pekka Sulkunen (1995, 5), ”ei vain postmodernin yhteiskunnan teoreetikko”. Maffesoli suhtautuukin postmodernin kulttuurin ilmiöihin avoimen hyväksyvästi, ideologisessa mielessä jopa niitä puolustaen. Moderni individualistinen yhteisöllisyys sosiaalisine liikkeineen ja poliittisine tavoitteellisuuksineen on hänelle vain ohimenevä ja heikko yhteisöllisyyden perusta, ja sen tilalle on noussut toinen, rituaalisempi ja nautinnollisempi sosiaalisuuden periaate. Tämä periaate korostaa yhteenkuuluvuuden itsetarkoitteellisuutta. Modernin myyttisen lumouksen haihtuminen on näin ollen korvautunut uudenaikaisella imaginaarisella lumouksella. (Sulkunen 1995, 5.)

Kuluttaminen ja elämykset ovat Maffesolille kaikkea muuta kuin yksilöiden käpertymistä itseensä. Niihin liittyvä yhdessä kokemisen hurmio on merkki alkuvoimaisesta yhteisöllisyydestä. Vaikka modernin yhteiskunnan yksilökeskeisyys onkin eristänyt yksilöitä toisistaan, tämä ei Maffesolin mukaan johda vieraantumiseen ja voimattomuuteen vaan päinvastoin uuden energian syntymiseen tarkoituksettomassa kollektiivisuudessa. (Sulkunen 1995, 5–7.) Tällainen yhdessä olemisen muoto ei enää suuntaudu kohti kaukaisuutta tai täydellisen yhteiskunnan toteutumista, vaan sen kautta pyritään muokkaamaan nykyhetkeä ja tekemään siitä niin hedonistinen kuin mahdollista. Kyse on herkkyydestä ja tunteen kulttuurista. (Maffesoli 1995, 25.) Esimerkiksi turistiryisien tai hyväntekeväisyysjärjestöjen tuottamasta elämyksellisestä yhteenkuuluvuuden tunteesta ei voida antaa muuta näyttöä kuin se, että ”jokainen sen kokenut tietää, mistä on puhe” (Sulkunen 1995, 6).

”Ymmärtääkseen postmodernia elämäntapaa on riittävää viitata kaikkiin nykyään leviäviin hyväntekeväisyyspauksiin, arkipäivän pieniin solidaarisuuksiin, anteliaisuuden moniin muotoihin urbaanien ”heimojen” piirissä tai vapaaehtoistyöhön lukuisissa yhdistyksissä”, Maffesoli (1995, 56) toteaa. Onkin virhe valitella individualistista käpertymistä, egoismia

ja kansalaismielen menetystä, jotka muka vallitsevat. Tässä yhteydessä voidaan puhua ”yhteisöllisen ihanteen” tyylistä sekä syntymässä olevasta orgaanisesta solidaarisuudesta, joka pitää yhdessä modernin erottamia elementtejä. Hyväntekeväisyys ei aina tuota tulosta, ainakaan jos mitataan tehokkuuden välineellisen järjen mukaisesti, vaan se suosii yhteistä emootiota, kollektiivista tunnetta. (Maffesoli 1995, 56.)

Nykykulttuurin kohdalla Maffesoli (1996) puhuukin *postmoderneista heimoista*. Yhteisöllisyys rakentuu satunnaisten ja valinnanvaraisten kulutus-, harrastus- ja elämäntapayhteisöjen varaan, jotka ovat hajanaisia ja kevyitä. Uudenlaisten yhteisöjen kutsuminen heimoiksi on siinä mielessä harhaanjohtavaa, että perinteinen heimoyhteiskunta ei perustu valinnanvapauteen, vaan heimoihin synnyttään. Postmoderni yhteisöllisyys muistuttaa heimoja kuitenkin siinä mielessä, että niihin kuulutaan ja niihin kuulumista symbolisoidaan niiden itsensä vuoksi. Uudenlaiset heimot aiheuttavat myös eräänlaista jakomielisyyttä: jokainen voi kuulua moniin yhteisöihin ja vaihdella niitä oman halunsa mukaan, investoimatta merkittävää osaa itsestään yhteenkään niistä. Heimoyhteisöllisyys perustuu läheisyyteen ja intensiivisyyteen ja organisoituu tietyn akselin ympärille, joka voi olla esimerkiksi guru, toiminta, nautinto tai sosiaalinen tai mentaalinen tila. (Sulkunen 1995, 8–9; Veijola 2005, 97–98.)

Modernin aikakauden yksiviivaisessa yhteiskunnassa tyyliä sovellettiin taiteen tarkasti rajatulla alueella. Monimutkaisissa traditionaalisissa sekä postmoderneissa yhteisöissä sosiaalisen elämän eri alueet ovat kuitenkin vuorovaikutuksessa keskenään, joten on vaikeaa ellei mahdotonta pitää ilmiön eri osia erillään. Tyyli on tällöin se ”yukseperiaate”, joka yhdistää perinpohjaisesti asioiden moninaisuuden. (Maffesoli 1995, 38–39.) Ympäriinsä katsomalla voikin havaita, että nyky-yhteiskunnassa (elämän) tyyliä luodaan, rakennetaan ja ilmaistaan monin eri tavoin. Kyse on minän rakentamisesta tai minän koostamisesta, ei valmiiksi annettujen identiteettien toisintamisesta. Kysymys kuitenkin herää, onko tämä ajattelutapa ja elämisen tyyli sittenkin vain etuoikeutetun nuorison aate, kapean ihmisjoukon hetkellinen elämisen tapa?

Kuten Antti Hautamäki (2005, 9) muistuttaa, postmodernit teoreetikot ovat saaneet yhä enemmän kritiikkiä osakseen. Kriitikot korostavat postmodernin elämänpiirin sosiaalista kapeutta: postmoderni on pienen ja etuoikeutetun, hyvin koulutetun ja nuoremman väestönosan subjektiivinen kokemus. Valtaosa länsimaiden väestöstä keskiluokkaa myöten elää paljon sidotumpina perinteisiin kuin etujoukon teoreetikot myöntävät. Myös Maffesolin ajattelua voidaan arvostella jäännöksettömästä funktionalismista: olisi helppoa tuomita se liian kevytmielisenä, kaiken hyväksyvänä hyvien ihmisten sosiologiana (Sulkunen 1995, 10).

Maffesoli (1995, 71) kuitenkin katsoo, että hedonismi ja yhdessä olemisen nautinto voidaan yhdistää rakentavina elementteinä. Hänen mukaansa

tämä yhteisöllisyyden kulttuuri on vahvistunut vuosisadan vaihteessa, ja hän toteaa seuraavaa: ”kieltäminen ei enää riitä, moralistinen sättiminen ei hyödytä mitään; koska liike on syvälle käyvä ja ennen kaikkea juurtunut arkielämään, on parempi arvostaa sen positiivisia puolia.” Maffesolin tarkoituksena ei ehkä olekaan vakuuttaa ja todistella, vaan kiinnittää huomiota niihin yhteisöllisen tyylin ilmiöihin, joita nykytodellisuudessa voidaan havaita. Pohdinkin seuraavaksi sitä, miten yhdessä olemisen nautinto ilmenee turistien ja kuluttajien keskinäisessä yhteisöllisyydessä.

6.2 Turistien yhteisöt, kuluttajien yhteisöt - kansalaisten yhteisöt?

Wearingin (2001, 98) haastattelemien vapaaehtoisturistien kuvauksista käy ilmi, että sosiaalinen vuorovaikutus turistien keskinäisessä ryhmässä eroaa selkeästi heidän vuorovaikutuksestaan paikallisten kanssa. Millainen siis onkaan turistien välisen solidaarisuuden luonne? Millaisia sääntöjä tai normeja turistien yhteisöissä esiintyy ja miksi? Onko heitä yhteen sitova periaate heimoyhteisöllisyyden tapaan itsetarkoituksellinen, itsensä vuoksi olemassa oleva? Vai löytyisikö myös turistien välisestä yhteisöllisyydestä moraalisen tai poliittisen vastuuntunnon ja kannanoton elementtejä?

Turistina oleminen kuuluu oleellisena osana moderniin kokemusmaailmaan, ja turismi itsessään on hyvin sosiaalinen ilmiö. Turismin kautta luodaan ja rakennetaan identiteettejä, verrataan itseä muihin, kokoonnutaan yhteen ja juhlistetaan oman ryhmän tai alakulttuurin olemassaoloa, vaikka tämä yhteisö olisikin vain hetkellinen ja loman päättyessä katoava. Reppumatkailu on hyvä esimerkki turismin sosiaalisista merkityksistä ja ulottuvuuksista: reppumatkailijat kokoontuvat mielellään yhteen, syövät samaa ruokaa, majoittuvat samoissa paikoissa, tutustuvat toisiinsa hostellien käytävillä, vertailevat kokemuksiaan ja matkareittejään, ja ennen kaikkea tekevät eroa itsensä ja ”tavallisten turistien” välille. Reppumatkailijan identiteetti rakentuu kommunikaatiossa ja suhteessa muihin turisteihin osana omaa alakulttuuria tai yhteisöä: eroa tehdään paitsi tavalliseen pakettimatkailuun, myös muihin reppumatkailijoihin.

Veijola (2005, 104) kuvailee turistien yhteisöä sosiaalisesti muodoksi, joka syntyy yhtäaikaisesta läsnäolosta, vierekkäin toimimisesta ja samalla tavalla tulkittavasta toiminnasta. Yhteisö ei ole sitova, vaan *avaava*: seuraan voi liittyä tai yhteisön jättää milloin tahansa. Viihtymistä yhteisesti kannatellussa sosiaalisessa tilassa edesauttaa, jos pitää sekä toiminnasta, muista että itsestään toisten seurassa ilman ponnisteluja. Turisteja sitookin toisiinsa samankaltaisuus, ei erilaisuus. (Veijola 2005, 104.)

Turisti on kuitenkin aina myös *kuluttaja*, huolimatta matkatyylistä tai matkaan käytetystä rahamäärästä. Liisa Uusitalo (2005, 62) kysyy, onko kuluttajaa kuitenkin tarkasteltu liian kapeasti vain yksilöllisestä ja hedonistisesta näkökulmasta. Hän huomauttaa, että kuluttajat ovat samalla myös kansalaisia, muutakin kuin markkinoilla ostettavien tavaroiden ja palvelujen käyttäjiä. Kuluttajat voidaan tästä näkökulmasta nähdä myös yhteistoimintakykyisinä, innovatiivisina ja yhteishyödykkeiden hyväksi toimivina ”hyvän tuottajina”. (Uusitalo 2005, 62.) Voisiko turisti-kuluttaja siis toimia myös yhteiskunnallisesti aktiivisena, kantaa ottavana kansalaisena?

Uusitalo (2005, 68) pohtii monien sosiologien esittämiä väitteitä siitä, että sosiaalinen elämä on nykyään niin pirstoutunutta, että yksilöt voivat toteuttaa itseään ja sosiaalisia tarpeitaan vain kulutus- ja makuyhteisöjen jäseninä. Poliittisena ja sosiaalisena subjektina toimimisen on väitetty vähentyneen minimiinsä. Uusitalon mukaan käsitys passivoitumisesta on kuitenkin osittain harhainen, sillä ihmiset harjoittavat ”elämän politiikkaa” nimenomaan näkökulma-, harrastus- ja makuyhteisöjen jäseninä. Nämä ovat kuitenkin verrattain heikkoja yhteisöjä. Perinteisten yhteisöjen myönteiset vaikutukset, kuten sosiaalistuminen kollektiiviseen toimintaan, ovat heikentyneet. (Uusitalo 2005, 68.)

Turisti-kuluttajan voi siis nähdä sosiaalis-poliittisena toimijana, jos ymmärtää harrastus- ja makuyhteisöjen ”elämän politiikan” tällaiseksi toiminnaksi. Tähän kuvaan sopisi Veijolan (2005, 108) antama esimerkki hiihtopummeista ja heidän elämäntyylistään: hiihtopummikommuuni on mahdollista nähdä vastavoimana kiristyvälle työelämälle ja materialistisille arvoille. Toisesta näkökulmasta katsottuna sen voi nähdä pikemminkin niiden myötävoimana, pelkkänä vapaa-ajan merkkiyhteisönä.

Veijola (2005, 109) toteaaakin, että turistien yhteisöt näyttävät joko äärimmäiseltä sitoutumattomuudelta tai yhtä äärimmäiseltä yhteisöllisyydeltä – sen mukaan, kumpaan ulottuvuuteen katseensa tarkentaa. Yhtä aikaa ne eivät näy, mutta silmiä siristämällä ja tarkentamalla katseen näkee toisenkin kuvan. Näin ne ovat sekä toisensa poissulkevia että toistensa edellytyksiä. (Veijola 2005, 109.) Eräällä tapaa kyse onkin Derridan ajattelun kaltaisesta mahdollisen ja mahdottoman paradoksista: turistien hedonistinen yksilöllisyys ja yhteisöllinen toistensa seuraan hakeutuminen ovat saman kolikon kääntöpuolia. Ne elävät rinta rinnan, ja vaikka toista ei hetkellisesti näkyisikään, on se valmiina nousemaan esiin toisessa yhteydessä.

Ideaalitapauksena olisikin pystyä rakentavalla tavalla yhdistämään nämä kaksi: toisaalta kuluttaminen, hedonismi, yksilöllisen identiteetin tuottaminen ja sen julistaminen, sekä toisaalta kansalaistoiminta, yhteisen hyvän eteen toimiminen ja yhteiskunnallinen aktiivisuus. Kansalaistoiminta ja yhteiskunnallinen ajattelu ovat kuitenkin muuttuneet, mikä on tässä yhteydessä otettava huomioon ja pyrittävä soveltamaan muutoksen hyviä puolia. Perinteinen ja kansallinen politiikkaan sitoutuminen ei ehkä

enää kiinnosta, mutta sitäkin enemmän esille on noussut globaalina poliittisena kansalaisena toimiminen, globaalisti ajattelevien ja yli kansallisten rajojen kurkottaminen.

Hyvänä esimerkkinä voi mainita viime vuosina räjähdysmäisesti kasvaneen huolestuneisuuden ilmastonmuutoksen vaikutuksista: yhä useammat kokevat olevansa kansalaisia maailmassa ja tätä kautta vastuussa maailmanlaajuisesti. Samaan aikaan ympäristöaktiivina toimiminen on epäilemättä myös identiteettipolitiikkaa, yksilöllistä minän rakentamista ja siitä muille viestittämistä. Sama ilmiö on havaittavissa myös vapaaehtoistyön tekemisen suhteen: naapurin mummon auttaminen kotimaassa ei suurinta osaa nuorisoa kiinnosta, mutta ulkomaille kansainväliseen vapaaehtoistyöhön lähteminen sitäkin enemmän. Kansainvälisestä vapaaehtoistyöstä saakin tietystä mielessä irti huomattavasti enemmän: eksoottisia matkakokemuksia, erikoisia elämyksiä ja parhaimmassa tapauksessa sosiaalista statusta ja maineen globaalisti vastuullisena kansalaisena. Seuraavaksi pohdinkin tarkemmin sitä, miten näiden globaalisti ajattelevien maailmankansalaisten yhteisöt rakentuvat osaksi kansainvälistä vapaaehtoistyötä.

6.3 Järjestötyössä vieraalla maalla: yhteenkuuluvuutta globaalien kontekstissa

Kuten jo johdannossa totesin, vuorovaikutussuhteet vapaaehtoisturismissa eivät rajoitu vain eri osapuolten väliseen kommunikaatioon ja toimintaan, vaan myös samassa roolissa olevien toimijoiden keskinäisiin suhteisiin. Sosiaalinen vuorovaikutus toisten vapaaehtoisten kanssa muodostuu usein oleelliseksi ja joillekin jopa tärkeimmäksi elementiksi vapaaehtoisuutena. Vieraassa kulttuurissa ja vieraassa järjestössä ollessa toisten, samasta kulttuuripiiristä tulleiden ja samaa elämäntapaa edustavien vapaaehtoisten ajoittainkin seura osoittautuu merkitykselliseksi ja kannattavaksi tukiverkoksi.

Maffesolin (1995, 25) mukaan yhteisöllisyyden ihannetta voidaan tavitaa niistä solidaarisuuden ja anteliaisuuden moninaisista muodoista, jotka jätetään liian usein analysoimatta. Esimerkkinä hän mainitsee suurten humanitaaristen tarkoitusten hyväksi järjestetyt konsertit, ”ei-valtiollisten organisaatioiden” moninkertaistuminen ja niiden vetovoima, lukuisat hyväntekeväisyyspaukset, ”hyvien töiden” lisääntyminen, unohtamatta erilaisia idealismin muotoja, jotka ilman sen kummempia teorioita vetoavat ensisijaisesti niitä kannattavien tunteisiin. Näissä tapauksissa tehokkuus ei ole ilmeistä, vaan joskus jopa olematonta, Maffesoli huomauttaa.

Maffesoli on epäilemättä ainakin osittain oikeassa. Etenkin lyhytaikaisessa vapaaehtoistyössä kyse ei useinkaan ole tehokkuudesta ja merkittä-

vien muutosten aikaansaamisesta, vaan ennemminkin idealismista ja tunteiden mukaan toimimisesta. Nuorten reppumatkailijoiden idealismi näkyy siinä, miten monet todella kuvittelevat parin viikon vapaaehtoistyön tuovan suuria muutoksia kohteena olevan paikallisyhteisön elämään. Vapaaehtoismatkoja välittävät matkatoimistot myös pyrkivät omalta osaltaan vakuuttamaan, että näin todella on, että vapaaehtoistyötä tekemällä pystyy todella muuttamaan maailmaa – ainakin vähän. Vapaaehtoismatkojen mainonta perustuukin pitkälti potentiaalisen ostajan tunteisiin vetoamiseen. Kukapa ”tiedostava” länsimaalainen ei haluaisi tuntea olevansa altruistinen, muiden hyväksi toimiva, köyhimpien maiden kansalaisia auttava hyväntekijä? En kiellä sitä, etteikö vapaaehtoistyöstä todella olisi käytännönkin hyötyä, vaan pyrin tässä kohdin kiinnittämään huomiota juuri Maffesolin keskustelemaan *tunteen kulttuuriin*.

Kansainvälisessä vapaaehtoistyössä ei kuitenkaan ole kyse täysin merkityksettömästä tai päämäärättömästä toiminnasta. Vapaaehtoisturismin yhteisöllisyys ei ole pelkästään itsetarkoituksellista, yhteisön oman olemassaolon juhlistamista, vaan useimmissa tapauksissa se on *tavoitteellista* toimintaa. Maffesolin mukaanhan nyky-yhteisöllisyydessä ei ole kyse enää tuonpuoleiseen kurkottamisesta kuten uskonnossa, eikä paremman yhteiskunnan rakentamisesta kuten perinteisessä politiikassa, vaan ainoastaan nykyhetken hedonistisuudesta. Vapaaehtoisturismin kohdalla onkin syytä esittää kritiikkiä tätä näkemystä kohtaan. Vaikka myös vapaaehtoisturismiin sekoittuu aineksia turismille tyypillisestä yksilöllisestä hedonismista, aktiviteetin muotona se eroaa kuitenkin monista muista. Paikallisjärjestön tavoitteena on pyrkiä parantamaan oman yhteisönsä elinolosuhteita, oli kyse sitten vähemmistöryhmän oikeuksista, lasten koulutuksesta tai metsätuhojen estämisestä. Vapaaehtoisturistin tehtävänä ja tavoitteena on antaa oma panoksensa tähän prosessiin.

Kuitenkin keskusteltaessa yhteisöllisyydestä vapaaehtoisturismin kohdalla esiin nousee ongelma, joka ilmiönä on tyypillinen juuri reppumatkailulle: liiallinen kaveeraaminen kanssamatkustajien kanssa niin, ettei mihinkään muuhun ole enää aikaa eikä mielenkiintoa. Vaikka vapaaehtoisturisti saapuisikin paikallisjärjestöön idealististen ja altruististen ajatusten innoittamana, saattaa silti käydä niin, että toisten vapaaehtoisten kanssa seurustelu osoittautuu työntekoa mukavammaksi vaihtoehdoksi. Esimerkiksi Mustonen (2005, 168) on raportoinut eräästä intialaisesta avustusjärjestöstä seuraavaa: perille päästyään nuoret, länsimaalaiset vapaaehtoiset unohtavat altruistiset motiivinsa ja päätyvät sen sijaan polttelemaan marihuanaa, joka kasvaa alueella luonnostaan. Tämä on tietenkin äärimmäinen kärjistys, mutta havahduttaa huomaamaan vapaaehtoisturismin eettiset haasteet. Lisäksi tämä esimerkki havainnollistaa sen, mikä merkitys on vapaaehtoistyöhön lähtijöiden etukäteiskoulutuksella sekä sillä, että vapaaehtoiset

pohtivat kriittisesti omaa sitoutumiskykyään ja omia motivaatiotekijöitään jo ennen lähtöä.

Kumpulainen (2004, 17) kuitenkin toteaa, että yhteisöissä esiintyviä ongelmia ja ristiriitoja ei pitäisi tulkita pelkästään negatiiviseksi ilmiöksi, vaan niiden olemassaolo kertoo myös yhteisön kehittymispyrkimyksistä ja elävyydestä. Ihminen kasvaa ja kehittyy erilaisissa vuorovaikutusverkostoissa ja yhteisöissä läpi elämänsä, ja näissä vuorovaikutussuhteissa syntynyt henkistä pääomaa kutsutaan usein sosiaalisesti pääomaksi. Nopeasti muuttuvassa maailmassa parhaiten pärjäävät ne, joiden pääoma on vaivattomimmin muunnettavissa kulloiseenkin tilanteeseen sopivaksi. (Kumpulainen 2004, 16.) Kansainvälisen vapaaehtoistyön tekeminen ja muiden kanssa yhteishyödyllisen tavoitteen eteen toimiminen saattaa siis hyvinkin kehittää nuoren reppumatkailijan tai miksei vanhemmankin konkarin sosiaalisia taitoja. Ei ole syytä epäillä, etteikö tällä prosessilla voisi olla myös syvälle käyviä vaikutuksia ihmisen persoonaan ja luonteenlaatuun matkan jälkeen, kuten Wearing (2001) on esittänyt.

Yhteenvetona tässä luvussa keskustellusta voidaan todeta seuraavaa: vapaaehtoisturistien välisessä yhteisöllisyydessä voidaan havaita yhtäältä Maffesolin esittämää itsetarkoituksellista hedonismia, elämäntyyliyhteisöön kuulumista ja omasta identiteetistä muille viestittämistä. Toisaalta vapaaehtoisturismi ilmiönä eroaa useimmista muista matka-aktiviteeteista siinä, että sen kautta pyritään selkeämmin yhteisöllisten tavoitteiden ja yhteiskunnallisen päämäärien edistämiseen. Yhteistoiminta kansainvälisen vapaaehtoistyön kontekstissa onkin mahdollista nähdä globaalisti ajattelevien (maailman)kansalaisten aktiivisena oman identiteetin muovaamisena ja siitä julistamisena, mutta myös sosiaalis-poliittisten ideaalien ja tavoitteiden edistämisenä. Analyysini loppua kohden vapaaehtoisturismin vuorovaikutussuhteissa voidaan havaita yhä selkeämmin tarve keskittien löytämiseen sekä eettisten ideaalien että käytännön toiminnan suhteen. Eri osapuolten välisissä suhteissa oleelliseksi nousee tasapainottelu erilaisten näkemysten ja odotusten välillä, korostamatta liikaa ilmiön yhtä aspektia tai elementtiä. On tunnustettava vapaaehtoisturismin mahdollisuudet, mutta myös sen haasteet. On tunnustettava turismiin kuuluva hedonismi ja egoistinen oman hyödyn tavoittelu, mutta myös turisti-kuluttajien potentiaali toimia aktiivisina ja muita auttavina maailmankansalaisina. Kuitenkin on Uusitaloa (2005, 78) lainaten tunnustettava myös se tosiasia, että nyky-yhteiskunnassa ei ole kyse eettisen tiedon puutteesta eli ihmiset kyllä tietävät, mikä on oikein ja väärin. Pikemminkin ongelmana on keskinäisen solidaarisuuden heikkous: se ei riitä synnyttämään vaadittua sitoutumista ja yhteistoimintaa. Uusitalo pitääkin lainsäädäntöä, etenkin selkeitä peruseriaatteita, tärkeänä täydentävänä tekijänä pelkille sosiaalisille normeille. Voisiko eräänlaisen ”lainsäädännön” eli perussäännösten rakentaminen vapaaehtoisturismin käytäntöihin vahvistaa eri osapuolten

sitoutumiskykyä? Toisin sanoen, olisiko eettisten koodien kehittämisestä hyötyä vapaaehtoisturismin käytännöissä aikana, jolloin sekä ilmiö että siihen liittyvät eettiset konfliktit ovat selvässä kasvussa?

7 YHTEENVETO

Matkailun kulttuuritutkimuksen pro gradu -tutkielmassani olen tarkastellut ja analysoinut vapaaehtoisturismin osapuolten vaihtosuhdejärjestelmää sosiokulttuurisista lähtökohdista käsin. Tutkimustehtävänäni oli selvittää näiden suhteiden luonteenpiirteitä, eettisiä ideaaleja sekä lähtökohtia. Tavoitteenani oli lisäksi pohtia eettisten koodien tai rajoitusten mahdollisuutta vapaaehtoisturismin kehittämisessä ja koordinoinnissa. Tähän kysymykseen syvennyin kohta tarkemmin. Tätä ennen käyn kuitenkin lyhyesti läpi analyysilukujen keskeiset päätelmät ja tulokset sekä pohdin, onko johdannossa esittämäni keskeinen argumentti säilynyt vai muuttunut tutkielman kuluessa. Lisäksi käsittelen omien käsitevalintojeni ja menetelmieni sopivuutta tutkimustehtävään. Analyysilukujen keskeiset päätelmät on tiivistetty taulukkoon 4.

Taulukko 4. Lahja, vieraanvaraisuus ja uusyhteisö vapaaehtoisturismissa

Käsite/teoria	Keskeinen väite	Miten ilmenee vapaaehtoisturismissa?
LAHJA (Mauss)	vaikka lahjojen antaminen näyttää vapaaehtoiselta, todellisuudessa niitä maksetaan takaisin vastavuoroisesta velvollisuudesta	vapaaehtoisen näennäisesti yksisuuntainen altruismi pohjautuu tietoiseen tai tiedostamattomaan omien tavoitteiden edistämiseen: vapaaehtoistyöstä pitää saada jotain myös itselle
VIERAANVARAISUUS (Derrida)	absoluuttinen vieraanvaraisuus lain ja vastavuoroisen vaihdon ulkopuolella vs. ehdollinen vieraanvaraisuus velvoittaa ja edellyttää hostin kontrolliasemaa	ruuasta ja majoituksesta paikallisjärjestölle maksaminen tekee vieraanvaraisuudesta ehdollista; kunnioitettava paikallisjärjestön asemaa hostina
UUSYHTEISÖ (Maffesoli)	postmodernit heimot, joiden tarkoitukseton kollektiivisuus ja tunteen kulttuuri viestittävät harrastus-, kulutus- ja elämäntapavalinnoista	kritiikki: vapaaehtoisturistien keskinäinen yhteisöllisyys ei vain itsetarkoituksellista, vaan myös yhteiskunnallisesti tavoitteellista toimintaa

Edellä esitelty taulukko tiivistää kolmen tutkielmaan valitsemani käsitteiden – lahjan, vieraanvaraisuuden ja uusyhteisön – merkityksen ja soveltamismahdollisuudet vapaaehtoisturismissa. Argumentoin johdannossa, että kansainvälisessä vapaaehtoistyössä kaikki osapuolet (vapaaehtoisturisti, työn välittäjätaho, paikallisjärjestö) käyttävät toisiaan jollain tapaa hyväksi, ja tämä toisista hyötyminen on ilmiön kannalta oleellinen ja liikkeellepaneva voima. Yksisuuntaisen toiminnan sijasta kyse on monitahoisesta vaihtosuhdejärjestelmästä, jossa jokaisen osapuolen on saatava tietyt omat tavoitteensa täytetyksi voidakseen sitoutua toimintaan. Epäonnistuminen itseltä edellytettyjen tehtävien hoidossa vaikuttaa myös muiden osapuolten antamisen ja sitoutumisen kykyyn ja tällä tavoin etäännyttää heitä vapaaehtoistyöhön liitetystä eettisestä ideaaleista (altruismi, hyväntekeväisyys, vieraanvaraisuus). Tutkielmassani muutan valitsemaani kolmea teoriaa hyötymoraalin konseptiin ja konkreettisempaan tulkintaan: hyödyttömän eli rituaalisen sosiaalisuuden sijaan näen vapaaehtoisturismissa myös tarkoitushakuista ja tavoitteellista toimintaa.

Pääpiirteittäin teoreettinen analyysi vahvistaa vaihtosuhdejärjestelmän olemassaolon todeksi: vapaaehtoisturismissa on kyse vastavuoroisesta, eri osapuolten välillä tapahtuvasta, ehdollisesta ja taloudellisesta toiminnasta. Eettisiä konflikteja osapuolten välille aiheuttavat erilaiset odotukset ja arvoasetelmat. Vapaaehtoisturismiin sekoittuu kuitenkin myös perinteiselle kehitysyhteistyölle tyypillistä idealismia yksisuuntaisesta ”hyväntekeväisyydestä”, vaikka useimmat nykyajan toimijat kansalaisjärjestöjä myöten ymmärtävät kyseessä olevan keskinäisen oppimisen ja kulttuurienvälisen vaihdon. Egoistinen hyödyn tavoittelu ja altruistinen pyyteettömyys elävät samassa ilmiössä rinta rinnan. Arkaisten yhteisöjen kaltaisesta vaihtotaloudesta on siirrytty nykyaikaisen liiketoiminnan piiriin viimeistään kaupallisten matkatoimistojen ottaessa vapaaehtoismatkat ohjelmistoonsa. Ilmiön kasvu ja kaupallistuminen sekä niistä aiheutuvat eettiset konfliktit osapuolten välillä nostavat esille tarpeen toiminnan jonkinasteisesta kontrolloinnista.

Koen, että käsitevalintani avasivat vapaaehtoisturismin osapuolten välisiä suhteita ja niiden luonteenpiirteitä melko mielenkiintoisella tavalla. Tutkielman tarkoituksena oli keskittyä ensisijaisesti teoreettiseen analyysiin, ja empiiriset esimerkit käytännön ongelmatilanteista havainnollistivat käytyä teoreettista keskustelua. Vaikka en käyttänyt omia havaintojani virallisena aineistona, niiden kautta saamani käsitys vapaaehtoisturismin haasteista toimi edellytyksenä ja lähtökohtana teoreettisen keskustelun muotoutumiselle. Toisaalta olisin toivonut voivani käsitellä myös työn välittäjätahon, erityisesti kaupallisten matkatoimistojen, asemaa ja merkitystä omassa luvussaan. Tämä osoittautui kuitenkin haasteelliseksi: paradoksaaliselta kuulostava *vapaaehtoistyön kaupallistuminen* on niin tuore ja

ristiriitainen ilmiö, että pystyin tässä työssä lähestymään sitä vain ajoittain osana muuta keskustelua. Analyysini painottuikin enemmän vapaaehtoisturistin ja paikallisjärjestön välisiin suhteisiin.

Teoreettisesta luonteestaan huolimatta tutkielmani on sovellettavissa myös käytäntöön. Ensiksikin edellä keskusteltuja kysymyksiä voitaisiin pohtia syvemmin kansainvälisten vapaaehtoisten lähtövalmennuksessa: miksi kyse ei ole yksisuuntaisesta hyväntekeväisyydestä, ja miksi tämän asian ymmärtäminen ja rehellinen tunnustaminen auttaa eri osapuolia hyötymään kansainvälisestä vapaaehtoistyöstä enemmän? Vapaaehtoisia tulisi siis jo lähtövalmennuksessa kannustaa pohtimaan omia odotuksiaan ja motivaatio-olähtökohtiaan, jotta tulevasta vapaaehtoistyöstä saisi irti enemmän. Lisäksi vapaaehtoisten olisi samaan aikaan ymmärrettävä ja sisäistettävä paikallisjärjestön asema hostina. Myös itsenäisten vapaaehtoisturistien olisi syytä pohtia samoja kysymyksiä ennen äkkipikaista päätöstä vapaaehtoistyöhön lähtemisestä. Toiseksi tutkielmassa käyty keskustelu nostaa esiin tarpeen paikallisen tahon eli vapaaehtoistyön paikallisjärjestön kouluttamisesta ja valmentamisesta. Paikallisjärjestön (useimmiten kehitysmaassa toimivan) olisi oltava valmis ottamaan vapaaehtoisturisti (useimmiten nuori länsimaalainen) vastaan ja pystyttävä ymmärtämään myös hänen toiveensa ja halunsa tavalla, jossa toiminta itsessään hyödyttää paikallista tahoja. Kolmanneksi tutkielma suhtautuu varauksella kansainvälisen vapaaehtoistyön kaupallisen välitystoiminnan kasvuun ja muistuttaa sen uhkista: vaarana on vapaaehtoistyön muuttuminen elämysaktiviteettien ostamiseksi ja myymiseksi unohtaen samalla normatiiviset arviot oikeasta ja väärästä, hyvästä ja huonosta sosiaaliskulttuurisesta toiminnasta. Ihminen, myös turisti, on enemmän kuin pelkkä taloudellinen eläin.

Wearing (2001, 145) nostaakin esille oleellisen kysymyksen siitä, kuinka kansainvälisiä yrityksiä ja matkailun toimijaosapuolia olisi mahdollista kontrolloida ja säädellä niin, että huomioon otettaisiin eettinen toiminta ja tiettyjen standardien luominen osapuolten toiminnalle. Matkailun ”kontrollointi” on haaste, joka kohtaa sekä matkailuteollisuutta että matkailualueen hallinnosta vastaavia tahoja. Wearingin mukaan strategisten suunnitelmien ja kontrollimekanismien luominen on juuri niin tehokasta kuin on halu soveltaa niitä käytäntöön. Kysymys koskee toisin sanoen sitä, kuinka saada osapuolet käytännössä sitoutumaan yhteisesti sovittuihin sääntöihin ja toimintaa rajoittaviin normeihin.

Sosiaalista toimintaa ohjaavia *yhteistoimintastrategioita* voidaan Ilkka Niiniluodon (2005, 35–36) mukaan ohjailla tai säädellä kahdella tavalla. Ensiksikin toimintaa voidaan ohjata lainsäädännön, sääntöjen ja direktiivien avulla. Toiseksi sitä voidaan säädellä sosiaalisesti pääomaksi kutsutuilla ”pehmeillä” menetelmillä, joihin kuuluvat moraalinormit, eettiset koodit sekä ihmisten välinen hyväntahtoisuus ja luottamus. Yritysten arvot ja liiketoiminnan etiikka kuuluvat Niiniluodon mukaan yhteiskuntaa peh-

meästi ohjaavaan sosiaaliseen pääomaan. Vapaaehtoisturismin toimijoiden etiikkaa tuskin pystyttäisiinkään laajasti ohjailemaan lainsäädännön avulla, sillä ilmiö itsessään pohjautuu vapaaehtoisuuteen ja vapaavalintaiseen osallistumiseen. Osapuolten toiminnan ohjailuun mahdollisena ratkaisuna nousevatkin juuri eettisten koodien ja normien aikaansaama vaikutus.

Hyvä ja oikea toiminta riippuu kuitenkin aina kontekstista, kuten Mustonen (2006, 64) muistuttaa. Toiminta, joka on kestävää yhdessä paikassa, ei välttämättä ole sitä toisessa. Tämän vuoksi toimintakoodit eivät ole koko vastaus ongelmaan, vaikkakin ne saattavat olla hyviä markkinointikeinoja. Lisäksi tietyt ekoturismin muodot saattavat olla hyödyllisiä (tai ainakin suhteellisen vaarattomia) molemmille osapuolille pienessä mittakaavassa, mutta toiminnan laajentaminen suurempien matkailijamäärien aktiviteetiksi aiheuttaisi huomattavia negatiivisia vaikutuksia. (Mustonen 2006, 64.)

Globaalia eettistä koodia matkailuun on yrittänyt luoda World Tourism Organization (ks. UNWTO 2000). Fennell ja Malloy (2007, 131) kuitenkin toteavat, että pelkkä ajatuskin kansainvälisen eettisen koodin rakentamisesta mille tahansa alalle on päätähuimaava. Matkailun kaltaisessa monimuotoisessa ilmiössä tehtävä osoittautuu erityisen haastavaksi, sillä yhteen pitäisi sovittaa niin monen eri toimijan oikeudet ja tarpeet. Ongelma on erityisen akuutti globaalien yhteiskunnan tasolla, jossa yhä enenevässä määrin hyväksytään erilaisuus ja kulttuurinen relativismi. (Fennell & Malloy 2007, 131.)

Matkailun etiikka on kuitenkin edelleen selkeästi kiinnittynyt eettisiin koodeihin. Erilaisia matkailijoita, yrityksiä ja paikallisia tahoja koskevia ohjeistuksia löytyy kaikista vähänkään suuremmiksi kasvaneista matkakohteista. Paikallisen aktiviteettijärjestäjän toimiston seinältä saattaa lukea kyseisen toimijan määrittelemät hyvän toiminnan edellytykset, ja lomalla ollessaan voi lukea hotellin kylpyhuoneen seinästä ohjeita veden säästämiseen. Aiheellisesti voidaan kuitenkin kysyä sitä, sitoudutaanko näihin esille laitettuihin suosituksiin laajemmalla tasolla, ja vaikka niitä noudatettaisiinkin, ymmärtävätkö eri toimijat todella itse niiden tärkeyden. Ovatko esille laitetut koodit tarkoitettu vain imagon edistämiseen ja omantunnon puhdistamiseen, vai ovatko toimijat kykeneviä sitoutumaan niihin omien, henkilökohtaisten arvostustensa pohjalta eivätkä ainoastaan ”pakon alaisina”?

Fennell ja Malloy (2007, 106) pohtivatkin, mikä ero on sillä, sitoudutaanko koodeihin ”hyvässä uskossa” vai ”pahassa uskossa” (in good faith or in bad faith) ja onko tällä lopulta merkitystä. Hyvässä uskossa toimija lukee säännöt, pohtii niiden oikeellisuutta ja sopivuutta omiin periaatteisiinsa ja tämän jälkeen seuraa niitä, jos voi samalla olla totuudellinen itselleen. Pahassa uskossa toimija noudattaa sääntöjä vain, koska häntä on niin käsketty, hän pelkää työpaikkansa menetyksen puolesta tai kaikki muutkin noudattavat niitä. Vaikka siis molemmat valinnat päätyvät samaan loppu-

tulokseen – sääntöjen noudattamiseen – toinen on tehty hyvässä, toinen pahassa uskossa. Onko tällä lopulta väliä? Tiettyjen filosofisten suuntausten kannattajat sanoisivat ”ei, vain lopputuloksella on väliä”, kun taas esimerkiksi uskonnollisesti ajattelevat hindut kokisivat, että oikealla ja autenttisella aikomuksella on väliä, ei niinkään lopputuloksella. (Fennell & Malloy 2007, 106.) Näin ollen etiikan ja moraalien tutkimuksen vuosisatainen väittely jatkuu edelleen: määrittääkö toiminnan, esimerkiksi käyttäytymiskoodin noudattamisen, eettistä oikeellisuutta siitä aiheutuvat seuraukset vai keinot ja aikomuksen autenttisuus?

Mitä tulee seikkoihin, joita vapaaehtoisturismiin kehitettävissä säännöissä, rajoituksissa ja käyttäytymiskoodissa voitaisiin ottaa huomioon, esitän muutaman ehdotuksen. Korostaisin tässä yhteydessä seuraavia yleisluontoisia asioita: ensiksi, vapaaehtoistyöhön lähtevän turistin pitäisi hallita joitain erityistaitoja, joista on hyötyä vastaanottavalle projektille. Toiseksi, jonkinlaisia rajoituksia (esim. ikä, kokemus) tulisi asettaa sille, kenet vapaaehtoistyöhön hyväksytään. Kolmanneksi, vapaaehtoistyön kaupallista välitystoimintaa harjoitettaisiin vain luotettavien ja ammattitaitoisten kumppaneiden välillä. Neljänneksi, vapaaehtoistyön kestolle asetettaisiin minimiraja, jotta esimerkiksi sairaalan kaltaisiin vaativiin olosuhteisiin ei pääse töihin vain viikoksi. Viimeisenä ja tärkeimpänä, asenteissa olisi tapahtuttava muutosta. Vapaaehtoistyön tekeminen pelkästään omaa sosiaalista statusta kohottaakseen ei yksinkertaisesti ole eettisesti kestävä, ainakaan jos etiikkaa lähestyy oikeiden keinojen ja aikomuksen kannalta.

Ideaalitapauksessa vapaaehtoisturisti ei pyri pelkästään hauskanpitoon, vaan tunnistaa vastuunsa ja motiivinsa: kokonaispaketin toimivuuden kannalta ihanteita ja uhrauksia ei voida erottaa toisistaan. Ideaalitapauksessa vapaaehtoistyöhön hakeutuu turisti, joka ei tähtää pelkkään rentoutumiseen ja leppoisaan lomailuun. Vapaaehtoistyön kautta avautuu kuitenkin mahdollisuus oman vastuun oivaltamiseen myös itsekkäistä ja hedonistisista lähtökohdista toimiville turisteille. Vaikka turisti lähtisi vapaaehtoistyöhön täysin itsekkäistä syistä, saattaa hän kuitenkin juuri työssä ollessaan herätä ajattelemaan omaa osallisuuttaan ja vastuutaan. Aikomusten eettisyyden suhteen kysymys kuuluukin, missä vaiheessa vapaaehtoisturistin motiivi ja asenteet olisi testattava: ennen vai jälkeen vapaaehtoistyön?

Jatkotutkimusaiheena esiin nousee mielenkiintoinen mahdollisuus, jonka yritysten vapaaehtoistoimintaprojektit tarjoavat. Yrityksiä kannustetaan (ja painostetaan) nykyään yhä enemmän eettiseen vastuuseen, erityisesti globaalissa mittakaavassa. Voisivatko suuremmat yritykset kehittää työntekijöilleen ulkomaille suuntautuvia vapaaehtoistyöprojekteja? Yritys voisi mahdollisesti maksaa osan matkakuluista, ja vapaaehtoistyön kautta työntekijät paitsi kartuttaisivat omaa osaamistaan, edistäisivät yrityksen positiivista imagoa mutta myös toisivat uusia ideoita paikallisjärjestön kehitysprojekteihin. Lisäksi olisi tarve tätä tutkimusta syvemmin pohtia

matkatoimistojen kasvavaa merkitystä vapaaehtoistyön alalla eli sitä, millaisia ideologisia vaikutuksia liiketoiminnalla on alkujaan voittoa tavoittelemattomaan kansalaistoimintaan. Luonnollisena jatkotutkimusaiheena olisi tietenkin eettisten koodien kehittäminen vapaaehtoisturismin käytäntöihin sekä niiden vaikuttavuuden ja merkityksen empiirinen arviointi.

Vapaaehtoisturismin eettiset ideaalit (altruismi, hyväntekeväisyys, vieraanvaraisuus) ovatkin käytännössä mahdottomia kokonaan saavuttaa, ainakin mitä niiden syvempään filosofiseen merkitykseen tulee. Vaikka matkailua teollisuutena ei voidakaan ehkä koskaan kuvailla eettisesti ihan-teelliseksi, on kuitenkin tärkeää pyrkiä *lähemmäksi* ideaalia. Koko maailmaa emme voi muuttaa, osan kylläkin. Ehkä epäeettiseksi syytetyllä ja monia ristiriitoja sisältävällä matkailuteollisuudella on mahdollisuus vapaaehtoisturismin kautta osoittaa kykenevänsä myös hyvään. Tämä potentiaali voi aktualisoitua kuitenkin vain itsekriittisen suunnittelun ja arvioinnin sekä laajempien turistimäärien asenteiden muuttumisen kautta. Ilmiön kriittisessä tarkastelussa ei kuitenkaan tulisi olla liian pessimistinen tai skeptinen, muuten sen tarjoamat mahdollisuudet matkailun (ja samalla yhteiskunnan laajemmin) konkreettiseen kehittämiseen jäävät huomaamatta eikä tilaa toimiville muutosideoille synny. Onkin mielenkiintoista jäädä seuraamaan, millaisiin muotoihin vapaaehtoistyön ja matkailun yhdistäminen lopulta johtaa, heräävätkö suuremmat matkailijamäärät globaalin vastuun ottamiseen vapaaehtoistyön muodossa, ja millaisin keinoin eri toimijoiden intressit ja näkökannat olisivat parhaiten sovitettavissa yhteen. Ilmiössä nimeltä vapaaehtoisturismi huvi ja hyöty kohtaavat – kysymys koskee, millaisilla ehdoilla.

Kirjallisuus

- Bauman, Zygmunt (1993) *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford.
- Bauman, Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Suomentanut Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere.
- Becker, Lawrence C. (1986) *Reciprocity*. Routledge & Kegan Paul, London and New York.
- Berking, Helmuth (1999) *Sociology of Giving*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Broad, Sue (2003) Living the Thai Life – A Case Study of Volunteer Tourism at the Gibbon Rehabilitation Project, Thailand. *Tourism Recreation Research*, 28 (3).
- Brown, S. & Lehto, X. (2005) Travelling with a Purpose. Understanding the Motives and Benefits of Volunteer Vacationers. *Current Issues in Tourism*, 8 (6): 470–496.
- Brown, Sally & Alastair M. Morrison (2003) Expanding Volunteer Vacation Participation. An Exploratory Study on the Mini-Mission Concept. *Tourism Recreation Research*, 28 (3): 73–82.
- Butcher, Jim (2003) *The Moralisation of Tourism. Sun, Sand ...and Saving the World?* Routledge, London.
- Cohen, E. (2004) Backbacking: Diversity and Change. Teoksessa Richards & Wilson (toim.) (2004) *Global Nomad. Backbacker Travel in Theory and in Practice*. Channel View Publications, Clevedon. 43–59.
- Derrida, Jacques (1994) *Spectres of Marx*. Translated by Peggy Kamuf. Routledge, London and New York.
- Derrida, Jacques, yhdessä Alexander Garcia Düttmannin kanssa (1997) Perhaps or Maybe. Teoksessa Dronsfield, Jonathan & Nick Midgley (toim.) (1997) *Responsibilities of Deconstruction, PLI – Warwick Journal of Philosophy*. 1–18.
- Derrida, Jacques (1999) *Adieu to Emmanuel Levinas*. Translated by Pascale-Anne Brault & Michael Naas. Stanford University Press, Stanford.
- Derrida, Jacques (2000) “Hostipitality”. *Angelaki* 5 (3): 3–18.
- Derrida, Jacques (2002) *Negotiations: Interventions and Interviews 1971–2001*. Edited and translated by Elizabeth Rottenberg. Stanford University Press, Stanford.
- Douglas, Mary (1990/1999) Pyyteettömiä lahjoja ei ole. Esipuhe teokseen Mauss, Marcel (1999) *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Suom. Jouko Nurmiainen & Jyrki Hakapää. Tutkijaliitto, Helsinki. 7–23.

- Ellis, Claire (2003) Participatory Environmental Research in Tourism: A Global View. *Tourism Recreation Research* 28 (3).
- Feifer, M. (1985) *Tourism in History. From Imperial Rome to the Present*. Stein and Day, New York.
- Fennell, David A. (2006) *Tourism Ethics*. Channel View Publications, Buffalo NY.
- Fennell, David A. & David C. Malloy (2007) *Codes of Ethics in Tourism. Practice, Theory, Synthesis*. Channel View Publications, Clevedon.
- Frohnen, Bruce (1996) *The New Communitarians and the Crisis of Modern Liberalism*. University Press of Kansas, Kansas.
- Gibson, Sarah (2003) Accommodating Strangers. British Hospitality and the Asylum Hotel Debate. *Journal for Cultural Research*, 7(4): 367–386.
- Halpenny, E.A. & L.T. Caissie (2003) Volunteering on Nature Conservation Projects: Volunteer Experience, Attitudes and Values. *Tourism Recreation Research* 28 (3).
- Hautamäki, Antti (2005) Johdanto. Teoksessa Hautamäki et al. (2005) *Yhteisöllisyyden paluu*. Gaudeamus, Tampere. 7–13.
- Higgins-Desbiolles, Freya (2003) Reconciliation Tourism: Tourism Healing Divided Societies! *Tourism Recreation Research* 28 (3).
- Holden, Andrew (2005) *Tourism Studies and the Social Sciences*. Routledge, London.
- Holvas, Jakke (2000) Radikaali vaihto – Marcel Maussin *Lahja* johdatuksena eitaloudelliseen vastavuoroisuuteen. *Tiede & Edistys* 2/2000: 106–127.
- Hämeen-Anttila, Jaakko (1995) *Koraani*. Basam Books.
- Ilmonen, Kaj (1998) Moraalikysymysten ajankohtaisuus. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) (1998) *Moderniteetti ja moraal*. Gaudeamus, Helsinki. 5–22.
- Jafari, J. (1977) Editor's Page. *Annals of Tourism Research* 1 (1).
- Jallinoja, Riitta (1991) *Moderni elämä. Ajankuva ja käytäntö*. SKS, Helsinki.
- Kontogeorgopoulos, N. (2003) Keeping Up with the Joneses. Tourists, Travellers, and the Quest for Cultural Authenticity in Southern Thailand. *Tourist Studies*, 3 (2): 171–203.
- Kumpulainen, Riitta (2004) *Hienot maisemat ja paljon kavereita. Uusyhteisöllisyys mielenterveyden tukena*. Suomen mielenterveysseura, Vantaa.
- Lea, John P. (1993) Tourism Development Ethics in the Third World. *Annals of Tourism Research* 20 (4): 701–715.
- Leskinen, Tapio (2003) *Globaalin auttajan arvot ja moraal*. Tutkimus suomalaisten asennoitumisesta ja osallistumisesta vapaaehtoiseen kehitysyhteistyöhön. Yhteisvastuukeräyksen julkaisu, Helsinki.
- Lilach et al. (2003) Globalization and the Role of Educational Travel to Israel in the Ethnification of American Jews. *Tourism Recreation Research* 28 (3): 15–24.
- Lyons, Kevin D. (2003) Ambiguities in Volunteer Tourism: A Case Study of Australians Participating in a J-1 Visitor Exchange Programme. *Tourism Recreation Research* 28 (3).
- Lähteenmaa, Jaana (1998) Nuoret vapaaehtoistyöntekijät ja hedonistinen altruismi. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) (1998) *Moderniteetti ja moraal*. Gaudeamus, Helsinki. 146–164.

- Länsman, Anni-Siiri (2004) *Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisesta*. Kustannus Puntsi, Inari.
- MacCannell, Dean (1999) *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. University of California Press, Berkeley.
- McGehee, N.G. & Santos, C.A. (2005) Social Change, Discourse and Volunteer Tourism. *Annals of Tourism Research* 32 (2): 760–779.
- Maffesoli, Michel (1995) *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Suom. Mika Määttänen. Gaudeamus, Tampere.
- Maffesoli, Michel (1996) *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. Sage, London.
- Matthies, Aila-Leena (1999) Ekonomistisen ja eettisen vuoropuhelu. Teoksessa Hokkanen & Kinnunen & Siisiäinen (toim.) (1999) *Haastava kolmas sektori. Pohdintoja tutkimuksen ja toiminnan moninaisuudesta*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki. 40–60.
- Mauss, Marcel (1999) *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Suom. Jouko Nurmiainen & Jyrki Hakapää. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Mauss, Marcel (1990) *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. Routledge, London.
- Molz, Jennie Germann & Sarah Gibson (2007) Introduction: Mobilizing and Mooring Hospitality. Teoksessa Molz, Jennie Germann & Sarah Gibson (toim.) (2007) *Mobilizing Hospitality. The Ethics of Social Relations in a Mobile World*. Ashgate, Cornwall. 1–25.
- Munt, I. (1994) The 'Other' Postmodern Tourism: Culture, Travel and the New Middle Classes. *Theory, Culture and Society* 11(3): 101–123.
- Mustonen, Pekka (2005) Volunteer Tourism. Postmodern Pilgrimage? *Journal of Tourism and Cultural Change*, 3 (3): 160–177.
- Mustonen, Pekka (2006) *Postmodern Tourism. Alternative Approaches*. Publications of the Turku School of Economics, Tampere.
- Niiniluoto, Ilkka (2005) Onko yrityksillä moraalista vastuuta? Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Juha Sihvola (toim.) (2005) *Nykyajan etiikka. Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. Gaudeamus, Helsinki. 23–60.
- Niiniluoto, Ilkka & Juha Sihvola (2005) Ajan murros ja ihmisenä olemisen ehdot. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Juha Sihvola (toim.) (2005) *Nykyajan etiikka. Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. Gaudeamus, Helsinki. 7–22.
- Nylund, Marianne & Anne Birgitta Yeung (2005) Vapaaehtoisuuden anti, arvot ja osallisuus murroksessa. Teoksessa Nylund, Marianne & Anne Birgitta Yeung (toim.) (2005) *Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus*. Vastapaino, Tampere. 13–38.
- Nylund, Marianne (2000) *Varieties of Mutual Support and Voluntary Action. A Study of Finnish Self-Help Groups and Volunteers*. The Finnish Federation for Social Welfare and Health, Helsinki.
- Rantalaiho, Liisa (1984) Onko naisnäkökulmalla metodologisia seurauksia? Teoksessa Alasuutari, Pertti (toim.) *Keskustelua laadullisesta sosiaalitutkimuksesta*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto, Tampere. 349–362.

- Rosello, Mireille (2001) *Postcolonial Hospitality: The Immigrant as Guest*. Stanford University Press, Stanford.
- Salo, Ulla-Maija (2007) Etnografinen kirjoittaminen. Teoksessa Lappalainen ym. (2007) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Vastapaino, Tampere. 227–246.
- Smith, Mick & Rosaleen Duffy (2003) *The Ethics of Tourism Development*. Routledge, New York.
- Stebbins, Robert A. & Graham, M. (toim.) (2004) *Volunteering as Leisure / Leisure as Volunteering: An International Assessment*. CABI, Wallingford.
- Sulkunen, Pekka (1995) Esipuhe teokseen Maffesoli, Michel (1995) *Mailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Suom. Mika Määttänen. Gaudeamus, Tampere. 5–10.
- Taylor, Charles (1989) *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- UNWTO (2000) *Global Code of Ethics for Tourism*. World Tourism Organization, Madrid.
- Uriely, Natan & Arie Reichel & Amos Ron (2003) Volunteering in Tourism: Additional Thinking. *Tourism Recreation Research* 28 (3).
- Urry, John (1990) *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage, London.
- Uusitalo, Liisa (2005) Oma ja yhteinen hyvä – ovatko kuluttajat myös kansalaisia? Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Juha Sihvola (toim.) (2005) *Nykyajan etiikka. Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. Gaudeamus, Helsinki. 61–98.
- Veijola, Soile (2005) Turistien yhteisöt. Teoksessa Hautamäki et al. (2005) *Yhteisöllisyyden paluu*. Gaudeamus, Tampere. 90–113.
- Wearing, Stephen (2001) *Volunteer Tourism. Experiences That Make a Difference*. CABI, Wallingford.
- Yeung, Anne Birgitta (2004) *Individually Together. Volunteering in Late Modernity: Social Work in the Finnish Church*. The Finnish Federation for Social Welfare and Health, Helsinki.

Muut lähteet

- AV (ei vl.) ”Tutkijan omat, jälkikäteen muistojen perusteella kirjoitetut tilannekuvaukset vapaaehtoistyöstä Intiassa” (ks. ”Johdanto”)
- CheapTickets (ei vl.) ”CheapTickets.com and United Way of America announce the launch of “Volunteer Vacations” website”, osoitteessa: <http://pressroom.cheaptickets.com/ReleaseDetail.cfm?ReleaseID=232708> (haettu 27.11.2007)
- Crump, Vincent (ei vl.) “Voluntourism: a guilt trip?”, osoitteessa: http://travel.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/travel/holiday_type/gap_travel/article3082247.ece (haettu 4.1.2008)
- i-to-i/A (ei vl.) ”About volunteer travel”, osoitteessa: <http://www.i-to-i.com/about-volunteer-travel/> (haettu 4.1.2008)

- i-to-i/B (ei vl.) "Help children to read near Cape Town, South Africa", osoitteessa: <http://www.i-to-i.com/volunteer-projects/work-with-children-in-south-africa.html> (haettu 4.1.2008)
- Jelly, Christina (ei vl.) "Who gains the most from voluntourism?", osoitteessa: <http://media.wildcat.arizona.edu/media/storage/paper997/news/2007/10/25/Opinions/Who-Gains.The.Most.From.Voluntourism-3056592.shtml> (haettu 4.1.2008)
- McGehee, Nancy Gard & Kathleen Andereck (ei vl.) "Resident Attitudes towards VolunTourism, Part 1: Perceived Impacts of VolunTourism" sekä "Part 2: Resident Perceptions Regarding Community Planning for VolunTourism". VolunTourist Newsletter, 2 (1-2), osoitteessa: <http://www.voluntourism.org/resident.html> (haettu 17.12.2007)
- The Internet Encyclopedia of Philosophy (ei vl.) "Jacques Derrida (1930-2004)", osoitteessa: <http://www.iep.utm.edu/d/derrida.htm> (haettu 30.1.2008)
- Veijola, Soile (ei vl.) "Vieraanvaraisuuden politiikasta ja etiikasta" -luento luentosarjassa "Globalisaatio". Lapin yliopisto, 5.2.2007.
- Viljanen, Anna (ei vl.) *Vapaaehtoisturismia vai nykyajan kehitysyhteistyötä – diskurssianalyttinen vertailu kansainvälisen vapaaehtoistyön merkityksistä jälkimodernissa sosiaalisuudessa*. Matkailututkimuksen proseminaari/ kandidaatintutkielma. Lapin yliopisto, kevät 2007.
- VolunTourism/A (ei vl.) "VolunTourism - An Historical Timeline Prior to 2000", osoitteessa: <http://www.voluntourism.org/inside-history.html> (haettu 16.11.2007).
- VolunTourism/B (ei vl.) "VolunTourism Statistics", osoitteessa: <http://www.voluntourism.org/media.html> (haettu 27.11.2007)
- Weiss, Holger (ei vl.) "Historiallisia Arvosteluja 14/2000: Lahja. Vaihdamman muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa", osoitteessa: <http://www.helsinki.fi/historia/yhdistys/vanhat/julk/arviot/mauss.html> (haettu 17.1.2008)